

TAMPEREEN YLIOPISTO

Jussi Hietala

MARIA CHARLOTTA HYDÉN

FINLAYSONIN PIKKULASTENKOULUN OPETTAJA

JA LÄHETYKSEN SUURI PERSONA

Tampereen museo, kuvasto

Charlotta Hydén toimi Finlaysonin tehtaan koulun koulumamsellina vuosina 1840-1868.

Tampereen museo, kuvasto

Finlaysonin pienten lasten koulu sijaitsi Finlaysonin pääportin wressä Kuninkaankadun ja Puuvillatehtaan kadun kulmassa. Takana Finlaysonin konttorirakennus.

Historian pro gradu –tutkielma

Tampere 2015

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

HIETALA JUSSI: Maria Charlotta Hydén Finlaysonin pikkulastenkouluun opettaja ja lähetysten suuri persoona

Pro gradu -tutkielma, 124 s. + liitteet 16

Historia

Huhtikuu 2015

Työssä tutkitaan opettaja Maria Charlotta Hydénin elämäntyötä vuosina 1839-1868. Maria Hydén toimi Finlaysonin tehtaankoulun niin kutsutun Mamsellin koulun opettajana vuosina 1840–1868. Opettajan työnsä ohessa hänestä tuli suomalaisen lähetysharrastuksen uranuurtaja. Käytännössä työ jakautuikin kahteen alueeseen. Ensimmäinen osuus on tutkimusta koulun toiminnasta, merkityksestä Tampereella ja opettajan osuudesta tähän. Toinen osuus on opettajan lähetyssinnostuksen ja merkityksen selvittäminen.

Finlaysonin tehdas perusti koulun 1839. Toimintansa koulu aloitti syksyllä 1840. Opettaja Hydénin kuoltua 1868 koulun toiminta keskeytyi. Se aloitti uuden toimintajakson 1870 useiden opettajien voimin kansakoulun kaltaisena tehtaankouluna. Vasta vuonna 1903 se liitettiin kaupungin kansakouluun.

Finlaysonin pikkulastenkoulu syntyi johtaja Ferdinand Uhden kristillisestä näkemyksestä. Koulu oli myös osa sitä yhteiskunnallista rakennelmaa, jonka Finlaysonin tehdas tarjosi Tampereella. Koulussa vieraili jopa keisari Aleksanteri II. Koulusta tuli nopeasti alueen tärkein alkeisopetusta tarjoava koulu. Sitä kävi vähintään kaksi sukupolvea – sadat ja kenties tuhannet tamperelaiset lapset oppivat siellä lukemaan ja kirjoittamaan. Suurin osa oli luonnollisesti 7–10-vuotiaita. Joukossa oli kuitenkin myös nuorempia ja vanhimmat tytöt saattoivat olla 16-vuotiaita. Tarkoista koulunkäyntiajoista ei ole tietoa. Oletettavasti useimmat opittuaan lukemaan ja kirjoittamaan siirtyivät työhön. Osa kävi koulua hyvinkin lyhyen ajan, jotkut vuoden ja jotkut useita vuosia. Koulu oli ilmainen ja kaikille avoin. Vaikka se ei antanut todistusta, eikä sitä tarvinnut käydä edes koko lukuvuotta, oli se tärkein alkeisopetusta antava koulu Tampereella koko toimintansa ajan opettajan kuolemaan saakka. Vasta 1860-luvulla syntyi muita kouluja, joiden osuus alkeisopetuksessa jäi kuitenkin vielä tällöin vähäisemmäksi. Kun koulun toiminta yhden opettajan luomuksena päättyi opettajan kuolemaan joulukuussa 1868, johti se nopeasti koko tamperelaisen alkeisopetuksen kriisin ratkaisemistarpeeseen.

Koulu antoi opetusta lukemisen ja kirjoittamisen lisäksi jonkin verran matematiikassa, piirustuksessa ja tytöille erityisesti käsitöissä. Tunnetuksi koulu ja sen opettaja tulivat hartaasta uskonnollisesta otteesta, lähetyssinnostuksesta, juhlista ja aivan erityisesti kasvatuksesta. Kertomukset ja kasvatusta piirsivät lähtemättömän jäljen koulua käyneiden sydämiin. Opettaja sai kansalaisten keskuudessa suorastaan pyhimysmäisiä piirteitä. Ehkä edellisistä syistä johtuen muistelutietoja löytyikin yllättävän runsaasti. Hajanaisuudesta johtuen ne oli kuitenkin kerättävä ja verrattava tavallista tarkemmin. Analyysimenetelmäksi muodostui sisältöanalyysi. Vertailun avulla esimerkiksi koulupäivän rakentaminen onnistui hyvin.

Koulu sai ajan saatossa monta nimeä. Sitä on kutsuttu Mamsellin kouluksi, tehtaankouluksi, lancasterkouluksi ja pikkulastenkouluksi. Myös fröbeliläisistä piirteistä on mainintoja. Tampereesta kertovissa historioissa pääasiallinen luonnehdinta on ollut lancasterilainen tai bell-lancasterilainen -koulu. Kasvatuksen ja opetuksen historiasta kertovissa kirjoissa koulua on kutsuttu pikkulastenkouluksi. Koska koulua on eri kirjoissa luonnehdittu eri tavoin ja koulun merkitystäkin on tarkastel-

tu vain päällisin puolisin, oli näitä tekstejä ja niiden lähteitä verrattava toisiinsa. Tässä tekstianalyysin lisäksi käytin historiallista analyysiä. Koulu oli kansan suussa Mamsellin koulu, tehtaan näkökulmasta tehtaankoulu, mutta pedagogiikaltaan Suomessa se kuului kolmen ensimmäisen pikkulastenkoulun joukkoon. Koulu tarjosi uutta lapset huomioon ottavaa opetustapaa ja toimintaa. Se oli uraa uurtavaa, vaikka sitä ei silloin tiedettykään. Koulusta piti tulla lancasterilainen koulu. Toisin kävi.

Maria Hydénille tärkeintä elämässä oli kristillinen usko ja lähetys. Koulun lisäksi hän vei palavaa lähetysrakkautta eteenpäin Keski-Suomessa ja aina Kuopiossa ja Sortavalassa asti. Maria Hydén yhdisti Uhden ohella Länsi-Suomen rukoilevaiset ja Savon renqvistiläiset. Tampereesta muodostuikin suomalaisen lähetysinnostuksen keskeisin ja tärkein osa erityisesti 1840- ja 1850 -luvuilla. Tampereelta kulki enimmillään 44 % Suomessa kerätyistä varoista Ruotsin Lähetysseuralle. Koko Suomen osuus tuolloin oli suurimmillaan 19 % Ruotsin Lähetysseuran saamista lahjoituksista. Tässä toiminnassa Hydén oli Uhden ja Henrik Renqvistin ohella tärkein henkilö. Keski- ja Itä-Suomeen tekemänsä matkat Hydén teki talvisin. Se merkitsi kunnioitettavaa useiden satojen kilometrien rekimatkaa. Toimielias elämä vaatikin kesäisin lepoa Ruotsissa ystäviensä luona. Ruotsin matkoillaan hän myös seurasi uusia lähetystuulia.

Persoonana Maria Hydén oli vaikuttava seurattava. Hän oli tavallisen suomalaisen kansanmiehen, ruotsalaisten lääkäreiden ja merkittävistä henkilöistä ainakin ruotsalaisen metodismin perustaneen George Scottin ystävä. Suomessa tärkeimmät uskonystävät olivat tehtaalla johtaja Ferdinand Uhde ja Sortavalassa Henrik Renqvist. Tämän mystisen, mutta käytännöllisen persoonan ja uskossaan palavan ihmisen kesäinen elämä Ruotsissa ja tarkemmin Tampereella jäi arvoitukseksi. Maalliseksi leposijaksi tuli Aleksanterin kirkon kirkkomaa.

Avainsanat: Maria Charlotta Hydén, Mamsellin koulu, Finlaysonin tehtaankoulu, suomalaiset pikkulastenkoulut 1840-luvulla, opetusmenetelmät 1840-luvulla, Tampereen alkeisopetus 1840–1860 -luvuilla, Maria Hydénin lähetysnäky, Finlaysonin tehtaan hyväntekeväisyyslaitokset.

Sisällys

TAMPEREEN YLIOPISTO	1
I FINLAYSONIN TEHTAANKOULU JA SEN KARISMAATTINEN OPETTAJA MARIA SCARLOTTA HYDÉN	1
1. Sivistyksen jano	1
2. Lähetysten soihdunkantaja	2
3. Aikakauden rajaus ja käsitteet.....	3
4. Analyysimenetelmät, lähteet ja aikaisemmat tutkimukset.....	5
II TAMPERE KASVAA KAUPUNGIKSI	9
1. Väestönkasvun aika 1820–1870.....	10
2. Lapsityövoiman aika	11
3. Arkinen elämä koulun toiminta-aikana.....	13
4. Vapaa-aika	15
5. Sivistysharrastukset.....	16
III KOULUJEN VÄRIKÄS KIRJO.....	18
1. Kirkko lukutaidon opettajana.....	18
2. Ahlmanin koulut 1812–1886	21
3. Krianderin pedagogio ja ala-alkeiskoulu	22
4. Sunnuntaikoulu vuodesta 1842	24
5. Pellavatehtaan koulu 1860–1911 ja Frenkkelin koulu 1865–1913.....	24
6. Rouvasväenyhdistyksen koulut.....	25
7. Maija-Kaisan koulu 1860- ja 1870-luvulla	26
8. Yksityiset koulut	27
9. Alkeisopetustarve.....	28
10. Uusi aika koittaa.....	29
IV FINLAYSONIN TEHDAS	30
1. Ferdinand Uhde kaiken taustalla.....	31
2. Tehtaan perustaminen	32
3. Työolot tehtaalla	33
V MAMSELLIN KOULU	36
1. Tärkeimmät koulun toiminnasta kertoneet artikkelit ja kirjat.....	36
2. Koulun toiminta-aika	38
3. Koulun toimintaperiaatteet.....	39
4. Palkat ja kulut.....	43

5. Koulun tilat ja välineet	47
6. Koulupäivän ja kouluviikon rakenne	49
VI KOULUN OPPIAINEET JA OPETUS	52
1. Luku ja kirjoitus	52
2. Laskento	53
3. Uskonto	54
4. Havainto-opetus	55
5. Liikunta, leikki ja laulu	56
6. Piirustus ja käsityö	58
7. Kasvatus osana opetusta.....	59
8. Juhlat	65
9. Koulun merkitys ja sen tunnetut oppilaat	69
VII BELL-LANCASTERKOULU VAI PIKKULASTENKOULU.....	73
1. Koulusta käytettyjä nimityksiä.....	73
2. Bell-lancaster -koulut Suomessa.....	75
3. Pikkulasten koulut Suomessa.....	78
4. Finlaysonin koulu - pikkulasten koulu.....	81
5. Opettaja Hydénin koulutus.....	86
VIII MARIA CHARLOTTA HYDÉN – USKOMATON PERSONA	89
1. Hydénin perhetausta.....	89
2. Hydén naisena 1800-luvun Suomessa.....	91
3. Vangitsevana opettajapersoonana Tampereella	92
4. Matkaajana Suomessa ja Ruotsissa.....	94
5. Rakkauden kuumuudesta palava salaperäinen liekki.....	98
6. Aikansa edelläkävijä	105
IX LÄHETYSNÄKY	106
1. Kutsumus	107
2. Pakanalähetys koululla.....	108
3. Lähetystoiminta Itä- ja Keski-Suomessa.....	110
X OPETUKSEN JA LÄHETYKSEN SUURI PERSONA	114
1. Mamsellin koulun merkitys	114
2. Palava lähetysnäky.....	116
LÄHDELUETTELO.....	118
LIITTEET	125

I FINLAYSONIN TEHTAANKOULU JA SEN KARISMAATTINEN OPETTAJA MARIA SCARLOTTA HYDÉN

Vanhempien tamperelaisten historiasta kiinnostuneiden keskuudessa Finlaysonin tehtaankoululla on yhä edelleen merkittävä sija. Keskusteluissa paljastuu nopeasti, että koulu oli monen mielestä erityisen merkittävä, jopa rakas tavalliselle tamperelaiselle muistelijalle. Koulusta onkin julkaistu lukuisia lyhyitä kuvauksia Tampereella koko 1900-luvun ajan ja joitakin vielä 2000-luvullakin. Tamperelainen virallinen historiankirjoitus kertoo kuitenkin koulun toiminnasta ja sen opettajan työstä hyvin vähän. Paikallishistoriat ja uudemmatkin koulusta kertovat artikkelit turvautuvat lähinnä muutamaankin muistelijaan heidän tekstiään lainaten. Koulun ja opettajan merkitystä arvostetaan, mutta koulun ja opettajan toimintaa ei sen tarkemmin tutkita. Usein koulua kutsutaan komealta kalskahtavalla nimityksellä Bell-Lancaster -koulu.

Opettajan koulun ulkopuolinen toiminta on jäänyt näissä tamperelaisissa koulua koskevissa kirjoituksissa lähes kokonaan tutkimatta. Lähetysinnostuksesta on vain muutama maininta, vaikka opettajatar oli yksi suomalaisen lähetyksen uranuurtajista. On harmillista, että koulusta ja opettajan elämäntyöstä ei ole kerätty tietoja yhdeksi julkaisuksi.

Työstä tuli laaja. Tiedot oli koottava pienistä palasista. Perustelen laajuutta myös työn kotiseutu-historiallisella merkityksellä. Siksi en karsinut työstä pois osia, joiden merkitys on opinnäytteen kannalta epäolennainen. Erityisesti se näkyy työn alkuosassa, jossa taustoitetaan tamperelaista perhe-elämää, kouluelämää ja Finlaysonin tehdasta verraten laajasti. Itselläni aihe on kytynyt luokanopettajan ja kasvatustieteen opinnoista 1980–vuodesta alkaen, jolloin professori Väinö Heikkinen aiheesta mainitsi. Mamsellin oli saatava kunniansa.

1. Sivistyksen jano

1800-luvulla Tampereen kaupunki kehittyi voimakkaasti. Kaupungin asukkaat kävivät palkkatyössä, vaurastuivat ja perheiden lasten opintatarve ymmärrettiin yhä laajemmin teollistumisen myötä. Kaupungissa toimi vuosisadan puolella välissä kirjava joukko erilaisia alkeisopetusta tarjoavia

kouluja. Suurin niistä oli Finlaysonin tehtaan ylläpitämä Finlaysonin pienten lasten koulu. Sen opettajana toimi vuodesta 1840 vuoteen 1868 Maria Charlotta Hydén.

Aikalaislähteissä tietoja koulun toiminnasta on kovin vähän. Tehtaan kirjanpito sisältää vain satunnaisia kululukuja palkkatietojen lisäksi. Lähes ainoat aikalaistiedot ovat muistelijoiden kertomuksia. Koulun toimintaa alkeisopetuksen antajana on kuitenkin käsitelty myös kasvatustieteellisessä kirjallisuudessa. Koululla oli siis paikallisen merkityksen lisäksi laajempaakin merkitystä suomalaisessa kouluhistoriassa. Koulun toiminnan tutkimisen lisäksi onkin mielestäni välttämätöntä verrata koulua tavallista tarkemmin aikansa muihin tamperelaisiin ja suomalaisiin kouluihin. Näin koulun merkitys hahmottuu tarkemmin. Kokonaisuuden ymmärtämiseksi on tärkeää tarkastella myös Finlaysonin tehdasta ja sen johtajaa Ferdinand Uhdea. Luon myös katsauksen yleiseen tamperelaiseen elämään ja kaupungin väestölliseen kehitykseen. Näin voimme nykyaikana ymmärtää koulujen opetusta, toimintaa ja merkitystä.

2. Lähetyksen soihdunkantaja

Hyvin nopeasti koulua tutkiessa toiseksi tärkeäksi painopisteeksi muodostui opettaja Maria Hydénin väkevä persoona. Opettajan työnsä ohessa hän oli merkittävä henkilö Suomen Lähetysseuran historiassa. Yksittäisenä persoonana hän muodostui vaikuttavaksi seurattavaksi. Hydéniä tutkin etenkin uskonnollisen kirjallisuuden avulla. Siellä hänestä on yllättävän paljon merkintöjä. Hydén oli tamperelaisessa elämässä kolme vuosikymmentä tunnettu hahmo. Näiden tietojen löytäminen oli vaikeaa - suorastaan arvoituksellista. Työ tunnetaan tekijää ei. Siksi pyrin kartoittamaan myös Hydénin henkilöhistoriaa. Minkä vastauksen se tuo? Tämä osoittautui vaikeaksi. Ruotsin osalta se jäi myös tekemättä.

Yllä olevan jaon perusteella tutkimusaiheeksi muodostui kaksi painopistettä. Ne ovat: Finlaysonin tehtaan pikkulastenkoulun toiminta ja merkitys tamperelaisessa alkeisopetuksessa 1839–1868 ja opettajan lähetystoimintana tuona aikana. Ensimmäinen aihe käsittelee kysymyksiä: Miten koulu syntyi ja toimi, millaista opetusta se antoi, oliko opetuksessa erityistä pedagogista suuntausta, mikä oli opettajan osuus koulun toiminnassa ja mikä oli koulun merkitys kaupungissa? Toisessa aiheessa käsitellään kysymyksiä: Mistä Hydénin voimakas lähetyksnäky kumpusi, miten hän toimi lähetyksen hyväksi, mikä oli hänen merkityksensä suomalaisessa lähetyshistoriassa ja miksi hän oli omana aikanaan niin vaikuttava persoona ja tekijä?

3. Aikakauden rajausta ja käsitteet

Tampereen kaupungin perustamisen, vuoden 1779 jälkeen asukkaat yrittivät useaan kertaan perustaa koulua lapsilleen. Valtiolta ei kuitenkaan saatu apua ja opetus jäi yksittäisten henkilöiden varaan. Lähimmät koulut olivat Hämeenlinnassa ja Porissa. Ensimmäinen yleinen koulu perustettiin kaupunkiin valtion tuella 1812.¹ Rajausta koulujen tutkimisen osalta aikakauden kokonaisuudessaan siksi vuodesta 1812 vuoteen 1872, jolloin perustettiin kansakoulu.² Tästä kuitenkin oleellisin jaksoksi on Finlaysonin pienten lasten koulun toiminta-aika vuodesta 1840 vuoteen 1868.

Finlaysonin pienten lasten koulusta käytän sille aikanaan vakiintunutta epävirallista nimitystä Mamsellin koulu. Se on kirjoitettu joskus isolla ja joskus pienellä alkukirjaimelle ja myös yhteen. Perustelun erikseen kirjoittamista sillä, että se ei ollut koulutyypin nimi eli mamsellinkoulu, vaan juuri mamselli Hydénin pitämä koulu. Kaupungissa oli muidenkin mamsellien pitämiä kouluja, mutta vain tämä koulu omi kansan suussa nimen Mamsellin koulu. Muut saivat nimensä koulua pitäneiden henkilöiden nimien mukaan. Alkeisopetusta antavista pienten lasten kouluista tai pikkulasten kouluista on käytetty lähdekirjoissa monta kirjoitustapaa. Esimerkiksi Rasila käyttää nimitystä Finlaysonin puuvillatehtaan pientenlastenkoulu ja koulun myöhemmästä vaiheesta mainintaa puuvillatehtaan koulu.³ Tätä ei pidä sekoittaa 1860-luvun Pellavatehtaan kouluun. Eelis Aurola puolestaan kirjoittamassaan tehtaankoulujen historiassa käsittelee koulua pelkästään tehtaankouluna. Aukusti Salo käyttää tutkiessaan alkeisopetusta antavien koulujen perustamishistoriaa nimitystä pikkulastenkoulu. Tällöin nimitys tarkoittaa tiettyä pedagogista linjausta eikä vain pienille lapsille annettavaa opetusta.⁴ Näin menettelen myös työssäni. Pikkulastenkoulu on erityinen pedagoginen suuntaus ja pienten lasten koulu on mikä tahansa lapsia opettava koulu.

Alkeisopetuksella tarkoitan nykyisen kaltaista alkuopetusta, jota annetaan koulussa ensimmäisenä. Sen saajat olivat luonnollisesti yleensä noin 7–10-vuotiaita, vaikka tilastoja koulujen ikäjakaumista en löytänytkään. Opetus sisälsi lukemisen, kirjoittamisen ja laskemisen perusasiat. Näiden lisäksi opetusta voitiin antaa myös muissa aineissa. Alkeisopetuksen jälkeen oppilaat siirtyivät muihin kouluihin tai työhön ja kotiin. Alkeisopetusta antavaksi kouluksi katson myös rippikoulut niiden suuren merkityksen vuoksi. On muistettava, että lukemisen osalta alkeisopetusta kirkko antoi myös aikuisille. Kansakoulu-nimitystä käytän vasta vuonna 1872 aloittaneesta yleisestä ja ilmaisesta

¹ Rasila 1984, s. 626, 627.

² Mäkinen 1922, s. 95.

³ Rasila 1984, s. 631.

⁴ Salo 1939, s. 148.

kansakoulusta. Koulu-nimitystä käytän silloisen ajan tapaan myös pienistä yksityisopetusta antaneista kouluista, joiden oppilasmäärä vaihteli suuresti.

Työssä käsitellään tamperelaisen alkeisopetuksen lisäksi käytännössä myös Messukylän kunnan ja seurakunnan antamaa opetusta. Näitä ei erikseen erotella. Kuntien raja kulki Tammerkoskessa tutkittavana aikana. Tampereen seurakunta kuului kuitenkin hallinnollisesti Messukylän seurakuntaan. Koulujen oppilasrajat eivät noudattaneet kuntarajoja. Oppilaat kävivät niissä kouluissa, johon he oppilaiksi pääsivät ja joka oli lähinnä. Tämän vuoksi työssä kouluja käsitellään itsenäisinä omina yksikköinä kuntarajoista välittämättä.

Maamme virallinen nimi työn aikajaksona oli Suomen suuriruhtinaskunta. Käytän kuitenkin vakiintunutta Suomi-nimitystä. Tampereen kehitykseen suuresti vaikuttaneita keisareita tuona ajanjaksona olivat Nikolai I 1825–1855 ja Aleksanteri II 1855–1881. Maan virallinen kieli oli ruotsi. Suomen ja Venäjän suhdetta tai maailmanpoliittista viitekehystä käsitellen vähän. Erittäin merkittävien verovapauksien lisäksi ne vaikuttivat käytännössä hyvin vähän. Eikä esimerkiksi Krimin sota 1853–1856 nouse esille Hydénin matkojen yhteydessä. Tällöin englantilaiset hyökkäsivät Bomarsundin lisäksi myös Kokkolaan Hydénin synnyinsijojen lähelle.⁵ Perheen isän osalta työn aikajaksoa edelsi myös Suomen sota, johon hän osallistui Ruotsin joukoissa. Tätä sivutaan Maria Hydénin perhetaustaa käsiteltävässä liitteessä. Nämä tai muutkaan maan historian tapahtumat eivät kuitenkaan millään tavalla tulleet esille lähdekirjallisuudessa. Sen sijaan Euroopan hullu vuosi 1848 sävytti tehtaan johtajan Ferdinan Uhden toimintaa, joten nämä tapahtumat tulevat huomioiduksi.

Finlaysonin koulun toimintatavasta on käytetty usein Bell-Lancaster tai Lancaster -nimityksiä. Esimerkiksi Rasila on käyttänyt termiä bell-lancasterilainen ja Mäkinen termiä lancasterilainen.⁶ Edellä mainitut termit ovat olleet näkyvästi esillä Finlaysonin koulusta kirjoitetuissa tamperelaisissa kouluhistorioissa. Siksi on tutkittava näitä pedagogisia virtauksia.

Maria Hydénin osalta aikakaudeksi rajautuu luonnollisesti hänen elämänsä vuodesta 1805 vuoteen 1868. Opettajan työn vaikutuksen vuoksi se kuitenkin jatkuu muutamien persoonien kautta vuosisadan loppuun saakka. Hydénin uskonnollisen elämän osalta tyydyn lähinnä sen kuvaamiseen ja määrittelyä vain sen selkeiden ilmenemismuotojen avulla. Syvempi tutkiminen vaatisi tarkempaa henkilöhistorian tuntemusta ja erityisesti tietoa Ruotsissa vietetystä ajasta. Se jää

⁵ Virtanen, Ilkka, Vaasa eurooppalaisen suurvaltatasodan sivunäyttämönä 150 vuotta sitten, verkkolehti Pohjalainen 8.4.2006.

⁶ Rasila 1984, s. 631; Mäkinen 1922, s. 11.

valitettavasti pääosin salaisuudeksi. Myös ajan vilkasta uskonnollista liikehdintää Suomessa olen tarkastellut jonkin verran. Uskonnolliset liikkeet ovat kuitenkin niin laaja kokonaisuus, että niissä olen pitäytynyt vain tamperelaiseen taustakartoitukseen ja niihin seikkoihin, jotka sivusivat suoraan Ferdinand Uhdea ja Maria Hydénin. Löytääkseni Hydénin persoonalle syvyyttä, olen pyrkinyt selvittämään hänen sukutaustaansa naisnäkökulmaa unohtamatta.

4. Analyysimenetelmät, lähteet ja aikaisemmat tutkimukset

Kartoittaessani kaupunkilaisten elämää analyysimenetelmänä on pääosin ollut historiallinen analyysi. Näin arkisen elämän suhde kouluun ja sen opettajaan on saatu ymmärrettäväksi. Tämä myös mahdollistaa koulun merkityksen määrittelyn. Tekstien osalta analyysimenetelmänä on ollut sisältöanalyysi. Teksteistä on etsitty eroja ja yhtäläisyyksiä. Tuloksia on voitu sen jälkeen verrata keskenään ja myös aiempiin tuloksiin.⁷

Käytetyissä lähteissä keskeisten henkilöiden nimiä kirjoitetaan usealla tavalla. Esimerkiksi, Maria Erikson on usein myös muodossa Eriksson. Hänen veljensä Johan Eriksson myös muodossa J. Eriksson tai Johannes Erikson. Minna Johnson on myös muodossa Johnsson. Työssä käytän kulloinkin sitä kirjoitustapaa, jota lähteessä on käytetty.

Lähdekritiikissä tarkastelen pääosin aikajärjestyksessä niitä alkuperäislähteisiin kuuluvia kirjoja ja artikkeleita, joiden perusteella tärkeimmät selvitykset ja tulkinnat ovat muodostuneet. Perustelen valintoja ja pyrin selvittämään keskeisten lähteiden luotettavuutta ja merkitystä työn kannalta. Näin ydintietojen ja tulkintojen keskeisten taustojen lukeminen ja etsiminen onnistuu suurimmaksi osaksi tämän luvun neljä viittausten perusteella. Tilastotulkintoja tekevissä Rasilan ja Haapalan teoksissa olen toki tyytynyt jo tehtyihin tulkintoihin, enkä ole perehtynyt heidän lähteisiinsä. En olisi siihen kyennytäkään.

Koulun toiminnasta kertovissa lähteistä tärkeimmiksi muodostuivat Maria Eriksonin ja Kaarlo Warton muistelmat. Varhaisimmat varsinaiset koulunkäyntimuistelmat julkaisi Kaarlo Warton Tampereen Sanomissa yhdeksäntoista vuotta opettaja kuolemasta vuonna 1887. Vuosina 1878 ja 1880 Maria Erikson julkaisi lastenlehdessään hautajaismuistelmat, joissa hän kertoi ennen kaikkea

⁷ Tuomi & Sarajärvi 2002, s. 104, 105.

opettajan vaikutuksesta Tampereella. Vuonna 1903 35 vuotta opettajan kuoleman jälkeen Erikson kirjoitti vielä omat tarkat koulunkäyntimuistelmansa Joulu-Aatto -lehdessä nimimerkillä M. E.. Nämä kolme muistelmaa ovat laajimmat, ajallisesti varhaisimmat ja ainoat itse kirjoitetut muistelmat koulun toiminnasta ja opettajan työstä. Pidän näitä muistelmia hyvin luotettavina ja esimerkiksi kuvaus koulun toiminnasta perustuu pääasiassa näihin kertomuksiin.⁸ Myös monessa myöhemmässä artikkelissa asiajärjestyksestä ja sanamuodosta päätellen on käytetty Maria Eriksonia lähteenä sitä kuitenkaan mainitsematta. Syynä saattaa olla se, ettei Joulu-Aatto -lehden nimimerkkiä M.E. ole tunnistettu. Vain Pentti Koskinen Tammerkoski-lehdessä selkeästi kertoo, että koulun entisen oppilaan muistelmien tekijä M.E. jäi hänelle valitettavaksi tuntemattomaksi.⁹ Itselleni tämä tärkeä nimimerkki aukesi Paunun kirjan alaviitteestä, jossa oli merkintä M.E(riksson). Wartoa lainanneet sen sijaan ovat yleensä merkinneet lähteen. Keskeisenä lähteenä ja merkittävän elämäntyönsä vuoksi Maria Eriksonia käsitellään erikseen oppilaiden yhteydessä liitteessä.¹⁰

Suomen lähetysseura julkaisi vielä vuonna 1929 Hydénistä elämäkerran. Valitettavasti sen kirjoittaja O. E. Närhi ei mainitse omia lähteitään.¹¹ Siksi käytän kirjan tietoja verraten vähän. Ristiriitoja muiden lähteiden kanssa se ei kuitenkaan sisällä. Täydentävänä ja varmistavana lähteenä se toimii hyvin. Suomen Lähetysseuran historian kirjoittanut U. Paunu on erityisesti lähetystyön osalta merkittävä lähde. Ajallisesti varhaisena ja merkittävänä (1908) lähteenä se on ollut myös useiden muiden kirjoittajien lähde.

Monet myöhemmin lehdissä julkaistut koulukuvaukset eivät sisällä lähdeviitteitä, vaan ne ilmeisesti perustuvat erilaisiin muistelmiin ja yllä mainittuihin aikalaiskuvauksiin. Mainittakoon kuriositeettina, että viimeinen mahdollinen koulua käynyt haastateltava kuoli vuonna 1947 82-vuotiaana. Laskennallisesti hän olisi ollut koulussa aivan sen viimeisinä toimintakuukausina neljävuotiaana. Tiedon oleellisin merkitys on mielestäni siinä, että kaupungissa tiedettiin kuka viimeisenä koulua käyneistä oli vielä elossa.¹²

Koulua käyneiden, yleensä tuntemattomiksi jääneiden oppilaiden kuvauksia on Aino Länkelän Finlaysonin tehtaiden Yhdyslanka-lehdessä olleessa artikkelissa ja erityisesti Mäkisen kansakoulu-

⁸ Erikson, Maria Charlotta Hydén, Kristillinen Kalenteri Suomen lapsille II 1878, s. 83–89 ja Kristillinen Kalenteri Suomen Lapsille III 1879, s. 67–73; M. E., Mamsellin koulu, Joulu-Aatto 1903, s. 10–12; Warty, Kertoelmia kouluajoilta, Tampereen Sanomat 23.11. 1887; Warty 1888, s. 2–10.

⁹ Koskinen, Koulumamsellin muisto, Tammerkoski, nro 9–10, 1989, s. 41.

¹⁰ Liite 5: Maria Erikson Maria Hydénin työn jatkajana, s. 129.

¹¹ Närhi 1929.

¹² Aaku, Henkilöitä Ferdinand Uhden ajoilta, Yhdyslanka, nro 2, 1947, s. 6.

jen historiassa sekä Otto Viitasen artikkelissa. Nämä kolme tekstiä täydentävät ja varmentavat kahta ensiksi mainittua päälähdettä Wartoa ja Eriksonia. Mäkisen, Viitasen ja Länkelän kuvaukset eivät sisällä päälähteiden kanssa ristiriitaista tietoa tarkasteltaessa koulun toimintaa.¹³ Edellisistä erityisesti Viitasen artikkelia pidän tärkeänä ja tarkkana. Sitä ja Eriksonin hautajaismuistelmia en ole nähnyt käytettävän lähteenä missään koulusta kertovassa artikkelissa tai kirjassa. Ne olivat ilahduttavia löytöjä.

Tampereesta kertovat historiankirjoitukset muodostuivat ongelmallisiksi lähteiksi. Voionmaan vuoden 1905 ja 1929 Tampereen historian painoksissa koulukuvauksen lähteenä on pääosin Wartolta lainattua tekstiä ja se on siltä osin alkuperäistietoa, mutta sisältää hyvin vähän varsinaista muuta tutkimusaineistoa. Lindforsin vuonna 1938 julkaisemassa Finlysonin tehtaan historiassa kerrotaan koulusta muutaman sivun verran. Valitettavasti siinä ei ole lähdemerkintöjä. Tiedot eivät kuitenkaan perustu selkeästi esimerkiksi Warton tai Eriksonin teksteihin ja kirja sisältää muutakin yleistä tietoa kuin jo edellä mainitut aiemmat käytetyt lähteet. Tamperelaista elämää kuvaavassa kirjassa Uuno Sinisalo kertoo koulusta runsaan kahden sivun verran. Kuvaus on melko suppea, eikä Sinisalo mainitse lähteitä. Kerrontatavasta päätellen tiedot ovat Wartolta. Unto Kanervan kirjoittamassa laajassa tamperelaista elämää kuvaavassa kirjassa Liinatehtaalaisia ja ”Tehtaanmaistereita” kerrotaan myös koulusta. Kuvauksessa lähteenä ovat Warton ja Mäkisen kirjoitukset. Kuvaus on suurimmaksi osaksi suoraa lainausta, eikä pyri kartoittamaan koulua sen laajemmin. Viljo Rasilan Tampereen historiassa vuodelta 1984 tärkein lähde on ollut koulun osalta Mäkisen kansakoulun historia. Laajempaa kuvausta koulusta ja sen opettajasta tämäkään teksti ei sisällä.¹⁴

Yllä mainituissa tamperelaisissa historian kuvauksissa ei ole perehdytty alkuperäislähteisiin. Kaikissa kirjoituksissa ei myöskään ole tarkistettu lähteenä käytetyn kirjan tietoa siitä lähteestä, josta sen on edellinen kirjoittaja poiminut. On syntynyt suorastaan virheellisiä tulkintaketjuja. Opettajan muu toiminta on jäänyt myös hyvin vähälle kuvaukselle. Historiankirjoitukset ovat sivuuttaneet lähteenä miltei kokonaan kasvatustieteen historian kirjat. Tämä on niiden suurin puute. Erityisen hyvin se tulee ilmi koulun nimitystä käsittelevässä työn osassa.

Tärkeimmistä lähdekirjoista Urho Somerkiven ja Paavo Kortekankaan teokset ovat väitöskirjoja. Aukusti Salo teki puolestaan väitöskirjan Cygnauksen pikkulapsipedagogiikkaa. Siitä julkaistusta

¹³ Viitanen 1920, s. 105–115; Mäkinen 1922, s.7–21; Länkelä Aino, Muistelmia mamselli Hydenistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 2–6.

¹⁴ Wallina 1905, s. 339–341; Voionmaa 1929, s. 409–412; Lindfors 1938, s. 303–306; Sinisalo 1947, s. 201–203; Warty 1888, s. 7; Kanerva 1972, s. 89–91; Rasila 1984, s. 631, 632.

kirjasta muodostui hyvä kasvatustieteellinen lähde tarkasteltaessa erilaisia koulumuotoja. Niissä kirjoissa, joiden perusteella on tehty tulkintoja, olen pyrkinyt seuraamaan tietoa viitteiden avulla sen varhaisimpaan lähteeseen saakka. Tämä tuottikin hyviä tuloksia. Erityisesti Kortekankaan käyttämistä lähteistä avautui tie kirkkohistorialliseen aineistoon.¹⁵

Maria Hydénistä saatava koulun ulkopuolinen tieto näytti aluksi hyvin niukalta. Uskonnollinen kirjallisuus sisälsi kuitenkin mainintoja, kirjeitä, jopa kuvauksia Hydénin lähetystoiminnasta. Tässä avaintekseksi osoittautui Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran kustantama, Matthias Akianderin toimittama Suomen uskonnollisten liikkeiden historia.¹⁶ Teos sisältää useita työlle tärkeitä kirjeitä. Toinen tulkintojen kannalta tärkeä teos on Suomen Uskonnollisten liikkeiden historia. Siinä Ilmari Salomies (Salonen) tarkastelee ja tulkitsee Maria Hydénin suhdetta Renqvistiin.¹⁷ Salomies oli historian tutkija ja Turun arkkipiispa. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkistosta löytyi muutama sellainen Uhden kirje Renqvistille, joita ei ollut julkaistuna Akianderin kirjoissa.¹⁸ Näiden kirjeiden jäljille pääsin Paavo Kortekankaan kirjasta. Hydéniin liittyviä kirjeitä ei kurssiivisella haulla löytynyt Renqvistin yksityisarkiston luettelosta SKHS:n arkistosta.¹⁹ Tiedustelin myös tietoja Hydénistä Suomen Lähetysseuran arkistosta. Sieltäkään ei tietoja löytynyt Hydénin nimellä. Lähetysseuran arkistossa on tältä ajalta satunnaisia lehtileikkeitä ja kirja-arvosteluja. Näillä perusteilla en kuitenkaan lähtenyt tutkimaan Suomen Kansallisarkistossa sijaitsevia edellä mainittuja arkistoja.²⁰

Koulun ylläpitoa koskevia tietoja kysyin elinkeinoelämän arkistosta Elkasta Mikkelistä. Ensin todettiin, että tuskinpa niitä on, koska koulu oli yksityinen tehtaankoulu, jonka toiminnan tehdas kustansi ja Hydén toteutti.²¹ Finlaysonin tehtaan arkiston arkistoluettelo ei myöskään sisällä otsikoita, jotka viittaisivat kouluun. Otto Viitasen kirjoituksesta kuitenkin myöhemmin ilmeni, että koulun toiminnasta löytyy jonkun verran taloustietoja kassakirjoista. Muuta toimintatietoa ei hänenkään mukaan ole olemassa tehtaan arkistossa. Niinpä jatkokysely tuottikin tulosta ja selasin saksankieliset, käsin kirjoitetut kassakirjat läpi. Muutamia arvokkaita tietoja sieltä löytyikin. Ainoa useasti muistiin merkitty tieto oli palkkatieto. Myös aiemmin haastatteleman Finlaysonin tehtaan pitkäaikainen sihteeri ja arkistonhoitaja Liisa Mäkinen oli sitä mieltä, että koulusta ei ole olemassa

¹⁵ Salo 1939 s. 147, 148; Somerkivi 1952 s. 148–150; Kortekangas 1965 s. 29–32.

¹⁶ Akiander 1863, s. 205–222.

¹⁷ Ruuth 1937, s. 173–202.

¹⁸ Uhden kirjeet Renqvistille 7.5.1853, 8.4. 1854 ja 8.3.1856, KA, SKS, kansio B 203

¹⁹ John Strömberg, erikoistutkija, sähköpostivastausvastaus selvityspyynnöstä 29.3.2010.

²⁰ Sähköpostivastaus 5.8.2011, [john.stromberg@narc.fi].

²¹ Sähköpostivastaus 14.6.2010, [helja.stromberg@elka.fi].

varsinaista kirjanpitoa tehtaalla. Hänenkin mukaansa tehdas kustansi ja isännöitsijä ja opettaja hoitivat koulun toiminnan.²²

Koulun alkuunpanijasta ja ylläpitäjistä tehtaanjohtaja Ferninand Uhdesta on kirjoitettu paljon. Hänen osaltaan tukeudun tiedoissa lähinnä piispa Gummeruksen kirjoituksiin. Hän oli piispuuten-
sa lisäksi myös Tampereen historiallisen seuran perustaja ja kirjoitti Uhdesta ja gossnerilaisuudesta artikkelin kirjaan *Tampere tutkimuksia ja kuvauksia I*.²³

Lähdeviittaukset muodostuivat aluksi ongelmaksi, koska niitä on kovin paljon. Viittaan yleensä jo lauseissa enkä vasta kappaleen lopussa. Viitteiden runsaudesta huolimatta pidän tällaista tapaa selkeänä ja helposti tarkistettavana. Olen laittanut samaan kappaleeseen lopuksi useita viittauksia vain silloin, kun ne helposti ilmenevät tekstin sisällön järjestyksestä tai olen itse tekstissä jo maininnut lähteen nimeltä.

II TAMPERE KASVAA KAUPUNGIKSI

Ruotsin kuningas Kustaa III perusti Tampereen 1779. Kyläpahasen kaupunkialue rajautui Pispalan ja Tammerkosken väliin Näsijärven ja Pyhäjärven väliselle kannakselle. Kaupunki eli pitkään kituliasta elämää. 1800-luvun alussa asukkaita oli noin 500.²⁴ Se oli pettymys sekä sinne saapuneille kauppiaille, että koulun ja työpaikan toivossa muuttaneille opettajille.²⁵ Kaupunki kuului aina vuoden 1869 loppuun saakka Turun ja Porin lääniin. Rajana oli Tammerkoski. Vuoden 1870 alusta kaupunki siirtyi Hämeen lääniin. Kaupungin todellinen kasvu alkoi Venäjän vallan aikana, kun keisari Aleksanteri I antoi vuonna 1821 Tampereelle vapaakauppa-oikeudet. Nämä oikeudet muuttumattomina ja määräaikaiseksi viideksikymmeneksi vuodeksi vahvisti keisari Aleksanteri II 20.12.1855.²⁶ Määräaikaisuuden vuoksi oikeuksia ei voitu Suomen senaatissa kumota. Näistä tapahtumista tuli Tampereen kaupungin kasvun avaintekijät.

²² Liisa Mäkisen haastattelu 6.2.2006, haastattelijana Jussi Hietala.

²³ Gummerus 1929, s. 190–223.

²⁴ Koivisto & Tuulasvaara-Kaleva, Koskesta voimaa [www.historia.tampere.fi/kaupunki/index2.htm], luettu 9.6.2013.

²⁵ Innala, Raevuori 1945, s. 11.

²⁶ Rasila 1984, s. 13; Reh binder 1879, s. 25.

1. Väestönkasvun aika 1820–1870

Taulukko 1: Eri työläisryhmät Tampereella vuosina 1840–1870.

	1840	1850	1860	1870
rengit, piiat yms.	232	264	329	439
kirvesmiehet, ulkotyöläiset	51	76	120	140
tehtaiden työntekijät	266	925	1921	2484
käsityön työntekijät	240	380	448	270
kauppa-apulaiset yms.	10	17	24	27
liikenteen työntekijät	-	-	3	1
muut	-	-	-	-
Ammatissa toimivat työläiset yhteensä	799	1662	2845	3461
Kaupungin koko väkiluku	1819	3207	5232	6986

Lähde: Rasila 1984, s. 255.

Taulukkoon on otettu Viljo Rasilan taulukosta vuosikymmenten –40, –50, –60 ja –70 tiedot. Rasila kertoo työläisryhmien henkilömäärän olevan ”täsmällisiä vain näennäisesti”. Kehityksen päälinjat ovat silti hänen mukaansa selkeät.

Mamsellin koulun aloittaessa 1840 oli kaupungissa asukkaita 1819. Heistä ammateissa toimi 799 ja käsityöläisenä tai tehdastyössä oli noin 500 asukasta. Perhekuntia 1840 oli 341.²⁷ Hieman toisenlaisen luokittelun mukaan vuonna 1840 väestöstä aatelistoon, papistoon ja oppineisiin kuului vain 77 asukasta. Porvaristoon kuului 522 asukasta ja rahvaaseen 1215 kaupunkilaista.²⁸ Vielä 1840-luvulla palkkataso oli olennaisesti huonompi kuin tulevana vuosikymmeninä. Työmiehen päiväpalkasta saattoi mennä jopa puolet ruokaan.²⁹ Edellä olevasta voi päätellä, että vain harvalla perheellä oli varaa palkata kotiopettaja tai kustantaa lapsi maksulliseen kouluun.

Edellä olevan Rasilan taulukon mukaan ammatissa toimivan työväestön määrä kaksinkertaistui kymmenessä vuodessa vuoteen 1850 mennessä nouden vuonna 1870 yli 3 400 työntekijään. Haapalan mukaan ammatissa toimivien määrä lähes kymmenkertaistui vuodesta 1840 vuoteen 1870

²⁷ Rasila 1984, s. 25; Rasilan arvion lähelle ammateissa toimivista 799 henkilöstä on päätyntä myös Haapala, Liite 1: Perheiden ja ammattiväestön määrä 1840–1860, kuvat 1 ja 2, s. 125.

²⁸ Liite 2: Tampereen väestörakenne vuonna 1840, s. 126.

²⁹ Hynninen 1924, s. 178.

mennessä nousten tänä aikana yli neljääntuhanteen.³⁰ Erityisen voimakkaasti kasvoi tehdastyöläisten osuus. Moni kaupunkilainen sai ainakin jonkinlaista palkkaa. Se tiesi elintason nousua ja opin tarpeen kasvua.

Alkeisopetuksen tarve koski nykyajasta poiketen monia ikäluokkia, jopa aikuisia. Käytän kuitenkin myöhemminkin käytettyä 7–10-vuotiaita esimerkkinä alkeisopetuksen tarpeessa olevista ikäluokista.³¹ Esimerkiksi vuonna 1840 7–10-vuotiaita oli noin 120. Eli vuosi-ikäluokka oli noin 30 lasta. Vastaavat luvut vuonna 1870 olivat jo yli viisisataa ja yli sata lasta. Jos mukaan otetaan vielä 11–14-vuotiaat, luku kaksinkertaistuu.³² Näiden lukujen perusteella kaupungissa oli suuri tarve alkeisopetukselle. Mielestäni erittäin merkittävää oli, että Mamsellin koulu aloitti toimintansa tällaisessa tilanteessa, jossa tarve kasvoi voimakkaasti, eikä kaupungissa toiminut ilmaista alkeisopetusta antavaa koulua.

2. Lapsityövoiman aika

Aikakauden erilaisia kouluja ja lasten koulunkäyntiä ei voi ymmärtää, ellei samalla tarkastele lapsityövoiman tilannetta. Tampereen teollistuminen kiihtyi vapaakaupunkioikeuden jälkeen 1921.³³ James Finlayson, ”oikea engelsmanni”³⁴ aloitti konepajan rakentamisen Tampereelle 1921 ja puuvillan kehräämisen 1928. Lupaehtoihin kuului muun muassa velvollisuus ottaa köyhiä lapsia töihin. Huonon menestyksen vuoksi yritys myytiin Georg Adolf Rauchille ja kauppias Carl Samuel Nottbeckille. Syntyi Finlayson & C:o.³⁵ Tehtaan kasvu voimistui uuden johtajan Ferdinand Uuden aikana vuosina 1836–1860. Tultaessa 1860-luvulle tehtaasta oli tullut Pohjoismaiden suurin puuvillatehdas.³⁶

Vuonna 1862 lapsia oli 46,6 % Finlaysonin tehtaan työvoimasta. Kaikista kaupungin tehdastyöntekijöistä 1845 alle 15-vuotiaita oli 70 ja 1860 jo 371.³⁷ Vuonna 1868 yksin Finlaysonilla työskente-

³⁰ Liite 1: Kuvio 2. Ammateissa toimiva työväestö, s. 125. Haapala laskee työväestöön tehdastyöntekijät, palvelijat, ulko- ja sekatyöläiset ja käsityön apulaiset. Haapala 1986, s. 86.

³¹ Telemäki 1979, s. 15.

³² Liite 3: Kuvio 3. Tamperelaisten 7–10-vuotiaiden lasten määrä, s. 127.

³³ Voionmaa 1929, s. 18.

³⁴ Sanonta on ilmeisesti saanut alkunsa vuonna 1914 käydyistä keskustelusta. Keskustelussa puuvillatehtaan työläinen luonnehtii William von Nottbeckia ja tämän puolisoa seuraavasti: ”Mutta tietenkin Finlayson oli sentään jotakin enemmän, olihan hän oikea englantilainen.”, Lindfors 1938, s. 123.

³⁵ Soikkeli, Kaarle, Finlayson, Otavan Tietosanakirja II 1906, s. 1087.

³⁶ Lehtinen 2000, s. 27.

³⁷ Rasila 1984, s. 5, 51.

li 602 alle 18-vuotiasta lasta. Heistä osa oli töissä aamu viidestä iltä seitsemään. Päivän katkaisi kaksi tunnin ruoka-aikaa. Osa taas oli yötyöissä kahdessa periodissa. Tällöin ensin oltiin töissä yö neljästä aamu yhdeksään ja päivällä kahdesta iltä seitsemään tai aamu yhdeksästä kahteen ja iltä seitsemästä kahteentoista.³⁸ Alle 15-vuotiaita tehdastyöissä oli enimmillään koulun toiminta-aikana vuonna 1865 597 henkeä eli noin 25 % tehdastyöläisistä.³⁹ Valitettavasti heistä ei ole tiedossa 7–10-vuotiaiden osuutta, jotka kipeimmin olisivat tarvinneet kouluopetusta. On myös huomattava, että tehtaissa kävi töissä runsaasti lapsia kaupungin ulkopuolelta. Näin tilasto kertoo vain sen, että huomattava osa alle 15-vuotiaista kaupunkilaisista kävi tehdastyöissä. Elossa oleva vuosi-ikäluokka 10–14-vuotiaiden osalta tuohon aikaan oli noin 100 lasta.⁴⁰

Lasten käyttö tehtaissa oli vuoden 1879 elinkeinoasetukseen asti vapaata. Tampereella otettiin lapsia töihin jopa yhdeksänvuotiaina. Näin osa lapsista ei voinut käydä koulua juuri ollenkaan.⁴¹ Vasta vuoden 1868 elinkeinoasetus yritti rajoittaa alle 12-vuotiaiden työn kuuteen tuntiin ja luvanvaraiseksi. Tällä ei kuitenkaan juuri ollut merkitystä. Lapsityövoiman osuus Tampereella kasvoi 25 % asti. Lapsille maksettiin puolet aikuisten palkasta. Yleisesti katsottiin, että lapsityövoima tuo 10 % säästön, kun lapsia on neljännes työntekijöistä.⁴²

Lasten asema ei Tampereella kuitenkaan ollut erityisen kurja. Finlaysonilla heistä huolehdittiin jopa hyvin.⁴³ Voionmaa nimitti kuitenkin Tamperetta lasten työn pesäpaikaksi koko Suomessa ja 1001 tehdaslapsen surulliseksi satukaupungiksi. Lapsia työskentelikin myös surkeissa oloissa esimerkiksi tulitikkutehtaassa, jossa vahingot olivat alituisena vaarana. Fosforin ja vahinkojen vuoksi tulitikkutehtaasta jäi kaupungin huolettavaksi useita perheitä ja loukkaantuneita lapsia.⁴⁴ Pyyteetöntä ei toki lapsista huolehtiminen Finlaysonillakaan ollut. Lapsityövoima oli tehtaalle tarpeellista ja heistä kasvoi hyviä ja pitkäaikaisia työntekijöitä. Oppisopimus oli pitkä.

Lapsityövoiman käyttö vaikutti erilaisten koulujen syntyyn, ehkäpä myös koulujen syntymättömyyteen. Raha oli perheille tarpeellista, eikä koulunkäynti suinkaan ollut lasten vanhemmilla aina etusijalla. Naiset kävivät kyllä työssä niin, että tehtaissa oli naisia yli puolet työväestöstä. Heidän palkkansa oli noin kaksi kolmasosaa miesten palkoista. Kuitenkin saatuaan lapsia he jäivät lähes

³⁸ Voionmaa 1929, s. 336; Wallin 1905, s. 21.

³⁹ Haapala 1986, s. 361.

⁴⁰ Liite 3: Kuvio 4. Tamperelaisten 11–14-vuotiaiden lasten määrä, s. 127.

⁴¹ Mäkinen 1922, s. 188.

⁴² Haapala 1986, s. 52.

⁴³ Emt., s. 51–53; Lindfors 1938, s. 192–194.

⁴⁴ Voionmaa 1929, s. 682, 683; Wallin 1905, s. 22.

säännöllisesti kotiin. Työssä käyviä varten perustettiin sunnuntaikoulu ja iltakoulu. Niiden merkitys jäi kuitenkin vähäiseksi. Vasta paljon myöhemmin 1860-luvun lopulla voimakas teollistuminen ja lasten määrän kasvaminen synnyttivät vilkkaan keskustelun kansakoulujen tarpeesta.⁴⁵

Isännöitsijä Uhde otti henkilökohtaisestikin ainakin vanhempia lapsia töihin ja perusti myös tehtaalle koulun. Tuohon aikaan tällainen toiminta ei ollut ristiriitaista. On myös huomioitava se perusasia, etteivät Mamsellin koulun oppilaat käyneet samanaikaisesti koulussa ja työssä.⁴⁶ On myös maininta, että juuri Finlaysonin tehtaan lapsilla olisi ollut jonkinlainen koulunkäyntipakko tehtaan Sitkan koulussa silloin, kun he eivät olleet suorittaneet täyttä kansakoulun kurssia. Ehkä tehdas varjeli mainettaan. Jos koulua ei käynyt, ei saanut olla myöskään tehtaalla töissä. Tällöin koulua käytiin aamuin tai iltapäivisin kahdesta kolmeen tuntia ja vastaavasti tehtaassa oltiin töissä puoli päivää eli kuusi tuntia. Raskas sekalaisten lasten ”pakkokoulu” jäi värikkääksi palaksi opetushistoriaa. Sen joulu- ja kevätjuhliin tarvittiin yleensä nimittäin poliisi paikalle ennalta ehkäisemään entisten oppilaiden aiheuttamia häiriöitä. Ei ole mikään muuttunut tältäkkään osin. Sitka yhdistettiin vuosisadan lopulla kansakouluun Tehtaalaiskoulun eli laiminlyötyjen lasten koulun nimellä. Nimi Sitka oli kansan suussa annettu ja perustui oletettavasti Cygnaeuksen pappisaikaan Alaskan Sitkan saarella 1840-luvun alkupuoliskolla. Saari kuului tuolloin Venäjälle. Koulutiedot ovat tässä koulussa opettajana olleen F. E. Anian Tammerkoski-lehdessä kertomia, mutta sisällöltään se on valitettavasti vajanainen. Kansakoulun kurssin mainitseminen viittaa kuitenkin vasta 1860-luvun ja 1870-luvun vaihteeseen tai sitä myöhempään aikaan.⁴⁷

3. Arkinen elämä koulun toiminta-aikana

Ymmärtääksemme koulutuksen tarvetta ja lasten ja perheiden elämää on tarkasteltava kaupunkilais-ten elämäntilannetta. Tarkastelu voisi olla myös ennen tulosten koontia. Mielestäni on kuitenkin perusteltua sijoittaa tarkastelu tähän, koska se luo perspektiiviä kaikelle työssä esiin tulevalle tiedolle ja tulkinnalle, joka koskee oppilaita ja heidän perheitään.

⁴⁵ Haapala 1986, s. 38, 41, 175; Jalawainen, Kansakoulusta, Tampereen Sanomat, nro 50-51, 1868.

⁴⁶ Kanerva 1946, s. 129; Aurola 1961, s. 201.

⁴⁷ Ania, F. E., Vanhaa Tamperetta: Tehtaalais- eli laiminlyötyjen lastenkoulu, Tammerkoski, nro 5-6, 1942, s.123.

Kaupunki oli tähän aikaan vielä pieni. Se käsitti pitkään vain alueen Tammerkosteesta Läntisen Pitkädun länsilaitaan, joka on nykyinen Näsilinnankatu.⁴⁸ Esplanadin eli nykyisen Hämeenpuiston taakse syntyi 1850-luvulla Amuri. Vasta 1876 laajeni kaupunki itään Kyttälän liittäminen myötä.⁴⁹ Pyynikki oli laidunmaata ja Pyynikin ja Läntisen Pitkädun välillä olivat kaupunkilaisten viljapellot. Lehmillä oli peltilappu kaulassa ja vielä 1850 maksettiin 190 lehmästä laidunveroa. Hanhien pito kaduilla oli sentään kielletty jo 1829.⁵⁰ Kaupunki oli rakennettu tietysti puusta ja palovahdit kiersivät vahtimassa tulia ja yöjuoksijoita. Vain herrat ja mestarit saivat kulkea öisin.⁵¹

Oppilaiden läksyjen lukemiseen vaikuttivat monet seikat. Töitä kotona saattoi olla paljon ja sisaruksia riitti. Tuskinpa edes kaikkien vanhemmat osasivat kunnolla lukea ja kirjoittaa, niin kuin rippikouluja käsittävästä osasta ilmenee. Etenkin kirjoitustaito oli Suomessa vielä 1880-luvullakin harvinaista. Koteja 1850-luvulla valaisivat avoin tulisija tai päre. 1860-luvulla päreen tilalle tulivat kynttilät ja vasta 1870-luvulla öljylamput.⁵² Tilat olivat ahtaat. Tyypillistä Tampereella olivat yhteiskeittiöt. Kutakin neljää tai viittä huonetta kohti oli yhteiskeittiö, jossa ruoka valmistettiin.⁵³ Ahtaisiin tiloihin valoa ja lämpöä toi piisi, jossa avotulella valmistettiin ruokaa. Hellat, joissa oli renkain avattava aukko patoja varten, tulivat laajemmin käyttöön vasta 1800-luvun puolella välissä. 1860-luvulla niitä valmistettiin sitten jo runsain määrin eri puolella maata.⁵⁴ On myös muistettava, että koulua käytiin luonnollisesti pääosin vuoden pimeimpänä aikana.

Ahtaissa oloissa taudit levisivät helposti ja lapsikuolleisuus oli suurta. Koko 1800-luvun ajan keskimäärin joka viides lapsi kuoli ennen ensimmäistä ikävuottaan.⁵⁵ Ahtaus saattoi olla suurta. Finlayson rakennutti 1850-luvulta alkaen edullisia yhteiskeittiöasuntoja 35 kappaletta. Yhden keittiön ympärillä oli neljällä perheellä kullakin yksi huone. Näissä asunnoissa asui noin tuhat henkeä. Perheen lapsimäärä oli 1850–1870-luvuilla keskimäärin kuusi lasta. Heistä alle 11-vuotiaina kuoli 2,7 lasta perhettä kohti.⁵⁶ Tuhannen asukkaan mukaan laskettuna kussakin yhteiskeittiöasunnossa oli perheen omassa huoneessa noin seitsemän henkeä. Yleisen lapsiluvun mukaan laskettuna perheissä oli enimmillään noin 5–6 jäsentä, jos perheeseen ei kuulunut isovanhempia. Tungosta oli.

⁴⁸ Liite 16: Kartta 1. Tampereen asemakaava 1868; Louhivaara 1999, s. 152.

⁴⁹ Kanerva 1946, s. 8, 10.

⁵⁰ Wallin 1905, s. 517.

⁵¹ Kanerva 1946, s. 20,21.

⁵² Hirsijärvi 1929, s. 156–160.

⁵³ Kortekangas 1965, s. 50.

⁵⁴ Tamminen 2007, s. 202.

⁵⁵ Rasila 1984, s. 234.

⁵⁶ Haapala 1986, s. 65, 133.

Edellä kuvatut asiat rajoittivat lapsille annettavaa kotityötä. Lukeminen ja kirjoittaminen koulun jälkeen oli köyhissä kodeissa vaikeaa jopa mahdotonta. Yleisellä ja ilmaisella koululla ei ollut samoja mahdollisuuksia antaa kotitehtäviä kuin maksullisella, vauraiden lapsille tarkoitettulla koululla, joiden oppilailta oli kotona valaistus, lukurauhaa ja opiskeluvälineitä.

4. Vapaa-aika

Vapaa-ajan ongelmia ei ollut. Pitkät 13- tai 14-tuntiset työpäivät olivat yleisiä vuosisadan puolessa välissä. Pisimmillään ne olivat jopa 15-tuntisia.⁵⁷ Kesälomia ei tunnettu ja lauantaisinkin käytiin töissä. Vapaa-aikoina luokkajako oli selvä. Työläisillä ja porvaristolla oli omat huvittelupaikat. Itäisenkadun ja kosken rannalla olleisiin porvariston huvittelupaikkoihin käsityöläiset pyrkivät, jos vain jotenkin osasivat ruotsia. Työläisillä ei ollut sinne asiaa. Itäinen katu on nykyinen Aleksis Kiven katu.⁵⁸ Työläiset viettivät aikaa vaarinkaljakapakoissa ja ostivat holipompelia kaljatehtaalta mennäkseen Mustalahden kalliolle juomaan. Holipompeli oli viinatehtaiden ylijäämää, jonkilaista sekoitusta.⁵⁹ Alkoholin käytöstä nousikin 1860-luvulla vilkas keskustelu Tampereen Sanomissa. Eräänlaisena huvina olivat myöskin tappelu. Aseina käytettiin keppejä.⁶⁰ Huvinsa kullakin.

Nuorison huvina olivat luonnollisesti etenkin kesäisin erilaiset ulkopelit. Raittiiden harrastusten lisäksi tunnettuja olivat lotteritanssit. Niissä joku myi 99 arpaa. Palkintona oli usein joku turha esine. Se sai olla rikkikin. Rahoilla myyjä osti viina ja vuokrasi tanssitilan, joskus jopa orkesterin. Siellä kuulemma tytöt malttamattomina odottivat, kun pojat vielä ryypiskelivät. Juhlijat olivat suomalaisia nuoria, mutta pian he solkkasivat jo jonkinlaista ruotsia.⁶¹ Taisi tämä kieli- ja tanssitaito jatkua monta sukupolvea.

⁵⁷ Kortekangas 1965, s. 48.

⁵⁸ Liite 16: Kartta 1: Tampereen asemakaava 1968, s. 152; Louhivaara 1999, s. 23.

⁵⁸ Penttala, Vävilä, <http://www15.uta.fi/koskivoimaa/arki/1870-00/alkoholi.htm>

⁵⁸ Varto 1958, s. 160–162.

⁵⁸ Emt., s. 161, 162.

⁵⁸ Kortekangas 1965, s. 48, 51, 106–108.

Erityisesti Kyttälä tuli tunnetuksi huonon elämän tyyssijana. Siellä eli prostituoituja ja sukupuoli-taudeista erityisesti syfilis levisi 1860-luvulla epidemiana. Tauti koski etenkin käsityöläisiä. Kyttälä tulikin kuuluisaksi värikkäiden kuvausten vuoksi, joissa maalailtiin ilotalojen elämäntapaa ja niiden asukkaiden katukaupankäyntiä. Wallin lainaa esimerkkinä tekstissään seuraavaa kuvausta: ”irstaimmat naiset kaikilta maan kulmilta saavat tyyssijansa, jossa niiden kanssa eletään melkein luontokappalten elämää”. Samanaikaisesti Kyttälä oli kuitenkin kirkollisesti hyvin aktiivista aluetta. Aviottomien lasten määrässä Tampere ei myöskään ollut erityisen korkealla sijalla Suomessa. Esimerkiksi Helsingissä aviottomia lapsia oli huomattavasti enemmän. Alkoholien kulutus oli koko kaupungissa kuitenkin suurta. Siitä kirjoitettiin paljon. Sanomalehtikirjoitusten perusteella juoppous pilasikin monen perhe-elämän. Alkoholista sai velaksi ja tarjoilupaikkoja riitti.⁶²

1860-luku oli kapakoiden kulta-aikaa. Tamperelaiset pääsivät nauttimaan uusista virtauksista. Viinakauppojen lisäksi tulivat oluttuvat. Wallin puhuu väkijuomien hyökyaallosta. Haapala pitää vuosikymmentä viinaongelman syntyä aikana.⁶³ Ajan tamperelaisista erityisesti aktiivinen sivistysmies, tehtaalan työlläinen Tapani Kärkönen nosti asian useasti esille jo ennen Tampereen Sanomien perustamista Turun Sanomissa 1860-luvun alusta alkaen.⁶⁴

Edellä kuvatut asiat eivät koskeneet aina välittömästi lapsia, mutta pienessä kaupungissa ja ajan ahtaissa oloissa tämä oli kuitenkin myös osa lasten kulttuuriperintöä. Edellä kuvatut seikat ovatkin mielestäni oleellinen osa koulun merkitystä tarkasteltaessa. Tätä taustaa vasten koulun ja opettajan persoonan merkitys tamperelaisille saa kasvot.

5. Sivistysharrastukset

Elämä Tampereella ei ollut kuitenkaan pelkkää juopottelua ja vierailuja Kyttälässä. Kaupungissa levisi jo hyvin varhain pyrkimys sivistyneempään elämään. Kristillinen elämä leimasi luonnollisesti työn lisäksi monien arkea. Tällainen toiminta oli yleistä aivan erityisesti Finlaysonin tehtaalan piirissä. Työssä tätä käsitellään lähetystoiminnan osalta. Varsin varhain heräsivät myös ensimmäiset kirkosta erilliset sivistyspyrkimykset koulujen lisäksi. Lainakirjayhdistys perustettiin jo 1836 ja

⁶³ Wallin 1905, s. 468; Haapala 1984, s. 165.

⁶⁴ Kanerva 1972, s. 214.

kaupunginkirjasto 1861. Lainakirjayhdistyksen kirjat olivat kaikkien kaupunkilaisten ja myös maalaisten käytössä. Kisällit, oppipojat ja työväki maksoivat lainauksista pientä maksua. Varakkaat maksoivat hieman enemmän. Kirjastossa oli 1840-luvun alussa jo kaksisataa suomenkielistä nidettä. Työmiehillä oli myös oma lukuseuransa. Siihen kuului 1862 seitsemänkymmentä jäsentä. Se kokoontui kirjaston lukuhuoneessa ja siihen osallistuvat maksoivat jäsenmaksua. Lukuseura tilasi kaikki ajan suomenkieliset sanomalehdet ja sinne ostettiin myös kahdeksan seinäkarttaa ja pallokartta.⁶⁵

Lainakirjayhdistyksen toiminta loppui kuitenkin jo 1864. Seuran johto oli sivistyneistöllä, mutta jäsenmaksuja maksoivat erityiset työväestöön kuuluvat. Pelkkä lehtien lukeminen ei tuonut riittävää kannatusta. Alkuinnostus myös kirjaston toimintaan oli hyvin suuri. Se merkitsi erityisesti työväestölle paljon. Toiminta kuitenkin loppui varojen puutteeseen vuonna 1867. Vielä voi kuriositeettina mainita, että William von Nottbeck perusti 1863 pumpulitehtaan työntekijäin seuran. Seura oli tarkoitettu työntekijöiden sivistyspyrkimyksiä varten. Se kokoontui samoissa tiloissa kuin myöhemmin työssä monesti esiin tuleva Finlaysonin ruokalanpitäjän Johan Erikssonin seurat, jotka tällöin olivat jo loppuneet.⁶⁶

Kortekankaan mukaan erityisesti Finlaysonin työväestö oli jo 1850-luvulla tunnettu siitä, että se luki paljon lehtiä. Oman lehden Tampere sai 1866. Enimmillään esimerkiksi Suometarta tuli sotavuonna 1855 Tampereelle 225 vuosikertaa. Yleensä kuitenkin Turun Sanomat olivat suosituin päivälehti. Useina muina vuosina 1860-luvun alkupuolella kaikkien suomenkielisten lehtien tilausmäärä oli runsas kaksisataa. Määrät olivat mielestäni suuria, kun perhekuntia Tampereella tuohon aikaan oli noin 700. Tilausmäärät tosin vaihtelivat runsaasti vuosittain taloudellisten suhdanteiden mukaan. Kristillisillä lehdillä oli runsas ja sangen pysyvä tilaajakunta. Suomen Lähetysseuran perustamisen jälkeen Suomen Lähetysseuran tilattiin 1860-luvulla yli 150 useana vuotena. Käytännössä tehtaalle niitä tuli paljon enemmänkin ohi virallisen postikonttoritoimituksen. Tehtaan väestön ulkopuolelle niitä ei sitten juuri mennytkään. Edellisen lisäksi tilattiin myös runsaasti Ruotsista Missionstidning-lehteä. Hengellisten lehtien osuus olikin huomattavasti päivälehtiä suurempi. On myös huomattava, että oletettavasti samaa hengellisiä lehteä luettiin useammassa taloudessa kuin päivälehteä. Edellä kuvatut tilastotiedot kertovat, että kaupunkilaiset

⁶⁵ Keravuori 1929, s. 93–113.

⁶⁶ Kortekangas 1965, s. 58–60.

olivat kaikista lehtien ikävistä kirjoituksista huolimatta varsin tiedonhaluisia. Koteihin tilattiin päivälehtien lisäksi myös lukemistotyypisiä lehtiä ja erityisesti Suomen Lähetysseuran.⁶⁷

Pertti Haapala kutsuu 1860-luvulla nousutta sivistysharrastusta Tampereella komeasti ja osuvasti ”työläisfennomaniaksi”.⁶⁸ Itse uskallan väittää, että yhden tärkeän edellytyksen tälle voimakkaalle sivistysharrastukselle loi Mamsellin koulu. Sivistyksestä tuli yhteinen asia. Se ei enää ollut ylempien kansankerrosten tietoista fennomaniata.

III KOULUJEN VÄRIKÄS KIRJO

Ennen vuoden 1866 kansakouluasetusta kansanopetuksen tilanne oli hyvin sekava.⁶⁹ Kansakouluiksi oli luettu muun muassa rippikoulut, pitäjänkoulut, sunnuntaikoulut, pyhäkoulut ja yksityisvaroin perustetut koulut. Tällainen oli tilanne myös Tampereella. Kansanopetuksesta huolehtivat 1800-luvun alussa rippikoulun lisäksi koulumestarit ja yksityisopettajat. Useat yritykset perustaa kaupunkiin alkeiskoulu epäonnistuivat.⁷⁰ Edellisten lisäksi kaupungissa alkoi vähitellen toimia lukuisia joukko erilaisia kouluja. Seuraavassa luodaan melko laaja kuvaus erilaisista kouluista, joita kaupungissa ja sen ulkopuolellakin toimi. Pidän sitä kuitenkin tarpeellisena kokonaisuuden kannalta. Alkeisopetuksen tilanne oli sekava ja opetuksen tarve suuri.

1. Kirkko lukutaidon opettajana

Tampereella oli jo varhain oma saarnaaja ja saarnahuone. Kaupunki kuului kuitenkin Messukylän seurakuntaan. Ensimmäiset ajatukset erosta Messukylästä oli esitetty jo Ruotsin vallan aikana.⁷¹ Useista kaupunkilaisten aiemmista yrityksistä huolimatta itsenäisestä seurakunnasta tehtiin päätös senaatissa vasta vuonna 1870. Päätös oli ehdollinen. Se astuisi voimaan vasta, kun kaupunginsaarnaaja Anders Törnudd ja Messukylän kirkkoherra Josef Grönberg lähtisivät virastaan ja kaupunkiin tehtäisiin uusi kirkko. Alku oli lupaava. Törnudd lähti virastaan jo vuonna 1879 ja Aleksanterin

⁶⁷Emt., s. 56–58; Liite 1: Kuvio 1. Perheiden määrä 1840 – 1860, s. 125.

⁶⁸Haapala 1986, s. 187, 188.

⁶⁹Asetus kansakoulun järjestämisestä 11.5.1866. Neljäs luku: Kansakoulutoimesta kaupungeissa

⁷⁰Aurola 1961, s. 11; Telemäki 1979, s. 7

⁷¹Kortekangas 1965, s. 12.

kirkko rakennettiin 1881. Josef Grönberg ei lähtenyt minnekään. Hän kuoli virassaan lähes yhdeksänkymmentävuotiaana vuonna 1903. Tampereen seurakunta itsenäistyi 1904 34 vuotta perustamisensa jälkeen. Ennätys sekin. Tällöin lausuma, kun kirkkoherra Josef Grönberg kuolee, muuttui kansan suussa muotoon, ”jos Grönberg kuolee”.⁷²

Yleisestä kansanopetuksesta Tampereellakin vastasivat papit. Josef Grönberg valittiin kaupungin-
saarnaajaksi 1837 ja vuonna 1846 kaupunki sai toisen papin. Sen palkkasi Finlaysonin tehdas. Rippikoulu ja kinkerit olivat tärkein kristillisen opin ja lukutaidon opettaja myös Tampereella. Rippikoulu oli keväisin. Se kesti 12–14 päivää. Rippikoulupäivä kesti usein viisi tuntia. Säätyläisille ja koulua käyville se oli lyhyempi. Opetus oli luonnollisesti myös suomeksi. Oppikirjana käytettiin sitä katekismusta, jota kukin oli alkuopetuksessa lukenut. Katekismuksia olivat toimittaneet Möller, Svebilius ja Lindblom. Näistä Svebiliuksen katekismus oli yleisimmin käytössä ehkä siksi, että Tampereen kaupunginsaarnaaja Josef Grönberg oli toimittanut siitä uuden laitoksen. Raamatunhistoriaa opetettiin Grönbergin suomentamasta Barthin raamatunhistoriasta. Oppilaita oli 1850–70-luvuilla vuosittain noin sadasta yli kahteensataan asti. Ruotsinkielisten määrä samaan aikaan oli vuosittain noin 20. Molemmat ryhmät saivat palkinnoiksi Raamattuja ja Uusia Testamentteja. Ruotsinkielisille niitä meni noin kolme kertaa enemmän. Heidän lähtötasonsa oli yleensä parempi, vaikka kirkollisessa elämässä suomenkieliset olivatkin aktiivisempia. Varsinkin pellava- ja verkatehtaalaisten ongelmana oli huonolukuisuus. Tehtaiden johtoa kehotettiinkin vuoden 1858 kirkonkokouksen päätöksellä sakon uhalla huolehtimaan, että ne huonolukuiset, jotka asuvat emäpitäjä Messukylän alueella, tulisivat lukkarinkouluun. Koulu kesti peräti neljä viikkoa ja sitä oli kuutena päivänä viikossa. Samalla huomautettiin, ettei heille luonnollisestikaan tarvinnut tältä ajalta maksaa palkkaa. Samassa kokouksessa veloitettiin myös muutama aikuinen käymään sunnuntaikoulua Messukylän kirkossa.⁷³

Kinkeripiirejä oli vuoden 1848 Messukylän rovastintarkastuksen mukaan Tampereella seitsemän. Kymmenen vuotta myöhemmin niitä oli kuusi. Tällöin finlaysonilaiset muodostivat kaksi omaa piiriä, puuvillatehtaalla oli yksi ja muut kolme oli jaettu asuinalueiden mukaan. Kinkerit pidettiin edelleen aina kirkossa ja ne alkoivat aamuisin yhdeksältä. Kinkereillä kuulusteltiin sisälukua, ulkolukua ja kristinoppia. Kinkereille osallistujia joutui olemaan kyseisenä päivänä pois töistä. Kinkereillä käytiin yleensä joka toinen vuosi. Vuosittain osallistujia kussakin piirissä oli runsaat kaksisataa. Säätyläiset, virkamiehet ja porvaristo eivät käyneet enää aikuisena kinkereillä. Syynä

⁷² [http://www.tampereenseurakunnat.fi/kirkko_tampereella/tampereen_seurakuntayhtyma/historia], luettu 11.6.2013.

⁷³ Kortekangas 1965, s. 17, 67, 68.

oli se, että kinkerit olivat nimenomaan kansanopetuksen yksi muoto. Jos niin sanottu tavallinen kansalainen ei saapunut kinkereille, hänet kutsuttiin papiston nuhdeltavaksi. Alaikärajana oli yleensä 10 vuotta. Yli kymmenenvuotiaita esimerkiksi vuonna 1855 oli kävijöistä noin puolet. 10–18-vuotiaat kävivät kinkereillä lähes joka vuosi ja muut noin joka toinen vuosi. 1850-luvun loppupuolella alkoi nuorison kinkereillä käynti hieman vähetä. Kinkerit menettivät merkityksensä vasta 1880-luvulla kansakoulun leviämisen myötä.⁷⁴

Valvonta oli tehokasta. Esimerkiksi vuoden 1848 tarkastuksessa Tampereen kaupunginsaarnaaja Grönberg uhkasi sakoilla rippikoululaisia, jotka eivät saapuneet enää toisena päivänä kuulusteltaviksi. Ensimmäisenä päivänä kaikkia ei ehditty kuulustella. Asia kuitenkin raukesi, kun osallistujat valittivat, etteivät he kahta päivää halunneet ottaa tehtaalta vapaata sen vuoksi, ettei heitä ensimmäisenä päivänä oltu ehditty kuulustella. Kahdelle miehelle tuomittiin kuitenkin sakot, koska he eivät olleet käyneet kinkereillä eikä ehtoollisellakaan, jossa tuli käydä vähintään kahdesti vuodessa. Samassa rovastintarkastuksessa valitettiin erityisesti käsityöläisoppipoikien huonoa lukutaitoa. Myös sunnuntaikoulusta keskusteltiin. Sen tuloksiin suhtauduttiin viileästi, koska se ei ollut papiston valvonnassa. Kirkon valta ulottuikin yleensä myös kouluihin. Esimerkiksi Pellavatehtaan koulun päättäjäsissä vuonna 1865 sen tarkastajiin kuulunut Josef Grönberg oli muuten tyytyväinen, mutta luetun ymmärtäminen oli hänen mukaansa heikkoa.⁷⁵

Oppipoikien huonon lukutaidon syitä yritettiin selvittää. Heidät määrättiin käymään sunnuntaikouluun. Paikalla ei kuitenkaan ollut opettajia, eikä opetuksesta vastannutta pormestaria. Siksi syy huonoon oppimiseen jäi selvittämättä. Ilmeisesti oppipojat olivat olleet sunnuntaikoulussa, jonka opetukseen seurakunta ei luottanut.⁷⁶ Saattoi päätös silti olla vain näpätys pappien taholta, kun tietää tuon ajan oppilaiden ja koulujen kirjavuuden ja kinkereidenkin vaihtelevan tason.

Kirkko opetti ja pakotti kansan lukemaan Tampereellakin. Viimeistään rippikoulussa oli osattava lukea, muuten ei päässyt ehtoolliselle eikä vihille. Muu alkeisopetus ei luonnollisestikaan kuulunut kirkon toimintaan. Opetus koski lukemaan oppimista, katekismusta ja raamatunhistoriaa, jotka sinänsä kyllä sisältyivät hyvin pitkään myös koulujen opetukseen. Kinkerit ja rippikoulu olivat tehokas keino edellisten päämäärien saavuttamiseen. On kuitenkin huomattava, että tämä toiminta Tampereellakin alkoi vasta, kun lapset olivat noin kymmenenvuotiaita. Tällöin lukemaan oppimisen

⁷⁴ Kortekangas 1965, s. 68, 85, 86, 179.

⁷⁵ Emt. s. 19, 20, 55, 68, 69.

⁷⁶ Arajärvi 1954, s. 591.

herkkyyskausi oli jo kaukana takanapäin. Vuoden 1875 tilastossa kinkereillä kävijöistä oli enää noin neljännes alle kymmenenvuotiaita. Syynä siihen oli yleisen lukutaidon nopea leviäminen kansakoulun tulon myötä.⁷⁷

Miksi sitten kirkon tarjoama opetus ei vanhemmille riittänyt? Jos aikoi jatko-opintoihin, oli hyvä oppia lukemaan jo paljon kirkon antamaa opetusta aiemmin. Lukutaito ei myöskään koko Suomessa ollut niin hyvää, kun on ajateltu. Todellinen taito riippui kulloistenkin pappien vaatimustasosta. Esimerkiksi sekä Cygnaeus, että Snellman pitivät todellista lukutaitoa paljon vähäisempänä, kuin mitä oli kirkonkirjoissa ilmoitettu. Cygnaeus erityisesti katsoi 1850-luvun kiertomatkinsa perusteella lukutaidon olevan lähinnä vain mekaanista taitoa vailla tekstin ymmärtämistä.⁷⁸

2. Ahlmanin koulut 1812–1886

Hatanpään kartanon omistaja Gabriel Ahlman rahoitti Ahlmanin koulujen nimellä kulkevia kouluja Messukylässä, Pirkkalassa, Kangasalla, Lempäälässä, Pälkäneellä ja Vesilahdella. Messukylässä koulu alkoi 1811⁷⁹. Koulu oli koko Suomessa merkittävä alku uudentyläiselle alkeisopetukselle kirkon antaman alkeisopetuksen aikana. Vaikka Ahlmanin kouluissa olikin usein pappeja taustalla esimerkiksi johtokunnassa, oli koulu kuitenkin virallisesti irti kirkosta. Koulun alku oli valtakunnallisestikin merkittävä tapahtuma. Suomen Talousseuran järjestämän opetussuunnitelmakilpailun myötä koulun toimintaan vaikuttivat korkeassa yhteiskunnallisessa asemassa olevat henkilöt. Porthanin järjestämään suunnittelukilpailuun osallistui hänen ystävänsä professori Jacob Tengström sittemmin arkkipiispa ja Turun akatemian apulainen Jacob Bonsdorf. Myöhemmin opetussuunnitelmaehdotuksen teki myös Talousseuran sihteeri C. C Böcker.⁸⁰ Ahlmanin koulun lähtökohdat olivat siten hyvin merkittävät.

Koulujen opetus oli ilmaista ja tarkoitettu myös tytöille. Vuonna 1812 koulun ollessa Takahuhdis-
sa, sitä kävi kaupungin puolelta kolme lasta. Vuosina 1815–1816 koulun ollessa Messukylässä sitä kävi seitsemän kaupunkilaista. Tämän jälkeen kaupungin puolelta koulua kävi yleensä vain muutama lapsi vuosittain. Varattomuuden ja huonojen kulkumahdollisuuksien vuoksi oppilaat

⁷⁷ Kortekangas 1965, s. 85, 179.

⁷⁸ Häggman 2007, s. 214, 215.

⁷⁹ Telemäki 1979, s.4.

⁸⁰ Heporauta 1945, s. 22 – 28; Salo 1939, s. 126 –129; Halila 1949, s. 116–120.

kävivät tähän aikaan pääsääntöisesti lähintä ja halvinta koulua. Koulun tarvetta Tampereella kuvaa se, että eniten lapsia kaupungista kävi vuosina 1835 ja 1837, jolloin koulu toimi kaupungin puolella. Tällöin siellä oli noin kolmekymmentä kaupunkilaista. Samaan aikaan Ahlmanin koulun kanssa Tampereella toiminut Krianderin pedagogio oli maksullinen ja siellä vaadittiin lukutaitoa ja ruotsinkielen taitoa. Koska Ahlmanin koulu keskittyi lähinnä lukemiseen ja kirjoittamisen sekä laskemisen alkeiden opettamiseen, oli se puutteellisenakin hyvin tarpeellinen. Monet sitä käyneet oppilaat siirtyivät Krianderin pedagogioon ja ala-alkeiskouluun.⁸¹ Ala-alkeiskoulu perustettiin 1842.⁸²

Tampereen ympäristökunnissa eri-ikäisiä oppilaita ja isoja ryhmiä opettivat alhaisen palkan vuoksi joskus hyvinkin taitamattomat opettajat. Osa kouluista jäikin siksi monien mielestä huonoiksi. Messukylän Ahlmanin koulun opettajaa Matias Grönforsia pidettiin kuitenkin hyvin pätevänä opettajana. Aivan Tampereen ympäristössä olleet koulut olivat kuitenkin usein muita parempia, koska ne toimivat alueillaan pidemmän aikaa.⁸³

Ahlmanin koulut antoivat lukuopetusta ilmaiseksi ja vuosien 1811 ja 1886 välisenä aikana näissä kouluissa sai opetusta yhteensä 7 500 lasta Tampereen ympäristökunnissa. Koulu antoi julkista alkeisopetusta tytöille ja pojille. Ahlmanin Messukylän koulun merkitys tamperelaisille alkeisopetuksen antajana oli merkittävä juuri ennen Mamsellin koulun perustamista vuosina 1835 ja 1837, olihan tällöin 7-10 -vuotiaita lapsia kaupungissa jo yli 100.⁸⁴ Mamsellin koulun toiminta-aikana 1841 Ahlmanin kouluista jäljellä olivat vielä Lempäälän, Pirkkalan ja Messukylän koulut.⁸⁵

3. Krianderin pedagogio ja ala-alkeiskoulu

Krianderin koulusta tuli Tampereen ensimmäinen yleinen koulu. Se toimi vuodesta 1812 vuoteen 1840. Se ei ollut varsinainen alkeisopetusta tarjoava koulu, mutta siitä on syytä kertoa sen varhaisen historian vuoksi. Koulun opettajan toimi värikäs ja ilmeisen lahjakas opettaja, jonka

⁸¹ Arajärvi Kirsti, Tampere ja Ahlmanin koulut, Tammerkoski, nro 4, 1953, s. 164; Telemäki 1979, s. 4.

⁸² Innala, Raevuori 1946, s. 17.

⁸³ Oitti, Kirja-arvostelu, Kansakoulun lehti 15.12.1883 s. 91; Lahdes 1958, s. 222, 223; Halila 1949, s. 126, 127, 132.

⁸⁴ Liite 3: Kuvio 3. Tamperelaisten 7–10-vuotiaiden lasten määrä, s. 127.

⁸⁵ Lahdes 1958, s. 195; Heporauta 1945, s. 25.

sopeutuminen Tampereelle ei ollut aivan kivutonta. Opettaja Kianderin monivaiheisesta elämästä kerrotaan liitteessä. Se kuvanee myös laajemminkin tuon ajan monia erilaisia opettajapersoonia.⁸⁶

Kun koulu vihdoin vuonna 1812 perustettiin, keisari Aleksanteri I myönsi 15 tynnyriä viljaa opettajan palkkaan. Koulu oli kaksivuotinen poikakoulu ja opetuskieli oli ruotsi. Maksullisuuden vuoksi koulussa oli 1813 vain kymmenen poikaa. Koulu ei antanut varsinaista alkeisopetusta, vaan oppilaiden tuli maisterin vaatimuksesta osata lukea kouluun tullessaan. Tinkimätön ja ilmeisen kiivasluontoinen opettaja kuitenkin riitautui porvariston kanssa vaadittuaan muun muassa kaksinkertaisia ikkunoita kouluun. Opettajan katsottiin vaativan säätyynsä nähden liikaa. Alkukustannusten jälkeen porvaristo käräjöikin erityisesti opettajan vaatimista koulukuluista. Opetuksesta ei kuitenkin pystytty valittamaan. Sen opettaja hoiti hyvin. Koulu loppui 1841 ja se jatkui valtion kustantamana ala-alkeiskouluna syksystä 1842.⁸⁷ Tällöin koulusta tuli ajallisesti sopivasti Mamsellin koulun oppilaiden jatko-opintopaikka.

Ala-alkeiskoulu aloitti toimintansa 1842. Pääsyaatimukset olivat lievemmät kuin Krianderin pedagogiossa, mutta varsinaisena alkeisopetuksen antajana sitä ei voi pitää. Koulu oli kaksivuotinen ja siellä opetettiin lukemisen, kirjoittamisen ja uskonnon lisäksi muun muassa geometriaa, aritmetiikkaa, latinaa ja venäjää. Oppilaita koulussa oli esimerkiksi 1847 41. Oppilasmäärä vaihteli vuosittain. Vuonna 1865 oppilaita oli jo 80. Opetuskielenä oli 1860-luvun lopulle saakka ruotsi.⁸⁸ Ala- ja yläalkeiskoulusta muodostui Tampereella opinahjo, josta aukenivat ovet eteenpäin. Maasteritason opettajista huolimatta oli koulun pedagogiikassa kuitenkin paljon mietittävää. Siellä eivät oppilaat opetelleet vapaaehtoisesti asioita ulkoa. Syy oli koulua käyneen muistelijan mukaan karumpi. Muistelija K. Raitio oli laajalti perehtynyt kouluoloihin. Hän oli äidinkielen lehtori ja toimi kansakoulujen piiritarkastajana ja sen jälkeen Raahen ja Jyväskylän seminaarien johtajana. Siksi hänen kuvaustaan opetuksesta voi mielestäni käyttää esimerkkinä ajan opetustavoista.⁸⁹

⁸⁶ Liite 6: Tuomas, Timoteus (Thomas, Timotheus) Kriander, s. 132.

⁸⁷ Mäkinen 1922, s. 8; Voionmaa II 1929, s. 511, 512; Innala 1946, s. 14, 17; Tampereen 100-vuotisjuhlajulkaisu, s. 73.

⁸⁸ Kortekangas 1965, s. 51.; Innala 1946, s. 20, 21.

⁸⁹ ”Patukka (klopa) se oli tässä koulussa tehokkain ja alituisesti käytetty kasvatusväline. Tuskin sitä päivää kului, ettei sitä käytetty. Vaikka olin tähän opin autuaaseen saunaan jo pitäjän koulussa jonkin verran tutustunut – siellä sitä edusti nauhalla päällystetty rottinki. - , kävi kuitenkin kylmiä kauhunväreitä pitkin selkäpiitä, kuin ensi kerran kuulin sitä annettavan viereisessä I luokassa. Siellä nuori maisteri W. H. saattoi yhden ainoan tunnin kuluessa seitsemänkin kertaa patukalla ajaa laiskuushenkeä ulos oppilaista. Kuului tuhka-tiheään patukan lätkäyksiä, kuului itkua ja armahduksen pyyntöjä! Raitio Kosti, Koulumuistoja I. Tampereen ala- ja yläalkeiskoulu. Kasvatus ja Koulu -aikakausjulkaisu, kuudes vuosikerta, 1920, s. 99; Mikkola 1937, s. 60.

Lapset olivat 1840-luvun alussa edelleen ilman säännöllistä ja yleistä alkeisopetusta. Vain varakkaimmat kykenivät maksamaan lukutaidon opetuksesta muutamalle kaupungissa toimivalle yksityisopettajalle.⁹⁰

4. Sunnuntaikoulu vuodesta 1842

Englannista Pohjoismaiden kautta Suomeen tullut sunnuntaikoulu aloitti Tampereella 1842. Koulu toimi myöhemmin myös iltakouluna. Koulu oli tarkoitettu varsinaisesti käsityöläisten opintoaluja palvelemaan ja heidän jatko-opintoihin. Tampereella koulusta muodostui ennen kaikkea työläisten opinahjo. Pitkin 1850-lukua sitä kävi runsas sata oppilasta, mutta 1860-luvulla heitä oli jo yli kaksisataa. Koulussa oli myös alkeisopetusta antava esiluokka. Tätä ”tavuuluokkaa” kävi 1866 32 oppilasta ja 1870 41 oppilasta.⁹¹

Koulu toimi aluksi sunnuntaisin kolme tuntia kerrallaan. Silloin annettiin ennen kaikkea kirjoitus- ja lukuopetusta. Lisäksi oli myös kristinoppia, laskentaa, piirustusta, historiaa, maantietoa, kirjanpitoa ja ainekirjoitusta. Vuonna 1860 koulu sai seurakseen myös iltakoulun, mutta sitä kävi vain kymmenkunta oppilasta kerrallaan. Se oli ymmärrettävää 12–14 -tuntisen työpäivän jälkeen. Koulu muuttui varsin nopeasti suomenkieliseksi.⁹²

5. Pellavatehtaan koulu 1860–1911 ja Frenkkelin koulu 1865–1913

Pellavatehtaan koulu, Tampereella tutummin Masunnin kouluksi kutsuttu koulu perustettiin 1860 Pellavatehtaan työntekijöiden lapsille. Tehtaassa oli työssä 612 henkeä, joten koulun tarve työläisten lapsille oli ilmeinen. Tilan riittäessä muutkin kaupunkilaislapset pääsivät pientä maksua vastaan kouluun.⁹³ Ensimmäisenä vuonna oppilaita oli 65, enimmillään oli lukuvuonna 1865–66 150 oppilasta. Koulu oli sekä tytöille että pojille. Koulu toimi puusepänverstaan yläkerrassa varsin vaatimattomissa oloissa. Huone oli sekä hatara että matala. Koulu oli tunnettu 1860-luvulla persoonallisista opettajistaan. Kuri oli ankara. Läksyt piti osata. Jos häiritsti tai jätti lukematta, sai

⁹⁰ Arajärvi Kirsti, Tampere ja Ahlmanin koulut, Tammerkoski, nro 5, 1953, s. 164.

⁹¹ Halila 1949, s. 153; Rasila 1984, s. 653; Mäkinen 1922, s. 40–42.

⁹² Kortekangas 1965, s. 54, 55.

⁹³ Sinisalo 1947, s. 128.

rottingista sormilleen.⁹⁴ Poissaololuvan sai joskus esimerkiksi kotitöihin, mutta muuten koulunkäyntipakko oli ehdotonta. Itseoppinut opettaja G. E. Sjöstedt⁹⁵ poltti lähes lattiaan asti ulottunutta piippuaan ja entinen tehtaan työmies, sivistysaktiivi Tapani Kärkönen antoi tarvittaessa rottinkia sormille. Sjöstedtin aikana koulu opetti sisälukua ja tavausta ja jonkun verran laskentoa. Opetusmenetelmät ja välineet hiekkapenkkejä myöten olivat samantapaisia kuin Mamsellin koulussa. Esimerkiksi aamuisin kysyttiin ulkoläksynä ollut uskonnon läksy. Luokkajakoa ei myöskään ollut. Oli vain edistyneitä ja alkavia oppilaita.⁹⁶

Pellavatehtaan koulua kävivät myös ruotsinkieliset. Kuriositeettina mainittakoon, että rovasti Grönberg otti voimakkaasti kantaa kaksikielisyyteen. Hän piti Messukylän seurakuntalaisille ruotsinkielistä opetusta tässä koulussa tarpeettomana. Ruotsinkielinen opetus loppuikin koulussa 60-luvun lopussa. Koulun opetus tehostui huomattavasti, kun sinne palkattiin Jyväskylän seminaarin käynyt opettaja Tervo ja jo vuonna 1869 kolmanneksi opettajaksi naisopettaja. Ainakin koulun alkuaikoina etevimmät oppilaat ohjasivat muita Mamsellin koulun tavoin. Se olikin luonnollista, koska opettaja Hydén oli antanut ”auliisti” neuvoja lancasterilaisissa työtavoissa.⁹⁷ Koulusta tulikin ensimmäinen tamperelainen koulu, joka oli 1860-luvun loppupuolella kansakouluasetuksen mukainen ennen vuonna 1872 aloittanutta kunnallista kansakoulua.⁹⁸

Pääosin tarkasteltavan ajan ulkopuolelle jää kauppaneuvos F. W. von Fenckelin lahjoitusvaroin vuonna 1865 perustettu pienten lasten koulu. Kouluun otettiin 20 poikaoppilasta. Koulu tarjosi alkeisopetusta ja sieltä sai myös päästötodistuksen, kun oppi ”puhtaasti lukemaan ja jotenkin kirjoittamaan”.⁹⁹

6. Rouvasväenyhdistyksen koulut

Voimakas teollistuminen Englannissa toi esille lasten hädän ja koulunkäyntitarpeen. Englannissa syntynyt köyhäinkouluuaste levisi muiden Pohjoismaiden kautta myös Suomeen. Se oli osa sosiaalista toimintaa, jota erityisesti naiset harrastivat. Suomessa naisten asema yhteiskunnassa

⁹⁴ Mäkinen 1920, s. 24.

⁹⁵ Sjöstedt oli aiemmin toiminut useassa paikassa Ahlmanin koulun opettajana. Kanerva Unto, Masunnin koulun perustamisesta 100 vuotta, Tammerkoski, nro kolme, 1960, s. 70, 71.

⁹⁶ Mäkinen 1922, s. 22–26.

⁹⁷ Emt., s. 22–26.

⁹⁸ Viitanen 1947, s. 131.

⁹⁹ Rasila 1984, s. 653.

nousi esiin muun muassa Snellmanin kirjoituksissa. Tähän kodin ulkopuolelle suuntautumiseen sopi erityisen hyvin opetustyö. Kansanopetusta pidettiin vielä usein ylipäättään alempiin kansankerrokseen kohdistuvana. Suomessa köyhäinkouluun kuuluivat erityisesti 1840-luvun lopulla perustetut rouvasväenyhdistysten koulut. Näissä kouluissa opetettiin perusopetuksen lisäksi usein esimerkiksi maantietoa ja käsitöitä.¹⁰⁰

Tampereella alkoi toimia Rouvasväenyhdistyksen ompeluseura 1860-luvun alussa. Yhdistys aloitti pian varojen keruun köyhien työläisten tyttöjen koulua varten. Yhdistyksen varojen keruun lisäksi koululle lahjoittivat rahaa myös yksityiset henkilöt. Koulu aloitti 1862. Sinne otettiin 18 tyttöoppilasta. Oppilaat olivat 7–11-vuotiaita. Neljänä ensimmäisenä vuotena sitä kävi 89 tyttöä. Koulussa opetettiin lukemisen, kirjoittamisen ja laskemisen lisäksi vuodesta 1864 alkaen myös käsitöitä kaksi tuntia joka päivä. Töitä myytiin koulun hyväksi kaupunkilaisperheille.¹⁰¹

7. Maija-Kaisan koulu 1860- ja 1870-luvulla

Kyttälä liitettiin Tampereeseen vasta 1876. Siellä toimi jo Mamsellin koulun toiminta-aikana hyvin kummalliseksi kouluksi monen mainitsema itseoppineen opettajan Maija-Kaisan pitämä koulu. Koulu toimi 1860- ja 1870-luvuilla pääasiassa kesäisin. Sijaintinsa vuoksi koulu oli myös tamperelaisten lasten ulottuvilla. Paavo Viljanen selvitti 1950-luvulla Tammerkoski-lehteen tietoja koulusta ja sen opettajasta. Tiedot koulusta perustuvat siellä olleen sittemmin talonomistaja J. F. Launikselta saatuihin tietoihin. Koulu sijaitsi alkeellisissa oloissa leipomossa, jossa leivinlaudat vain aamulla käännettiin nurinpäin penkeiksi oppilaille. Leivontaa tilassa oli vain ajoittain, koska leipää leivottiin varastoon pitkiksi ajoiksi kerrallaan. Opettajalla oli pöytä ja tuoli. Maija-opettaja oli arvioiden mukaan 50–55-vuotias. Lukujärjestystä ei koulussa ollut. Koulua oli aamu yhdeksästä kolmeen. Koulussa opittiin lukemaan toistamalla opettajan perässä kirjaimia ja sanoja opettajan aisakellon säestyksellä. Opettaja palkitsi oppilaita antamalla kahvia isosta vadista, joskus rintasokeria ja ahkerimmille lauantaisin enkelin tai kukan kuvan. Laiskat tai tuhmat saivat käärmeen kuvan. 6–8-vuotiaita oppilaita koulussa oli epämääräinen joukko.¹⁰²

¹⁰⁰ Halila 1949 s. 145–147; Salo 1939, s. 150–152.

¹⁰¹ Mäkinen 1922, s. 27–29.

¹⁰² Viljanen Paavo, Maija-Kaisan koulu, Tammerkoski, nro 9–10, 1952, s. 321. (Kirjoittajan tiedot perustuvat koulua 1870-luvulla käyneen J. F. Launiksen haastatteluun.)

Työstään opettaja peri viikolta 50 penniä oppilaalta. Parhaimmillaan oppilaita oli yli kaksikymmentä. Vuokrasta huolimatta palkka muodostui tällöin hyväksi. Tähän aikaan perheellisen työmiehen viikkopalkka oli noin 9 markkaa. Koulun kummallisuuksiin kuuluivat myös kauniiden päivien kulkueet pitkin kaupungin katuja. Silloin oppilaat saattoivat kantaa opettajaansa lakanalla ja soittaa edellä aisakelloa. Samalla laulettiin hengellisiä lauluja ja virsiä. Aluksi tätä sekä asukkaat, että kaupungin ainoat poliisit Pikku-Lindel ja Siren seurasivat ymmärtävästi myhäillen. Koulussa ei paljon ehditty oppia, mutta siitä pidettiin ja siellä saattoivat lapset kesäisin parantaa talven oppimistuloksiaan. Myöhemmin omalaatuinen ja ilmeisen lahjakas Maija-Kaisa siirtyi kansakoulun aloitettua Tampereella toimintansa ensin Kangasalle ja sieltä Pirkkalaan 1883. Kangasalla Maija-Kaisa sai itse järjestämästään kiertokoulusta myös julkista tunnustusta.¹⁰³ Tampereella vanhemmat pitivät koulusta, mutta kaikki eivät, koska poliisi joutui lopettamaan kulkueet.¹⁰⁴ Rasila mainitsee koulun nimeksi Anna-Kaisan koulun.¹⁰⁵ Se on kuitenkin koululle erheellinen nimi.

Maija-Kaisan koulusta on tavallista enemmän ristiriitaista tietoa. Koulussa kaksi kuukautta 1870-luvulla ollut oppilas muistelee opettajaansa 1945 seuraavasti ”Hän oli vahvasti löylynlyömä vanhapiika, joka ei itsekään osannut kunnolla lukea.... Usein tuoksui hän Hoffmannin ja mikstuuran tipoilta, ja silloin hän voi kesken hengellistä laulua kiroilla ja puhua roskaa lapsille.¹⁰⁶

Maija-Kaisan koulu oli enemmän kuriositeetti tamperelaisessa kouluhistoriassa. Esimerkkinä se kuitenkin kuvaa puutteellisia kouluoloja. Tavalliset vanhemmat olivat valmiita laittamaan lapsiaan kaikenlaisiin kouluihin, joissa alkeisopetusta tarjottiin. Esimerkkinä koulu on myös siksi hyvä, että se kertoo miten opettajasidonnaisia eri koulut olivat. Tämä opettaja ilmeisesti syntyi kuin uudestaan muuttaessaan Kangasalle ja kiitosta tuli.

8. Yksityiset koulut

Monia pieniä yksityisiä kouluja, joita nimitettiin usein pitäjänsä mukaan, kutsutaan kouluhistorioissa usein mamsellinkouluiksi. Niiden opetus oli kirjavaa pitäjän taitojen mukaan. Koulujen etu kuitenkin oli se, että ne tunnettiin ja vanhemmat tiesivät mihin lapsensa laittoivat. Näillä kouluilla

¹⁰³ Emt. s. 321.

¹⁰⁴ Mäkinen 1922, s. 36.

¹⁰⁵ Rasila 1984, s. 653.

¹⁰⁶ Ring Edva, Maija-Kaisan koulu, Tammerkoski, nro 2, 1945, s. 60.

oli myös omia vapauksia, koska kukaan ei valvonut niitä. Perustaitojen lukemisen, kirjoittamisen, peruslaskutoimitusten lisäksi niissä saatettiin opettaa erityisesti opettajan hallitsemaa kieltä. Yleensä niissä opetettiin myös käytöstapoja ja tytöille käsitöissä etenkin koruompelua. Kurinpito oli kunkin opettajan tapaista. Luunappien lisäksi saatettiin palmikko sitoa tuoliin tai jalat yhteen. Ajan tavan mukaan osaamattomia usein rangaistiin, koska sitä pidettiin laiskuutena. Kouluissa pidettiin myös tenttitilaisuuksia. Tällöin vanhemmat huomioivat opettajia omilla leipomuksillaan. Nämä koulut säilyivät aina kansakoulun tuloon saakka.¹⁰⁷

Tampereella toimi 1850–1870-luvuilla useita edellisen tapaisia maksullisia pieniä ja yleensä ruotsinkielisiä kouluja, jotka antoivat alkeisopetusta. Näitä pitivät muun muassa mamselli Aspegren ja Sofia Grönhagen. Aspegren peri varsin korkeaa 20 kopeekan viikkomaksua. Siksi moni joutuikin lopettamaan koulunkäynnin usein kesken. Grönhagenin koulussa sai luunapin ja joskus viivoittimen vedon niskaansa. Sieltä kuitenkin moni jatkoi alkeiskouluun. Koulumaksu oli 10 kopeekkaa viikolta. Rouva Vidbomin koulussa opetettiin 6- ja 7-vuotiaita lapsia. Opetus oli maksullista ja se keskittyi lukemiseen ja kirjoittamiseen. Koulussa sai helposti maistaa rottinkia ja koivuniemen herraa. Koululla oli hyvä maine. Hyvin edellisen tapaisia olivat myös Julia Hildenin koulu ja Anna Bergrothin koulu. Suomeksi opetettiin ”Lindforskan” koulussa ja Vanoniuksen koulussa. Fredrika Lindfors, omaa sukua Westerberg oli aikaisemmin ollut Mamsellin koulussa Hydénin apuopettajana. Koulumaksu hänellä oli vähäinen.¹⁰⁸ Rahan arvosta ja palkoista kerrotaan tarkemmin kappaleessa Palkat ja kulut sivulla 45.

9. Alkeisopetustarve

Edellisten lukujen perusteella ilmenee, että alkeisopetusta oli tarjolla kaikille kirkon opettamana. Se kuitenkin koski lähinnä lukemista ja uskonnollista tietoutta ja alkoi kovin myöhäisessä ikävaiheessa. Alkeisopetusta tarjosivat laajasti Ahlmanin koulut. Tampereen osalta tilanne kuitenkin vaihteli ja matka kouluun oli yleensä hankala. Sunnuntaikoulu ja sen yhteydessä toiminut iltakoulu toimivat myös Mamsellin koulun aikana. Niitä kävi vain muutama kymmenen oppilasta kerrallaan. Vasta 1860-luvulta alkaen opetustarjonta laajeni. Laajaa kansanopetusta antoi Pellavatehtaan koulu. Se aloitti 1860 ja siellä oli oppilaita kuudestakymmenestä sataanviiteenkymmeneen asti. Myös Frenckelin koulu tarjosi alkeisopetusta vuodesta 1865 alkaen. Sitä kävi

¹⁰⁷ Halila I 1949, s. 88–92.

¹⁰⁸ Mäkinen 1922, s. 35–39; Sinisalo 1947, s. 205.

kuitenkin vain parikymmentä oppilasta kerrallaan. Rouvasväen yhdistyksen koulua kävi 1860-luvulla noin kaksikymmentä lasta kerrallaan. Näiden lisäksi toimi jonkinlaiseksi kouluksi luettava Maija-Kaisan koulu ja lukuisat pienet mamsellien pitämät maksulliset yksityiskoulut.

Koulujen toiminta-aikaan väestö kasvoi vuoden 1840 1819 henkilöstä vuoden 1870 6986 henkeen.¹⁰⁹ Samana aikana 7–10-vuotiaiden määrä nousi 120 lapsesta yli 500 lapseen.¹¹⁰ Elossa olevat ikäluokat nousivat noin kolmestakymmenestä yli sataan. Kaiken lisäksi opintatarve oli vanhemmillakin ikäluokilla eikä vain pienillä esimerkiksi 7–10-vuotiailla lapsilla. Finlaysonin pienten lasten koululle oli suuri tarve.

10. Uusi aika koittaa

Mamsellin koulun toiminnan viimeisinä vuosina elettiin Tampereella vaikeita aikoja. Finlaysonin tehtaalla oli tulipalo.¹¹¹ Maata koettelivat kato ja kulkutaudit. Kuolleisuus kaksinkertaistui vuonna 1867. Lavantautiin kuoli 200 asukasta. Jäät lähtivät Näsijärvestä vasta juhannusviikolla. Rukiin sato oli jyvää kohti normaalin kuusinkertaisen sijasta vain kaksi ja puolikertainen. Tampereen Sanomat 15.9.1868 kertoi markkinoista seuraavaa. ”Markkinoista ei ole paljon sanomista. Maamiehen tavaroita oli vähän, ...Moneen aikaan emme ole Tampereen markkinoilla, nähneet niin monta juopunutta kuin näillä.”¹¹² Lehti kertoo 29.9., että kauppias Julin on kustantanut leskirouva Lindholmin kertomaan hänen kehittämästään uudentlaisesta, helpommasta jäkäläleivästä, jossa jäkälää ei tarvinnut jauhaa.¹¹³ Muuttoliike kuitenkin kasvatti edelleen voimakkaasti väkimäärää ja syntyvyys oli lyhyttä laskukautta lukuun ottamatta suuri.

Keskustelu aktivoitui. Jotkut myös vastustivat kouluja. Tampereen Sanomat julkaisi 22.12.1868 kuntakokouksessa Jalawaisen pitämän puheen sivistyksen mielekkyyden puolesta. Jalawainen perusteli monin tavoin surkeaksi väitteen, jossa oli sanottu, että koulun käyneistäkin voi tulla hulttioita. Keskustelu sai uutta puhtia lokakuussa 1869. Silloin kahdessa numerossa julkaistiin tehtaalaisten mielipide, jossa he ilmaisivat kaupunkilaisten elämän pahentuneen. Kirjoittaneiden mukaan juoppous ja irstaus ovat lisääntyneet, koska koululla ja siveydellä on suora yhteys. Tähän

¹⁰⁹ Rasila 1984, s.205.

¹¹⁰ Liite 3: Kuvio 3. Tamperelaisten 7–10 -vuotiaiden lasten määrä, s. 127.

¹¹¹ Lindfors 1938. s. 255.

¹¹² Markkinoista, Tampereen Sanomat, 15.9.1868.

¹¹³ Jäkäläleipää, Tampereen Sanomat, 29.9.1868.

ajatukseen yhtyi myös lehden toimitus vastatessaan mielipiteeseen etusivulla yli puolen sivun jutulla. Siinä lehti kritisoi voimakkaasti Hydénin koulun toiminnan loppumista. Kunnassa oli nyt vain kaksi varsinaista pienten lasten koulua, jotka olivat kaikille avoimia. Wallasnaisten kouluun sopi 30 ja Frenckelin kouluun 20 oppilasta. Pellavatehtaan kouluun sopi lähinnä tehtaalaisten omia lapsia.¹¹⁴ Tyttöjä ja poikia oli siellä yleensä yhteensä noin 70. Vuonna 1870 vuosi-ikäluokka oli jo noin 130 ja 7–10-vuotiaita oli yli 500¹¹⁵. Alkeisopetuksen järjestämien tarve oli huutava Mamsellin koulun lopetettua väliaikaisesti toimintansa.

Kansakouluasetus annettiin vuonna 1866.¹¹⁶ Asetuksessa kaupunkiseurakunta velvoitettiin järjestämään opetusta niille kahdeksan vuotta täyttäneille, jotka eivät sitä kotona tai muualla saaneet. Tampereella uusi kansakoulu aloitti toimintansa syksyllä 1871 alempana kanakouluna ja 1872 varsinaisena kansakouluna.¹¹⁷ Näin alkoi vähitellen uusi ajanjakso Tampereen alkeisopetuksen historiassa.

IV FINLAYSONIN TEHDAS

Tutkittaessa Finlaysonin pientenlastenkoulua on tarpeen tarkastella hieman myös koulun kustantaneen tehtaan toimintaa. Tällöin on välttämätöntä käsitellä erityisesti isännöitsijä Ferdinand Uhden elämää ja osuutta koulun ylläpitämiseen. Häneen vääjäämättä törmää monessa eri yhteydessä tutkittaessa koulua ja sen opettajaa Maria Hydéniä. Uhden vaikutus sekä tehtaan kasvuun että koulun syntyyn oli ratkaiseva. Koulun varsinaiseen toimintaan ei hänen tiedetä puuttuneen, vaikka hänellä oli jatkuva kiinteä yhteys opettaja Maria Hydéniin. Nämä seikat tulevat selkeästi esille lukuisissa myöhemmin tarkasteltavissa Uhden ja Hydénin kirjeissä.

Tehtaan toiminnasta ja sen johtajasta Ferdinand Uhdesta on paljon kirjoitettu. Olen kuitenkin päätenyt lähinnä kolmeen päälähteeseen. Ne ovat Gustav Lindforsin kirjoittama tehtaan historia, Unto Kanervan kirja pumpulitehtaan työläisistä ja Tampereen historiallisen seuran perustajan, piispa Jaakko Gummeruksen artikkeli Ferdinand Uhdesta. Gummerus on kirjoittanut myös kirjan

¹¹⁴ Kolmas tehtaantyömies U.L., Sananen koulusta. Tampereen Sanomat, 19.10.1869; Toimituksen vastaus, Tarpeeksiko kouluja, Tampereen Sanomat, 26.10.1869.

¹¹⁵ Liite 3: Kuvio 3. Tamperelaisten 7–10-vuotiaiden lasten määrä, s. 127.

¹¹⁶ Asetus Kansakoulun järjestämisestä 11.5.1866. Neljäs luku: Kansakoulutoimesta kaupungeissa § 102–105.

¹¹⁷ Telemäki 1979, s. 15, 18.

Johannes Gossnerista. Siinä kerrotaan Uhden yhteyksistä gossnerilaisuuteen ja Johannes Gossneriin.¹¹⁸ Nämä kolme kirjoittajaa riittävät mielestäni koulun toiminnan taustojen kartoitukseen.

1. Ferdinand Uhde kaiken taustalla

Ferdinand Uhde syntyi Saksan Breslaussa vuonna 1795. Hänen isänsä oli lakimies ja he saattoivat olla vapaaherrasukua. Uhde koki Saksassa herätyksen 1813. Hän odotti Kristuksen takaisin tulemistakin kuten monet muutkin herätysaallon keskieuropalaiset kristityt. Kristuksen saapumisen tapahtuisi vuonna 1836. Siksi uskovan seurakunnan tuli kokoontua Aleksanteri I kotkan siipien tulevia vainoja suojaan. Myös Uhde muutti Pietariin 1818. Tästä tapahtumasta tarkempine syineen ei ole tietoa. Samoihin aikoihin Johannes Gossner riitautui katolisen kirkon kanssa. Hänenkin muutti Pietariin 1820. Gossnerista tuli Pietarissa vaikuttavan saksalaisten ja muidenkin herätyspiirien keskeinen henkilö. Heitä alettiin kutsua gossnerilaisiksi. Piiri kokoontui usein tallinnalaisen kauppias Carl Notbecin luona. Siellä Uhde tutustui Gossneriin ja omaksui gossnerilaisen raittiin uskonkäsityksen. Uskonkäsitys korosti rukousta, valveilla oloa ja vastusti Ilmestyskirjan kirjaimellista raamatunselitystä. Harras kristillinen elämä oli kirkkokuntia tärkeämpää. Kun Gossner karkotettiin Venäjältä vuonna 1824, tuli Uhdesta kristillisen piirin kokoava henkilö. Pietarissa Uhde oli kaikkiaan 17 vuotta. Pietarin vilkas talouselämä kokosi samaan aikaan englantilaisia talousmiehiä. He olivat usein kveekkareita tai vapaakirkollisia. Englantia hyvin osannut Uhde tutustui tällöin ilmeisesti myös James Finlaysoniin jo ennen Finlaysonin Tampereelle tuloa.¹¹⁹

Alussa Uhde koki matkansa Tampereelle jonkinlaiseksi Egyptin matkaksi, paoksi ystävien luota. Uhdesta tuli kuitenkin nopeasti Tampereen ja Suomen ystävä, jollaisena hän pysyi kuolemaansa saakka. Muutettuaan 1860 Berliiniin, hän aloitti Gossnerin laitosten hoitamisen. Saksasta Uhde useasti kirjoitti tamperelaisille ystävilleen ollen huolissaan luonnollisesti muun muassa väkijuomien käytöstä. Kirjeistä myös ilmenee voimakas kaipaus ja mielenkiinto sekä kansalaisten oloihin, että valtion asemaan. Erityisesti Uhdea kosketti Hydénin kuolema 1868. Uhde myös järjesti Saksassa keräyksen tamperelaisten hyväksi, kun maata koetteli nälänhätä 1860-luvun lopussa. Uhde kuoli Saksassa 1876 81-vuotiaana.¹²⁰ Ferdinand Uhdesta on kuva liitteessä.¹²¹

¹¹⁸ Gummerus 1929; Gummerus 1931; Lindfors 1938; Kanerva 1946.

¹¹⁹ Gummerus 1929, s. 192–194.

¹²⁰ Gummerus 1929, s. 195, 216–221.

¹²¹ Liite 7: Ferdinand Uhde, s. 133.

2. Tehtaan perustaminen

James Finlayson perusti nimeään kantavan tehtaan Tampereelle 1820-luvulla monien erilaisten vaiheiden kautta niin, että varsinainen puuvillalangan tuotanto alkoi vuonna 1828. Carl Nottbeck ja Georg Rauch ostivat yrityksen Finlaysonilta ja heille se siirtyi 1836. Tässä yhteydessä jo ennen kauppoja oli Uhde useasti vuodesta 1835 alkaen käynyt Tampereella ottamassa selvää yrityksestä. Kauppojen synnyttyä Uhde muutti Tampereelle 1836 ja alkoi käytännössä johtaa tehdasta, vaikka hänen rinnallaan toimikin William Nottbeck, josta tuli tehtaan pääosakas 1847. Tehdas kehittyi ja menestyi Uhden aikana. Finlaysonin tehtaan historian kirjoittanut Gustav Lindfors pitää Uhden ominaisuuksia tehtaan johtajana erinomaisina. Uhden muutettua Saksaan 1860 tuli William Nottbecista sekä taloudellinen, että tekninen johtaja. Hänestä tuli sekä tehtaaseen, että kaupungin kehitykseen suuresti vaikuttanut henkilö. William Nottbeckin aikana tehdas nousi uuteen kukoistukseen. Häntä voidaan kutsua aidoksi aristokraatiksi. Kun hän kulki joskus Tampereen kaduilla, saattoi kansan nainen hänet kohdatessaan kumartua maahan saakka.¹²² Keisarin valta koettiin jumalalliseksi ja tehtaan johtajaa pidettiin keisarin jälkeen Jumalasta seuraavana.¹²³

Tehtaan ulkomaankauppaa tutkineen Jarmo Lehtisen mukaan Finlaysonista tuli Pohjoismaiden suurin puuvillatehdas.¹²⁴ Tehtaan asema kaupungissa oli suvereeni. Työntekijöitä vuonna 1850 Finlaysonilla oli 733 ja 1870 jo 2326. Frenckelin paperitehtaassa oli 1870 145 työntekijää ja muissa Haapalan tilastoimissa tehtaissa yhteensä hieman yli 1000 työntekijää.¹²⁵ Hyvän johtamisen lisäksi menestykseen vaikuttivat toki myös monet muut seikat, kuten Nottbeckien hyvät suhteet Pietarin hoviin ja keisari Aleksanteri II:een.¹²⁶ Keisarin päätöksistä tärkein oli verovapauspäätöksen uusiminen monen kateellisen senaatin jäsenen vastustuksesta huolimatta vuonna 1855. Kuriositeettina mainittakoon, että tuolloin olleen Krimin sodan laineita tamperelaiset liennyttivät rakentamalla venäläisille sotilaille maneesin ja sairaalan. Jopa tavalliset kansalaiset osallistuivat asiaan lahjoittamalla polttopuita.¹²⁷ Ei mennyt työ hukkaan. Tehdas menestyi ja tarjosi koululle vuosikymmenten toimintakauden.

Uhde toimi kauppiana eläessään Pietarissa. Hän ei ilmeisesti ollut mitään erityisen kuuluisaa sukua. Uhde tulikin Tampereella Nottbeckeja paremmin tunnetuksi myös tavallisen kansan

¹²² Lindfors 1938, s. 113, 119, 120, 240, 241, 267.

¹²³ Opettaja-tv: Keisarit ja Suomi, jakso 3/5.19.9.2011.

¹²⁴ Lehtinen 2000, s. 27.

¹²⁵ Haapala 1986, s. 357.

¹²⁶ Rasila 1984, s. 40.

¹²⁷ Wallin 1905, s. 472, 473.

keskuudessa. Uhde tapasi luonnollisesti jo tehtaalla työntekijöitä. Uhde saattoi myös henkilökohtaisesti ottaa vastaan lapsia, jotka pyrkivät tehtaalle työhön. Kaupungilla kävellessään hän tuli tunnetuksi hyvin vaatimattomasta olemuksestaan ja tavastaan keskustella ystävällisesti erityisesti alhaisempien kansanluokkien ja lasten kanssa. Aikuisille Uhde usein keskustelun päätteeksi antoi hengellisen kirjasen tai aikakauslehden.¹²⁸

3. Työolot tehtaalla

Tehtaan vaihtaessa omistajaa, muutti Carl Nottbeckin poika William Nottbeck Tampereelle 1936. Talvet hän edelleen usein vietti Pietarissa. William Nottbeck toimi tehtaan virallisena johtajana, vaikka käytännössä Uhde vastasi tehtaan toiminnasta ja oli varsinainen johtaja. William Nottbeckin ja isännöitsijä Uhden välit olivat lämpimät. Heitä yhdistivät samankaltaiset yhteiskunnalliset ja kristilliset arvot. He olivat molemmat tiukkoja, etäisiä aristokraatteja työntekijöille ja pitivät työntekijöitä Kanervan mukaan tavallaan tehtaan omaisuutena. Tästä kertoo muun muassa se, että he kumpikin pitivät välttämättömänä, että työntekijät solmivat vähintään vuoden työsopimuksen, josta perinteisesti sai irtisanoutua vain tiettyinä aikoina. Tästä käytännöstä vapauduttiin vasta 1860-luvulla. Vuonna 1849 kilpailevaan Forssan tehtaaseen kesken vuotta lähtenyt tyttö palautettiin Nottbeckin pyynnöstä ja maaherran määräyksestä takaisin Tampereelle. Tyttö ei ollut eronnut Tampereen tehtaan palveluksesta.¹²⁹ Tarkkaa oli. Tuskinpa 700 sadan työntekijän tehdas yhtä tyttöä tarvitsi, mutta varoittava esimerkki oli hyvä olla olemassa.

Molemmat johtajat myös huolehtivat työntekijöiden arkisista asioista. Finlaysonin tehdas tulikin Nottbeckin ja Uhden johdolla tunnetuksi laajasta hyväntekeväisyystoiminnasta. Näitä olivat esimerkiksi asyyli lapsille ja vanhuksille, eläkekassa ja henkisten rientojen tukemiseen lauluseura, soittokunta, lukusali ja luistinrata. Erilaiset asyyli olivat esimerkiksi orvoille tai erityisen köyhille tarkoitettuja laitospaikkoja. Tampereella Finlaysonin tehdas huolehti esimerkiksi lasten ja nuorten koulunkäynnistä ja siveellisestä kasvatuksesta. Nottbeck ei henkilökohtaisesti juuri ollut tekemisissä tehtaalaisten kanssa palveluskuntaa lukuun ottamatta. Hän kuitenkin palvelusväkensä kautta antoi köyhille runsaasti vaatteita ja nälkävuosina ruokalappuja kerjäläisille tehtaan ruokalaan. Kun William Nottbeck kuoli vuonna 1890, muodostui hautajaisista suuri tapahtuma. Lipun saaneet pääsivät tehtaan kirkkoon, muut jäivät ulkopuolelle. Laitosmiehet saattoivat arkun Lielahteen

¹²⁸ Lindfors 1938, s. 240.

¹²⁹ Kanerva 1946, s. 41–43.

sukuhautaan ja tehtaan kuoro kahlasi lumisohjossa paikalle laulamaan. Kaikilla tehtaalaisilla oli palkallinen kahden markan vapaapäivä ja kahvit tehtaan ruokalassa. Tehtaalaisten ostama seppele oli kaikkein kallein ja sen hinta mainittiin erikseen sanomalehdessä.¹³⁰

Erittäin merkittäväksi asiaksi muodostui oma seurakunta. Turun tuomiokapituli hyväksyi sen erilliseksi kirkkoseurakunnaksi. Omaan seurakuntaansa tehdas rakennutti kirkon ja kustansi sinne oman papin. Tämä helpotti merkittävästi kaupunginsaarnaajan työtä. Takaisin kaupunkiseurakuntaan tehtaan seurakunta liitettiin 1880.¹³¹

Tehdasta pidettiin yleisesti hyvänä työpaikkana. Kuri oli kova. Sekä Uhde että Nottbeck seurasivat vanhojen mestareiden ja tuttujensa kautta tehtaalaisten käytöstä. Uhde saattoi erottaa isätöntä lasta odottaneen työntekijän tai pakottaa nuoren miehen tarvittaessa naimisiin lasta odottavan kanssa. Sopivaa ei ollenkaan ollut, että esimerkiksi mestarit olisivat pitäneet seuraa naistyöntekijöiden kanssa. Näin kuitenkin tietysti myös tapahtui ja useilla naisilla olikin aviottomia lapsia. Äidit kuitenkin pääsivät vielä tehtaaseen töihin ja heistä tietysti tuli uskollisia työntekijöitä. Jotkut naiset myös muuttivat miestensä kanssa ulkomaille. Nuoret pojat sen sijaan saivat usein mestareilta selkäänsä. Myös häpeärangaistuksia käytettiin. Esimerkiksi lievän varkauden tehnyt työntekijä joutui seisomaan lappu kaulassaan tehtaan portilla. Näin hän vältti käräjöinnin, jota ei tehdaskaan halunnut missään nimessä käydä ikävän julkisuuden vuoksi. Kaikkea ei hurskas Uhdekaan työaikana sallinut. Sakot esimerkiksi virsikirjan lukemisesta töissä tai töistä myöhästymisestä saattoivat olla yli päiväpalkan verran. Myös humala ja riita laitospöytämiehen kanssa saattoi johtaa useinkin päiväpalkan suuruisiin sakkoihin. Järjestettiinpä kerran naistyöntekijälle julkiset piiskajaisetkin raastuvan rapun pielessä, koska hän oli aiheuttanut tulipalon alun.¹³²

Finlaysonin tehdas tuli tunnetuksi työpaikkana, jossa monet olivat työssä yli viisikymmentä vuotta. Ennätykselliseksi tehtaantyöntekijä Juho Erikssonilla. Työura kesti lähes 72 vuotta vuodesta 1872 vuoteen 1944. Työpäivät olivat pitkiä. Vain sunnuntai oli vapaata, eikä kesälomia ollut. Työpäivän pituus hieman vaihteli eri aikoina ja eri asemassa olevilla työntekijöillä. Usein se kuitenkin oli 14–15 tuntia joskus jopa 16. 1860-luvun alussa puuvillatehtaaseen mentiin yleisesti viideltä tai kuudelta. Kahdeksalta oli puolen tunnin ”suurustunti”, päivällisaika oli kahdesta kolmeen ja työ päättyi puoli kahdeksan illalla. Lauantaina päästiin kotiin jo puoli neljä, koska monet tekivät sen

¹³⁰ Emt. 1946, s. 97–100.

¹³¹ Lindfors 1938, s. 301.

¹³² Emt. 1946, s. 75–80.

sisään jättämällä päivällistunnin pois. Pienen palkan vuoksi poissa oltiin vain pakosta. Yhtiöön oltiin työväestön keskuudessa kuitenkin tyytyväisiä. Tehtaassa oltiin töissä usein koko oman työuran ajan. Se oli etu myös tehtaalle, koska näin töissä oli koko ajan vakiintunut ja sitoutunut työväki. Yhtiösopimuksen mukaan tehtaan toiminnassa piti olla henkisempiäkin kuin vain voittoa tavoittelevia arvoja. Tehdas tulikin tunnetuksi monista edellä mainituista hyväntekeväisyyslaitoksista. Uhdea lähellä olivat erityisesti lapset. Kanervan mukaan asyylin ja koulun lisäksi tällaiset ”hyvät aikomukset” eivät kuitenkaan jokapäiväisessä työssä toteutuneet.¹³³ Lapsen kannalta tällaiset olosuhteet kuitenkin mielestäni lisäsivät turvaa. Tiukka kuri ehkäisi mielivaltaa.

Selvää mielestäni on, että silloisia kristillisiä arvoja toteuttava tehtaan filantrooppinen toiminta palveli myös tehtaan etua. Tyytyväinen työntekijä ja kova kuri auttoivat tuloksen tekemisessä. Erityisesti ainakin Mamsellin koulun osalta voi mielestäni Uhdan toimintaa pitää kuitenkin myös edistyksellisenä ja pyyteettömänä Uhdelle tyypillisenä kristillisenä toimintana. Koulun syntyajatus ei voi tietää, mutta lapsille suunnatun laitoksen perustamiseen kehotti Gossner kirjeessään Uhdelle 1830-luvulla. Siinä Gossner oli huolissaan Uhdan mahdollisesta maallistumisesta kaupallisessa maailmassa.¹³⁴ Uhde joka tapauksessa ehdotti kaikille avointa ja ilmaista lancasterilaista koulua. Uhdan ajatuksena oli ottaa tehtaalle töihin enemmän lapsia, kuin välttämättä tarvittaisiin. Tällöin lapset ehtisivät myös käydä ryhmittäin koulua. Siksi alkuperäisen Uhdan ajatuksen mukaan tällöin tehtaalle pitäisi palkata viisikymmentä ylimääräistä lasta. Uhde nimittäin piti liian raskaana käydä työn ohessa koulua. Tämän ajatuksen toteutumisesta en tiedä. Mamsellin koulussa ei pidetty oppilaista kirjaa. Siksi on mahdoton sanoa, mistä kaikki oppilaat tulivat ja kävikö osa heistä jossain vaiheessa myös töissä tehtaassa. Kouluaikana he eivät töissä käyneet. Luonnollista tietysti olisi, että ainakin osa lapsityöläisistä sai luku- ja kirjoitustaitonsa olemalla koulussa jossain välissä työuraansa.¹³⁵ Ainakin vuosisadan loppupuolella Finlaysonilla arvostettiin koulusivistystä tai ainakin haluttiin välttyä ikäviltä kysymyksiltä. Silloin Finlaysonilla pakotettiin Sitkan kouluun sellaiset lapset, joilla ei ollut vielä suoritettuna kansakoulun kurssia, kuten aiemmin on kerrottu.

Ferdinand Uhdesta käyttää hyvin helposti ylisanoja. Hänen osuutensa kuitenkin sekä tehtaan kasvuun, että ympäröivään elämään oli merkittävä. Ensimmäinen oli konkreettisia ratkaisuja, jotka johtivat taloudelliseen menestymiseen. Jälkimmäinen oli huolehtimista työntekijöistä, koulusta ja

¹³³ Emt., s. 53, 54, 94, 128.

¹³⁴ Gummerrus 1931, s. 198.

¹³⁵ Lindfors 1938, s. 135, 136.

vaikuttamista välillisesti hengelliseen elämään. Uhdella oli omaa kirjaimellista äänivaltaa päätösasioissa. Käytännössä hän oli kuitenkin palkkajohtaja. Se mielestäni myös vapautti häntä toimimaan myös sosiaalisesti. Toiminta oli toki ajalle tyypillistä, mutta se ei suinkaan koskenut kaikkia tamperelaisia tehtaita. Uhdessa mielestäni yhdistyi lahjakkuuden lisäksi kveekkareiden vaatimattomuus ja ahkeruus sekä gossnerilainen raitis herätyskristillisuus. Näille ominaisuuksille oli tilaus tuona aikana sekä henkisesti, että taloudellisesti. On mielestäni houkuttelevaa ajatella, että tällainen perintö on voinut näkyä tamperelaisessa työläiselämässä aina tähän päivään asti.

V MAMSELLIN KOULU

Tiedot koulun toiminnasta oli poimittava monesta artikkelista. Niitä vertailemalla onnistui koulupäivän rakentaminen yllättävän hyvin. Valmistu tietoa ei ollut missään tekstissä. Koska koulupäivä rakentuu pääosin yhden muistelijan Eriksonin varaan, oli vertailu sitäkin tärkeämpää. Myös opettajan toiminta lasten parissa ja sen myötä hänen saamansa pyhimysmäinen luonnehdinta Tampereella vaati lähteiden kriittistä vertailua.

1. Tärkeimmät koulun toiminnasta kertoneet artikkelit ja kirjat

Koulusta kirjoitettaessa Warty ajallisesti varhaisin muistelija oli tarkkailija. Hän kirjoitti hyvin vähän opetuksesta. Sen sijaan hän kuvaili huolella muistelmissaan opettajaa henkilönä, hänen tapojaan, oppilaiden keskinäistä henkeä ja koulua sekä luokkaa fyysisenä tilana. Warty ja mainitsee muistelmissaan kertovansa 25 vuotta sitten olleista asioista. Se tarkoittaisi vuotta 1862. Näin päätellen muistelmat ovat 1860-luvun alusta. Warty syntyi vuonna 1853.¹³⁶ Koulua käydessään hän oli korkeintaan yhdeksänvuotias, koska työnsä tehtaassa Warty aloitti jo yhdeksänvuotiaana. Mamsellin koulun jälkeen hän kävi vielä sunnuntai- ja iltakoulua. Warton pojasta Tyko Vartosta tuli myöhemmin tunnettu tamperelaisuuden kuvaaja, joten perhe lieni jo tällöin sivistynyt.¹³⁷ Wartya täydentää hyvin Maria Erikson, joka ammatiltaan opettajana kertoi eniten opetuk-

¹³⁶ Warty 1888; Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS, kirjailijatiedot, [<http://dbgw.finlit.fi/matr/tiedot.php?id=6162>], luettu 9.5.2013;

¹³⁷ Lyyli Friman, Muistelmia mamselli Hydénin koulusta. Tammerkoski 1978, numero 6, s. 26, (Lyyli Friman oli Kaarle Wallgrenin tytär. Hänen isänsä käytti kirjoittaessaan nimimerkkiä K. Warty. Isän nimimerkin otti sukunimekseen myöhemmin veli Tyko muodossa Warty. Raevuori 1935, s. 199.)

sesta. Eriksonin muistelmat ovat 1850-luvun alkupuolelta ja sopivasti näin eri vuosikymmeneltä kuin Warton muistelmat.

O. E. Närhen elämäkertakirjan tiedoista merkittäviksi osoittautuivat lainauksin merkityt tiedot. Merkintätavan perusteella hän on haastatellut useita koulua käyneitä henkilöitä ja kirjoittanut tarkasti muistiin juuri niiden tiedot.”että kävi oikein sääliksi poikaparkaa”... ja ... ”Se oli niin rakas, ettei siihen väsytty”.... Samalla tavoin Närhi merkitsi lainaukset lainatessaan mainitsemaansa tekstiä Tampereen Sanomista ” Eihän sekään koulu.....”.¹³⁸

Otto Viitasta pidän neljäntenä merkittävänä koulun arjesta kertovana lähteenä. Hänen tekstistään ilmenee selkeästi, että hän on Eriksonin tietojen lisäksi varmasti haastatellut muitakin entisiä oppilaita. Hän myös kertoo ruotsinkielisistä lauluista ja sanonnoista, joita en muualta löytänyt. Ne hän on luonnollisesti saanut haastateltaviltaan. Otto Viitanen toimi opettajana Tampereen Tehtaalaiskoulussa, jota Laiminlyötyjen lasten kouluksi kutsuttiin. Otto Viitanen on myös kirjoittanut Turun kaupungin kouluhistorian ja käsitellyt siinä perusteellisesti Turun lancasterkoulua ja Turun pikkulastenkouluja. Hän myös kirjoitti historian laudaturkirjoituksen vuonna 1917 aiheenaan Tampereen kansakoulujen kehitys vuoden 1809 jälkeen.¹³⁹ Nämä seikat lisäävät mielestäni hänen tietojensa luotettavuutta Tampereen osalta. Otto Viitasesta ja muista Tehtaalaiskoulun opettajista on kuva liitteessä.¹⁴⁰

Aino Länkelä osoittautui mielenkiintoiseksi lähteeksi. Yhdyslanka-lehdessä vuonna 1959 julkaistiin lastentarhanopettaja Aino Länkelän pitämä esitelmä Mamsellin koulusta. Esitelmän hän oli pitänyt samana keväänä Kultaisen iän kerhossa. Artikkelin oli kopio Länkelän nauhoitetusta esitelmästä. Aino Länkelän keräämät muistitiedot ovat täydentävinä ja varmistavina tietoina mielestäni merkittävät, vaikka niissä ei lähteistä olekaan juuri mainintaa. Aino Länkelällä on ollut omaakin kosketuspintaa ja kiinnostusta kouluun. Hän oli aikanaan saanut koulun oppilaalta Augusta Sunellilta koulussa kirjoitetun vihon, jota hän oli säilyttänyt arvokkaana muistona koulusta. Yksi Länkelän tärkeä lähde on ollut Suomen Lähetysseuran lähetystyön ja Israel-työn uranuurtajan Aili Havaksen isä. Aili Havas oli Israel-lähetinä vuosina 1932–1938.¹⁴¹ Hänen

¹³⁸ Närhi 1929, s. 16, 17.

¹³⁹ Viitanen 1920, s. 107, ”Muut koulun toimintaa koskevat tässä esitetyt tiedot perustuvat useiden entisten vielä elossa olevain oppilaiden suullisiin kuvauksiin ja mallikoulunopettajatar Maria Eriksonin kertomuksiin”; Ania, F. E., Vanhaa Tamperetta: Tehtaalais- eli laiminlyötyjen lastenkoulu. Tammerkoski, numero 5-6, 1942, s. 123; Viitanen 1947, s. 13.

¹⁴⁰ Liite 4: Vanhoja tamperelaisia opettajia, s. 130.

¹⁴¹ [http://fi.wikipedia.org/wiki/Suomen_L%C3%A4hetysseura], luettu 9.6.2013.

isäänsä Länkelä oli itse haastatellut. Tekstin mukaan Aili Havaksen isä on käynyt Mamsellin koulua.

Erityisesti kasvatustapojen ja uskonnollisten tapojen osalta Länkelän tiedot tukevat ja täydentävät Warton ja Eriksonin vastaavia kuvauksia. Valitettavasti nauhoitus on lehdessä osittaisena kopiona. Olisi mielenkiintoista tietää mitä muuta se on sisältänyt. Lähteenä artikkeli on kuitenkin muutamista epätarkkuuksista huolimatta ainutlaatuinen.

2. Koulun toiminta-aika

Koulu perustettiin 1839. Opetus alkoi lokakuussa 1840 ja sen toiminta Mamsellin kouluna päättyi joulukuussa 1868 opettajan kuoleman vuoksi. Koko tämän ajan opettajana toimi Maria Hydén. Toiminta keskeytyi tehtaan vaikeuksien vuoksi. Maata koetteli pula-aika ja tehdasta paha tulipalo. Mamsellille ei myöskään ollut ilmeisesti helppo löytää kelpollista seuraajaa. Mamsellin koulu oli koko toimintansa ajan ollut niin tärkeä ja lähes ainoa alkeisopetusta antanut koulu, että toiminnan lakattua kärjistyi edelleen tarve kansakoulun järjestämisestä. 1870 tehtaan koulu aloitettiinkin uudestaan kansakoulun kaltaisena ja se siirrettiin ”Sitkaksi” nimitettyyn rakennukseen Lätisen kadun ja Pohjoisen rantakadun kulmaan. Opettajaksi kutsuttiin Jyväskylän seminaarin käynyt Pekka Ahlgren. Hän teki koulusta kansakoulun kaltaisen. Koulussa oli kaksi alaluokkaa ja kaksi yläluokkaa. Oppilaita oli edelleen vajaat 150 ja he olivat 7–12-vuotiaita.¹⁴²

Useiden opettajien jälkeen johtajaopettajaksi valittiin vuonna 1884 Johannes Erikson, Maria Eriksonin veli. Kuva opettajasta on liitteessä.¹⁴³ Aluksi Finlaysonin koulusta siirryttiin pääasiassa kaupungin kansakoulun toiselle luokalle. 1890 koulu sai johtokunnan ja tehdas asetti koulun kaupungin kansakoulujen tarkastajan alaisuuteen. Edelleen tehtaan isännöitsijä toimi johtokunnan puheenjohtajana ja yhtenä jäsenenä oli opettaja J. Erikson. Tämän jälkeen sieltä siirryttiin kaupungin kansakoulussa kolmannelle luokalle. 1890 opettajaksi tuli seminaarin käynyt Adam Lattu ja opettajatar Hilda Oksman. 1893 neljänneksi opettajaksi valittiin Anna Talvitie os. Vesterberg. Näin koulu toimi normaalin kansakoulun tapaan. Oppilaat tulivat kuitenkin tehtaan työntekijöiden perheistä. Koulu liitettiin 1903 kaupungin kansakouluun ja opettajat alkoivat saada

¹⁴² Lindfors 1938, s. 303, 306, 307.

¹⁴³ Liite 4: Vanhoja tamperelaisia opettajia, s. 128.

palkkansa kaupungilta.¹⁴⁴ Koulu oli toki suomenkielinen, mutta sisälukutunnilla luettiin ruotsiksi Uutta Testamenttia. Erityistä on Mäkisen maininta, että koulun tavoissa edelleen näkyi Mamsellin koulun jälki. Erityisesti joulujuhlat pysyivät perinteenä. Niissä ensin oli pieni kuulustelu, laulua ja erityisesti oppilaille jaettavat pienet lahjat ja makeistötteröt. Yhä näitä runsaita lahjoja jakoivat itse patruuna ja patronessa. Tällöin tehtailija von Nottbeckin mielihuvina oli esitellä lapsille ja heidän vanhemmilleen leikkikaluja. Oppilaat kiittivät sanoen ruotsiksi: ”Tack, snälla patron och patronessa!” Vanhempia oli aina runsaasti paikalla.¹⁴⁵

Eriksonien yhteys kouluun on erityislaatuinen. Johannes ja Maria Erikson olivat Finlaysonin ruokalanpitäjä Juho Eriksonin lapsia ja näin jo pienenä heillä oli yhteys sekä Mamsellin kouluun, että opettaja Hydéniin. Johannes (Johan) Eriksonin osuus koulun myöhemmässä historiassa on merkittävä. Maria Erikson puolestaan on tärkeimpiä työn lähteitä, kuten useasti on todettu. Molemmat lapset jatkoivat omalla tavallaan Mamsellin koulun perintöä. Johannes Eriksonin koulun alkua ei ole tiedossa, mutta riittävät taidot saatuaan hän kävi Tampereen ala-alkeiskoulun. Myöhemmin hän oli ollut kuuntelemassa Jyväskylän seminaarin opetusta vuonna 1873 ja toimi sitten kuusi vuotta opettajana Hollolassa. Finlaysonin koulussa Erikson toimi opettajana vuodesta 1884 vuoteen 1907. Tällöin hän jäi vapaaehtoisesti eläkkeelle 66-vuotiaana.¹⁴⁶ Hänen sisarensa Maria Erikssonin merkittävää elämäntyötä tarkastellaan myöhemmin. Seminaariopetusta käytiin kuuntelemassa tuohon aikaan ilmeisesti useamminkin, koska myös Tampereen ala-alkeiskoulun oppilasluettelossa on tällainen maininta oppilaasta, joka toimi sittemmin myös opettajana. Tampereen ala-alkeiskoulun oppilasluettelon mukaan Johan Eriksson kävi koulua vuosina 1851–1856 ja toimi Hollolassa kirjurina ja Hämeenlinnassa lääninkanslistina ennen tuloaan kansakoulunopettajaksi Tampereelle. Työskentelystä opettajana Hollolassa ei kirjassa ole mainintaa. Mainittakoon, että myös nuorempi veli Elias Eriksson kävi Johanin tavoin ala-alkeiskoulun. Hän muutti sittemmin 1879 Saksaan ja sieltä Jyväskylään, jossa hän toimi musiikkerina.¹⁴⁷ Lahjakas perhe.

3. Koulun toimintaperiaatteet

Toimintansa 1840 aloittanut Finlaysonin tehtaankoulu tyydytti kaikkien tamperelaisten tarpeita. Toiminnan rahoitti tehdas ja juoksevista kustannuksista huolehti oletettavasti Ferdinand Uhde

¹⁴⁴ Mäkinen 1922, s. 268–269.

¹⁴⁵ Emt. s. 73.

¹⁴⁶ Emt. s. 298, 299.

¹⁴⁷ Innala 1946, s. 44, 60.

itse. Koulu oli avoin kaikille. Sitä kävivät sekä tytöt että pojat. Iältään oppilaat olivat noin neljästä viiteentoista. Oppilaista ei pidetty kirjaa, eikä todistuksia annettu. Moni menetteli varmaan samoin kuin muistelijä Eriika Eskelinen. ”Kävin vuoden Hyteenin mamsellin koulua.” Sen jälkeen hän meni Finlaysonin tehtaaseen töihin kahdeksanvuotiaana kymmeniksi vuosiksi.¹⁴⁸ Jotkut kävivät pidempäänkin, koska Erikson käyttää sanamuotoa ”, jotka jo 10 ja 11 vuotiaina olivat läksy läksyltä lukeneet ulkoa Psalmtarin ja... ” Varsinaisia luokka-asteita ei kuitenkaan ollut ja kukin sai erota koulusta haluamaansa aikaan. Jotkut tytöt kävivät kuitenkin vielä 15-16-vuotiaana.¹⁴⁹ Olisi mielenkiintoista tietää, kuinka monta vuotta he olivat koulussa viihtyneet.

Oletettavasti oppilaista nuorimpia ja vanhimpia oli kuitenkin vähiten. Alle seitsemänvuotiaita ei mielestäni voinut olla kuin muutama. Jos heitä olisi ollut runsaasti, olisi varsinainen koulunpito ollut vaikeaa. Vaille vastausta jää se, että olisiko Tiina-apulainen voinut hoitaa pienimpiä, kuten esimerkiksi Oulussa tapahtui. Taulukosta kolme ilmenee, että oppilaita oli 1850-luvun ajan noin sata. Määrä nousi voimakkaasti viisikymmentäluvulla ja kuusikymmentäluvun alussa oppilaita oli noin 150. Myös muistitietojen ja taulukon 3 tilaston mukaan enimmillään oppilaita oli noin 150. On kuitenkin muistettava, että koulua ei suinkaan aina käyty alusta loppuun tai edes koko vuotta yhtäjaksoisesti. Tilaston perusteella ei voi varmasti päätellä paikalla ollutta oppilasmäärää. On mahdollista, että tilastoituna on koko vuoden oppilasjoukko ja näin suuri oppilasmäärä olisi ainakin osin harhaa. Lindfors kertoo oppilasmäärän olleen 110 ja 140 välillä. Koulua käytiin kaikenlaisista perheistä. Enemmistö oppilaista oli kuitenkin työläis- ja käsityöläisperheistä.¹⁵⁰

Taulukko 3: Finlaysonin pientenlasten koulun oppilasmäärät

vuosi	oppilaita	vuosi	oppilaita
1841	100	1861	148
1843	103	1863	157
1848	90	1865	110
1850	93	1868	130
1852	118		
1854	141		
1857	137		

Lähde: Kanerva 1972, s. 93, Tampereen maistraatin kirjekirjat 1842–1869 (Finlaysonin koulun oppilasluvut).

¹⁴⁸ Kanerva 1972, s.77.

¹⁴⁹ Mäkinen 1922, s. 11, 13; M. E. Mamsellin koulu, Joulu-Aatto 1903, s. 10.

¹⁵⁰ Lindfors 1938, s. 194, 195.

Tehtaan historian kirjoittaneen Lindforsin mukaan koulu oli kaikille ”täysin maksuton” ja avoin kaikille. Tosin, niin kuin lähdekritiikissä on mainittu, Lindfors ei mainitse lähteitä. Pidän kuitenkin luonnollisena, että hänen lähteinään ovat olleet tehtaalta saadut tiedot.¹⁵¹ Usein käytetty lähde Mäkinen ei kerro mitään Finlaysonin koulun koulumaksuista. Mäkinen kertoo kouluhistoriassaan, että ”Silloisiin oloihin nähden ne (lancasterkoulut) olivat siitä omituisia, että niihin otettiin varattomain lapsia ilmaiseksi toisten maksaessa alhaista koulumaksua ja että ne olivat avoinna niin tytöille kuin pojillekin.” Mäkinen kertoo tässä yhteydessä yleisiä asioita lancasterkouluista, jonka suuntainen hänen mielestään myös Finlaysonin koulu oli.¹⁵² Tätä toteamusta on mielestäni tulkittu väärin. Lähdeviittausten perusteella ilmeisesti edelliseen perustuen Rasila kirjoittaa, että varallisuus ei ollut opintojen este, koska ”muutenkin pienestä koulumaksusta vapautettiin varattomat.”¹⁵³ Myös Voionmaalla on samanlainen olettamus pienistä koulumaksuista juuri Mäkiseen perustuen. Voionmaa lainaa Mäkiseltä suoraan edellä mainitut lancasterkoulun toimintaperiaatteet Mamsellin koulusta kertoessaan.¹⁵⁴ Kukaan työssä käytetyistä tunnetuista tai tuntemattomista muistelijoista ei mainitse mitään koulumaksuista. Näillä perusteilla mielestäni Lindforsin maininta koulun maksuttomuudesta on oikea. Muuta oikeaa tietoa ei ole.

Koulua todennäköisesti 1850-luvun alkupuolella käyneen ja koulusta Jouluaatto -lehdessä kertoneen Maria Eriksonin mukaan oppilaita oli jopa 200 ja heidän ikänsä vaihteli viidestä kahteentoista vuoteen.¹⁵⁵ Tämä muistitieto poikkeaa muista ja myös aiemman taulukon 3 tiedoista. Toisaalta kouluun tultiin ja sieltä lähdettiin oman päätöksen mukaan. Silloin oppilasmäärän ja oppilaiden iän vaihtelu eri vuodenaikoinakin on voinut olla suurta. Määrä voi olla myös koko vuoden oppilasmäärä. Myöhemmin tulee esiin myös maininta, että syyslukukaudella olisi ollut enemmän oppilaita, koska jouluna sai lahjoja. Halilan mainitsemassa lähteessä eli Voionmaan Tampereen historia II ei asiasta ole kuitenkaan mitään mainintaa. Sen sijaan Otto Viitanen kertoo saman asian artikkelissaan. Hän perustaa tietonsa eri kertojien muistelmiin.¹⁵⁶

Lukuvuoden tarkasta kestosta ei ole tietoa. Kesäloma oli oletettavasti pitkä. Ainakin 1857 Hydén oli vielä 5. syyskuuta keskikesällä aloittamallaan Ruotsin matkalla, eikä Uhde tiennyt milloin

¹⁵¹ Emt. 1938, s. 194.

¹⁵² Mäkinen 1922, s. 11.

¹⁵³ Rasila 1984, s. 631.

¹⁵⁴ Voionmaa 1929, s. 409.

¹⁵⁵ M. E., Mamsellin koulu, Jouluaatto 1903, s. 10.

¹⁵⁶ Halila 1949, s. 168; Voionmaa 1929, s. 409–412; Viitanen 1920, s. 111.

opettajatar palaisi. Tosin tällä matkalla opettaja oli hoidossa Visbyssä.¹⁵⁷ Syyslukukausi päättyi kuitenkin aina jouluaattoon edeltävänä iltana joulujuhlaan. Vuodenvaihteen loman täytyi kestää joulujuhlista pitkälle tammikuun loppupuolelle asti, sillä vuonna 1852 Hydén oli 10. tammikuuta vielä Kuopiossa.¹⁵⁸ Myös talviloma luultavasti oli, koska lauantaina 24. helmikuuta 1855 Hydén vieraili Uhden kertoman mukaan Jämsässä.¹⁵⁹

Hydénin apuna oli ilmeisen kauan usein uskolliseksi mainittu palvelija Tiina. Tämä tieto on peräisin paljon käytetyistä Eriksonin muistelmista.¹⁶⁰ Myöhemmin myös palkkakulut kertovat, että palvelija oli ilmeisesti koko koulun toiminnan ajan. Palvelijan tarkemmasta työstä ei ole mainintoja. Ainakin Oulussa vastaavanlaisessa pientenlastenkoulussa palvelijatar osallistui koulun siivouksen lisäksi myös muuhun toimintaan avustavana henkilönä esimerkiksi asettaen tauluja telineisiin. Tampereella oli vanhemmilla oppilailla opetuksessa tällainen avustava rooli. Oulun koulussa ei vanhempien oppilaiden osuudesta mainita mitään. Muistelijana on koulussa toiminut opettajatar Hanell, joten hänen muistelmansa ovat todennäköisesti melko tarkat ja voi mielestäni olettaa, että hän olisi maininnut apuopettajista, koska hän oli tietoinen myös bell-lancaster -kouluista.¹⁶¹

Viimeisinä aikoina Tampereella koulutyössä apuna olivat neidit Fredrika Westerberg ja Ida Veckström. Fredrika Westerberg piti 1870-luvulla suomenkielistä, yksityistä koulua, jossa hän opetti lapsia lukemaan ja laskemaan. Koulua nimitettiin yleisesti Lindforskan kouluksi, koska Fredrika oli avioitunut seppämestari Lindforsin kanssa.¹⁶²

Koulussa käytetystä kielestä on mainintoja, mutta useilta haastateltuilta se on erikseen jäänyt jonkinlaisena itsestäänselvyyttenä mainitsematta. Ainakin aluksi materiaali oli ruotsinkielistä. Vuonna 1840 marraskuussa hankintoja Tukholmasta maksettiin isohkolla 45 ruplan summalla.¹⁶³ Mäkinen kertoo koulun suomalaistuneen vähitellen. 1860-luvulla suomi oli Mäkisen mukaan opetuskielenä. Vain lauluja laulettiin enimmäkseen ruotsiksi, koska niitä oli vähän suomeksi saatavilla. Viisikymmentäluvulla koulua käynyt Erikson kertoo koulun olleen ruotsalaisen

¹⁵⁷ Uhden kirje Scottille 5.9.1857, Akhiander 1863, s. 217.

¹⁵⁸ Salomies, Matka Kertomus, s.175.

¹⁵⁹ Uhden kirje Renqvistille 24.2.1855, Akhiander 1863, s. 210..

¹⁶⁰ M. E., Mamsellin koulu, Jouaatto 1903, s. 10.

¹⁶¹ Hanell 1911, s. 74–77.

¹⁶² Mäkinen 1922, s. 20, 35.

¹⁶³ Kassakirja1, marraskuu, 1840, numero 146, I Gba, Finlaysonin tehtaanarkisto, Elka.

tarkoittoaen tällä kieltä. Samoihin aikoihin koulua käynyt Minna Johnson oppi koulussa ruotsin-kielen. Warty, joka kävi koulua kuusikymmentäluvulla, kertoo opettajan olleen ruotsinkielisen, mutta osanneen puhtaasti suomenkielen.¹⁶⁴ Mäkisen tieto koulun suomalaistumisesta on edellistenkin esimerkkien perusteella mielestäni oikea. Lähteiden perusteella on kuitenkin mahdoton sanoa kielen käytöstä kovin tarkasti. Esimerkiksi luku- ja kirjoitusopetuksen osalta käytettyä kieltä ei kukaan mainitse. Sen sijaan ”språkenit” mainitaan lähes aina.

4. Palkat ja kulut

Koulua koskevien taloustietojen löytäminen ja niiden tekstin ymmärtäminen osoittautui vaikeaksi. Finlaysonin tehtaan arkistoluettelon perusteella en löytänyt koulusta kulutietoja yhtenäisenä kirjanpitona. Tuolta ajalta ei Elkassa ole myöskään Finlaysonilta kuitteja. Kassakirjoista löytyi koulukuluja jonkin verran. Ongelmaksi muodostui kulujen satunnainen merkitseminen ja kirjoitusasultaan vaikeaselkoinen saksan kieli. Kaikilta vuosilta ei ole mitään tietoja. Säännöllisimmin on merkitty palkkatietoja. Niiden perusteella ei voi kuitenkaan päätellä tarkasti opettajan saamaa vuosipalkkaa, koska palkanmaksukuukausi on satunnainen ja maksuja on eri vuosina eri määrä. Seuraavat tiedot toivottavasti kuitenkin edes jonkin verran valaisevat asiaa. Tiedot on koottu vuosien 1836-1870 kassakirjoista. Ne löytyvät kassakirjoista kyseiseltä vuodelta ja kuukaudelta merkittynä.¹⁶⁵

Venäjäen vallattua Suomen viralliseksi rahaksi tuli rupla. Sen rinnalla käytettiin pitkään myös Ruotsin riksiä. Vuonna 1840 Suomen viralliseksi rahaksi vakiintui hopearupla. Se tarkoitti rahan arvon sitomista hopeaan.¹⁶⁶ Oman markan Suomi sai Aleksanteri II aikana 4.4.1860. Markka oli neljäsosa ruplan arvosta.¹⁶⁷

Hydénä aloitti työnsä lokakuussa 1840. Hän sai marraskuussa palkkaa 94,60- ruplaa ja joulukuussa uudestaan 45,- ruplaa. Elinkustannuksiin opettaja sai 10,24 ruplaa. Tämä ”aloitus-palkka” elinkustannusetuineen oli suuri 149,84 ruplaa. Palkka oli todennäköisesti myös seuraavaa vuotta varten. Vuodelta 1841 palkkatietoja ei ole. Seuraavana vuonna 1842 maaliskuussa palkka

¹⁶⁴ Emt. 1922, s. 20; M E., Mamsellin koulu, Joulu-Aatto 1903, s. 10; Hagman, 1906, s. 5; Warty 1888, s. 5.

¹⁶⁵ Kassakirjat 1-6, 1836-1870, I Gba, Finlaysonin tehtaanarkisto, ELKA.

Tekstin ovat suomentaneet vanhaan saksaan perehtynyt ja kielitieteellistä väitöskirjaa tekevä Outi Ojala ja Uhden kirjoitusta suomentanut Työväenmuseon museolehtori Hanna Yli-Hinkkala.

¹⁶⁶ http://www.suomenrahapaja.fi/fin/about_money/the_history_of_money#Autonomian_ajan_rahat

¹⁶⁷ http://www.suomenpankki.fi/fi/setelit_ja_kolikot/markat/pages/historialliset_rahat.aspx

oli 45,- ruplaa. Seuraavan ja ainoan kerran elinkustannukset näkyvät vasta vuonna 1864 joulukuussa. Silloin ne olivat 60,- ruplaa eli enemmän kuin samanaikaisesti maksettu palkka 50,- ruplaa. Otto Viitanen kertoi aloituspalkaksi 100 ruplaa, mutta löytämäni perusteella se voisi tarkoittaa vain ensimmäistä marraskuun palkkasuoritusta.¹⁶⁸

Palkan lisäksi myös Tukholman matkakuluja maksettiin ainakin kolme kertaa. Ensimmäisen kerran maksettiin 1859 50 ruplaa. Myös vuosina 1867 ja 1868 kesäkuussa on maksettu matkaa varten 220,- markkaa. Se näyttää kirjoitetun muotoon zur Leise, mutta todennäköisesti tarkoittaa matkaa eli Reise. Kaikki kolme matkaa varten maksettua summaa vastasivat yhtä palkkasuoritusta ja olivat noin kolme kertaa enemmän kuin laivalippu edestakaisin. Vuonna 1853 laivalippu ensimmäisessä luokassa ilman ruokaa maksoi Turusta Tukholmaan 9 ruplaa, toisessa luokassa 7 ruplaa 20 kopeekkaa. Vuonna 1865 vastaava matkalippu maksoi myös 9 ruplaa.¹⁶⁹ On tietysti mahdoton sanoa, mihin matkarahat oli tarkoitettu. Käytettiinkö niitä esimerkiksi kouluvälineisiin. Tosin kirjanpidossa on muutama merkintä erikseen hankinnoista. Jospa ne olivatkin sen ajan opintomatkoja, hyvälle opettajalle tarjottuja luontaisetuja. Kassakirjamerkinnoistä esimerkkinä on kuva edellä mainituista kuluista liitteessä.¹⁷⁰

Alla olevasta asetelmasta palkan päättelemine on hankalaa. Palkkoja on maksettu eri kuukausina ja monilta vuosilta ne puuttuvat kokonaan. 1860-luvun palkkoja voi kuitenkin verrata Turun palkkarvioon, jos kaikki Hydénin palkat on merkitty. Turussa rovasti Heikelin, kymnaasin lehtorin pientenlastenkoulua varten osoitetussa vuoden 1856 lahjakirjassa todetaan, että Turkuun saataisiin toimelias opettajatar 100 hopearuplan ja asuntoedun palkalla, vaikka joillakin paikkakunnilla maksetaankin enemmän.¹⁷¹ Palkka oli kassakirjamerkinnoissa Hydénillä 1860-luvulla samaa suuruusluokkaa.

1845 maaliskuu	125,- ja palvelija 25,-
syyskuu	125,- ja palvelija 25,-
joulukuu	42,85 (palkat yhteensä)
1846 joulukuu	43,- (palkat yhteensä)

¹⁶⁸ Viitanen 1920, s. 107.

¹⁶⁹ Matkalipun hinta vuodelta 1853 on saatu sähköpostitse Åbo Akademin Merihistorianlaitokselta amanuenssi Thomas Wilmanilta 31.10.2014; ÅU, nro 54, 9.5.1865, s. 7.

¹⁷⁰ Liite 8: Kassakirjat, s. 134.

¹⁷¹ Viitanen 1947, s. 87.

1848 maaliskuu	45,- (palkat yhteensä)
1850 joulukuu	50,50- ja palvelijalle 5,5-
1858 joulukuu	50,- (palkat yhteensä)
1859 kesäkuu	50,- (palkat yhteensä), Tukholman matka 50,-
1860 syyskuu	50,-
1860 joulukuu	50,- ja palvelijalle 5,-
1864 joulukuu	60,- elinkustannuksiin ja palvelijalle 6,- ja 5,- 50,- palkkaa jollekin (todennäköisesti Hydén)
1866 elokuu	232,-
joulukuu	200,- plus palvelijalle 20,-
1867 maaliskuu	200,-
kesäkuu	228,- zur Leise/Reise 240,-
joulukuu	200,- plus palvelijalle 20,-
1868 helmikuu	45,- plus palvelija 12,-
huhtikuu	228,- (Hydén plus palvelija)
kesäkuu	228,- (Hydén plus palvelija), zur Leise/Reise 240,-
lokakuu	228,- (Hydén plus palvelija)

Vuosilta 1866–1868 löytyy vertailukelpoisia summia myös Oulussa maksettuihin palkkoihin. Vuonna 1866 johtajattaren palkka Oulussa oli 700 markka. Tällöin se sisälsi vuokra-avun 200,- ja

polttopuihin ja kynttilöihin 100,- Kolmas opettajatar vuonna 1866 sai palkkaa 400 markkaa. Palvelijattaren palkka asunnon, valon ja lämmön lisäksi oli 100 markkaa vuodessa.¹⁷²

Hydénin rahapalkka on vuonna 1866 ollut samaa suuruusluokkaa kuin Oulussa maksetut palkat. Tosin jo kahtena seuraavana vuonna merkityt palkat ovat huomattavasti suuremmat. Mitä sitten kuului elinkustannuksiin? On hyvin mahdollista, että niihin varatut satunnaiset summat oli tarkoitettu esimerkiksi opettajan omiin hankintoihin. Perustelen tätä sillä, että mahdolliset luontaisedut kuuluivat palkkaukseen. Ne oli luonnollisinta vähentää palkasta etukäteen. Näin Oulussakin tehtiin. Siellä asemastaan riippuen 300–400 markan palkan lisäksi opettaja sai asuntoedun, puut ja kynttilät. Jos taas vuoden 1868 palkasta tulisi vielä maksaa etuisuudet, olisi se silloin aivan samaa luokkaa kuin Oulussa johtajattarella. Jos taas rahapalkan lisäksi tuli esimerkiksi lämmitys- ja asuntoetu, on palkka ollut erinomainen.

Vuodelta 1868 on Tampereelta melko selkeä vertailumahdollisuus Pellavatehtaan koulun opettajan palkkaan, joka oli 60 mk kuukaudelta.¹⁷³ Tosin Voionmaa ei mainitse, että maksettiinko palkkaa myös kesältä. Tuskin. Hydén sai kuitenkin rahapalkkaa samana vuonna noin 600 markkaa, eli olettamani etuineen selkeästi enemmän.

Erikoisen vertailupohjan Hydénin palkalle antavat vuosien 1858 ja 1859 palkkamerkinnot rehtori Reinholmille. Reinholm sai tällöin palkkaa 75,- ruplaa ja Hydén todennäköisesti 50,- ruplaa. Kulu on merkitty Kinderschulen menoihin ja löytyvät em. liitteestä kahdeksan. En tiedä, mistä kulu johtui. Olisiko Nottbeckeillä voinut olla esimerkiksi kotiopettaja?

Maksuista ilmenee, että palvelijan palkka oli usein viidestä kymmenesosaan opettajan palkasta. Ensimmäinen palvelijan palkkamaininta on heti joulukuulta 1840 ja viimeinen vuodelta 1868. Lähes aina palvelijan palkka on merkitty silloin, kun opettajankin palkka on merkitty. Tästä voi päätellä, että palvelija oli olemassa koko koulun toiminta-ajan. Kertaakaan naisapulaisen nimeä ei ole katsottu tarpeelliseksi mainita. Koulun loppuvaiheessa apuopettajina toimineiden henkilöiden palkkaa ei eritellä. Helmikuussa 1868 palvelija sai 12,- ja erikseen on merkitty vielä summa 45,-. Jälkimmäinen summa voisi hyvin tarkoittaa apuopettajia tai apuopettajaa. Palvelijan osuus oli ilmeisesti tavanomainen noin kymmenesosa, kuten edellisen vuoden erittelystä ilmenee.

Vertailupohjaa edellisiin palkkoihin antaa Haapalan laskema tehdastyön laskennallinen päiväpalkka 1860-lla. Siinä hän on jakanut koko vuoden palkkasumman työntekijöiden lukumäärällä, joka

¹⁷² Pentzin 1918, s. 46–47.

¹⁷³ Wallin 1903, s. 779.

puolestaan on saatu vuoden alun ja lopun määristä. Työpäiviksi on laskettu 300 päivää. Puuvillatehtaalla laskennallinen päiväpalkka oli 1860-luvulla usein 1 markka, konepajalla vajaasta 2,- kahteen ja puoleen markkaa ja ulkotyöläisillä noin 1,50-. Palkoissa on kuitenkin huomattava, että edellisistä ulkotyöläisten työ oli kesään liittyvää sesonkityötä ja pieni konepajan vaati erityisosaa- jia, joista oli ajoittain pulaa. Puuvillatehtaan keskipalkkoja laskevat myös runsas lapsi- ja naistyövoima.¹⁷⁴ Palkkamuu- tokset eivät 1850-1870- luvuilla olleet kovin suuria. Kaupungin työmiesten päiväpalkkojen keskiarvo oli 1850 1,02 mk, 1860 1,33 mk ja 1870 1,54 mk.¹⁷⁵ Useimpien oppilaiden vanhempiin verrattuna Hydénin palkka oli luonnollisesti erittäin hyvä.

Muutamit yksiselitteiset menokulut kertovat, että koululle tehtiin myös hankintoja. Heti marras- kuussa 1840 hankittiin tarvikkeita 7,24 ruplalla sekä kirjoja ja kuvia Tukholmasta suurehkolla 45,- ruplan summalla. Joulukuussa ostettiin vielä lisää kuvia ja kirjoja 3,80- ruplalla. Uusia Testamentteja puolestaan ostettiin maaliskuussa 1842 11,12 ruplalla. Muut selville saadut summat koskevat vihkosia, kirjoitusvälineitä ja kirjoja ja niistä yhteensä muodostuu vain 20,10 ruplaa. Mainittakoon, että selvittämättä jääneet summat olivat hyvin pieniä.

Edellä kerrottujen tietojen perusteella ei voi tehdä tarkkoja palkkalaskelmia. Vähäiset tiedot kuitenkin viittaavat siihen, että opettaja sai ainakin yhtä hyvää palkkaa kuin muuallakin. Oletta- mieni vapaiden luontaisetujen perusteella palkka oli erinomainen. Myöskin matkamaksut kertovat opettajan hyvästä asemasta. Opintomatkoja. Joka tapauksessa opettajalla oli varaa matkustaa Suomessa ja säännöllisesti tehdä kesälomamatka Ruotsiin.

5. Koulun tilat ja välineet

Kerronta koulusta alkaa useissa kirjoissa ilman lähdemainintaa, mutta kuitenkin oletettavasti Vallinia lainaten niin, että koulu oli sijoitettu Kuninkaankadun ja Puuvillatehtaankadun kulmassa olevaan ”komeanlaiseen” rakennukseen. Pikkulastenkoulujen tavoin koulurakennuksessa oli myös opettajattarelle asunto. Se sisälsi kaksi huonetta ja keittiön. Koululuokkia oli yksi.¹⁷⁶ Rakentamisen aikaan 1839 vuoden 1822 asemakaavassa Puuvillatehtaankatu oli vielä Bränneringatana eli Polttimonkatuna. Piirustuksissa kadusta on käytetty nimeä Brännerie Gatan. Koulua pidettiin sen

¹⁷⁴ Haapala 1986, s. 246, 247.

¹⁷⁵ Näreikkö 1983, s. 8, taulukko 2.

¹⁷⁶ Voionmaa 1929, s. 409.

syntyaikana tilavana ja valoisana. Sen ikkunat olivat aikanaan poikkeuksellisen suuret. Niiden mitat olivat 2 x 3 kyynärää. Ruotsin kyynärä on 0,594 m ja Venäjän kyynärä 0,7112 m.¹⁷⁷

Piirustuksista näkyy hyvin rakennuksen juhlava koko ikkunoineen ja opettajan tilava kolmen huoneen asunto. Koululuokan ulkomitat olivat noin 10 m x 13 m. Opettajan asunnon ulkomitat olivat vastaavasti noin 5 m x 10 m. Jälkeenpäin vuonna 1842 tehdyistä piirustuksista koulun mittoja on vaikea tarkistaa. Varmimmin se onnistuu vertaamalla vuoden 1937 asemaakaavaa julkisivukuviin ja tietoon ikkunoiden koosta, tontin koosta ja pääkonttorin seinän leveydestä, joka on edelleen olemassa 13,70 metriä leveänä.¹⁷⁸ Ainakin Turun ja Oulun kouluun verrattuna koulu oli rakennuksena erittäin hyväntasoinen.¹⁷⁹ Koulusta on myöhemmältä ajalta lisää kuvia liitteessä. Tällöin koulurakennuksen itäpäätyyn on lisätty tilaa. Rakennukseen tuli porttivahdin asunto.¹⁸⁰ Varto kävi ennen kirjasensa kirjoittamista koulun sisällä. Hän kertoo asioista, jotka vielä olivat olemassa ja näkyvät myös piirustuksista. Sen jälkeen hän jatkaa luokan tarkempaa kuvailua muistellen sen kouluaikaista varustelua. Siksi kuvailu on mielestäni hyvin luotettavaa. Myös muiden kertojien satunnaisten asioiden kuvailut sopivat Warton muisteluun.

Sisäpihan puolelta astuttiin sisään. Heti ikkunan edessä oli pöytä eväitä varten. Luokkatilaa lämmitettiin kahdella uunilla. Molempien uunien edessä oli hiekkapenkki kirjoittamista varten. Penkkien päässä oli uutta hiekkaa ja välineet hiekan tasoittamiseen. Uunin vieressä oli myös kivinen vesiastia ja pieni teline, jossa oli juomista varten ripustettu kaksitoista pientä juoma-astiaa. Sivuseinillä oli kirjoituspöydät. Niiden alla olivat laatikot ja ”ylisyrjällä loma”, joissa pidettiin mustetarvikkeita. Kaikkein ylinnä pylväissä oli koukkuja, joihin kivitaulut oli ripustettu. Seinällä ilmeisesti luokan edessä oli myös kello. Takaseinällä oli penkkirakennelma. Varto kertoo istuinrakennuksen olleen viisikerroksisen ja ylös katonrajaan saakka. Penkit toimivat kuin luokkina oppilaiden etenemisen mukaisina asteina. Parijärjestyksessä noustiin keskeltä ylös tytöt oikealla ja pojat vasemmalla puolella. Penkit olivat avoimet ja ahtaat. Usein kerrotaan Vartoa lainaten, että varpaiden ja alapuolella istuvan oppilaan kanssa oli ongelmia.¹⁸¹ Saattoipa siinä pikku kutittelu tulla mieleen.

¹⁷⁷ Louhivaara 1999, s. 60; Lindfors 1938 s. 303; Rasila 1984, s. 631.

¹⁷⁸ Liite 16: Kartta 1. Tampereen asemakaava 1868, s. 152; Liite 9: Koulun piirustukset, pienoismallit ja Finlaysonin alueen asemakaava, s. 135.

¹⁷⁹ Turun koulusta kerrotaan sivulla 63; Hanell 1911, s. 74, 77.

¹⁸⁰ Liite 10: Kuvia koulun myöhemmältä ajalta, s. 139.

¹⁸¹ Varto 1888, s. 5, 6.

Erikson kertoo kuudesta penkkirivistä, jotka vastasivat luokka-asteita. Muuten kuvaus vastaa omilta osiltaan täysin Warton kuvausta. Myös Erikson mainitsee erikseen kellon, jota ajoittain hiiren hiljaa kuunneltiin.¹⁸² Kirjoituspöytien edessä oli vielä irtonaisia tuoleja oppilaita varten ja luokan edessä pärekoppia aivan pienimmille päivälepoa varten.¹⁸³

Luokkatilassa oli myös karttajalkoja, joihin ripustettiin esimerkiksi kirjain-, tavu-, sana- ja lausetauluja eli tabelleja. Kivitauluja varten oli myös oppilaille henkilökohtaisesti varattu oma naula.¹⁸⁴ Opetuksessa käytettiin myös karttapalloa.¹⁸⁵ Seinät olivat ”täynnä” erilaisia havaintotauluja. Niitä oli kasveista, eläimistä, kivistä, maantiedosta, historiasta ja tietysti raamatun tapahtumista. Oikealla seinällä hyllyillä oli siniseen paperiin käärittyjä Uusia Testamentteja. Niitä oli ilmeisen paljon, koska Varto kertoo hyllyn olleen niitä täynnä. Jossain myös oli muutamia kappaleita lasten Språkbokeneiksi kutsumia kirjoja. Vasemmalla seinällä oli kaappi. Sinne oli taltioitu pienempiä koulutarvikkeita, kuten kirjoitusvälineitä, kello siirrettävin viisarein ja tietysti kuuluisa neekerinukke. Kaapissa oli myös ruskea, puupäinen kello, jota soittamalla mamselli kutsui oppilaat riviin. Varto arveli sen olleen jopa hopeaa.¹⁸⁶ Tällä kellolla opettaja soitti oppilaat jonoihin ennen penkeille asettumista. Joku oppilaista sai vuorollaan noutaa tämän pienen kellon opettajalle.¹⁸⁷ Luottamustehtävä.

Finlaysonin koulu toimi hyvissä tiloissa hyvin varustettuna. Tähän mielestäni ratkaisevana tekijänä oli yksityinen koulun kustantaja Finlaysonin tehdas. Koulun toimintaan tarvittiin vain kaksi henkilöä opettaja Hydén ja johtaja Uhde. He muodostivat tehokkaan työparin. Toiminta oli yksinkertaista ja selkeää. Sitä ei rajoittanut kannatusyhdistys, eikä kunnallinen tai seurakunnallinen rahoitus ja valvonta. Koulu oli kustannustehokas.

6. Koulupäivän ja kouluviikon rakenne

Koulun päivittäinen toiminta on taltioitunut muistelmissa hyvin. Muistelmat sisältävät vain pieniä eroavaisuuksia koskien lähinnä opettajan ja oppilaiden koulunaloittamisaikaa. Hydén halusi koulun

¹⁸² M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 10.

¹⁸³ Närhi 1929, s. 8.

¹⁸⁴ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 10, 11.

¹⁸⁵ Närhi 1929, s. 12.

¹⁸⁶ Warty 1888, s. 6, 7.

¹⁸⁷ Närhi 1929, s. 10.

¹⁸⁷ Mäkinen 1922, s. 20.

toimivan järjestelmällisesti aina samalla tavalla jopa Lotan päivänäkin. Koulupäivän pituus oli ilmeisesti kaikilla sama. Muistelijoiden kertoman päiväjärjestyksen pysyvyyttä eri vuosikymmeniä vahvistaa myös maininta siitä, että koulu myös oikeasti toimi samoin koko toiminta-ajan.

Osa isommista oppilaista saapui kouluun jo seitsemältä valmistelemaan päivän töitä. He esimerkiksi viivoittivat griffelitaluja pienemmille. Säännöllinen opettajan johtama koulutyö alkoi viisikymmentäluvulla kahdeksalta. Kahdestatoista kahteen oli ”päivällisloma” ja koulu päättyi neljältä. Suurin osa oppilaista oli koulussa koko päivän. Monet kotona käyvät oppilaatkin tulivat keskipäivän jälkeen nopeasti takaisin koulun viettämään yhteistä aikaa.¹⁸⁸ Kirjasessaan Warty kertoo suurimman osan oppilaista olleen koulussa yhdeksältä alkaen. Vuotta aiemmin julkaistussa samassa muistelmassa Tampereen Sanomissa hän mainitsee edellisen lisäksi, että lapset tulivat kahdeksalta, mutta mamselli yhdeksältä. Tämän tiedon Warty jätti kirjastaan pois.¹⁸⁹ Näin ollen kuusikymmentäluvulla opettaja itse aloitti koulun ilmeisesti tuntia aiempaa myöhemmin. Ikääntymisen ja sairauksien vuoksi se olisikin luonnollista.

Lauantaisin koulua oli vain aamupäivisin ja keskiviikkoisin olivat ainoastaan isoimmat tytöt tekemässä käsitöitä.¹⁹⁰ Oletettavasti silloin on annettu henkilökohtaista ohjausta ja opetettu vaikeat työvaiheet. Keskiviikon osalta käsityötieto tarkoittaa iltapäiviä, koska keskiviikkona aamupäivällä opiskeltiin Psalmtaria ja Uutta Testamenttia.¹⁹¹ Lyhyt keskiviikkopäivä oli muille oppilaille myös pieni juhlapäivä. Silloin lapset saivat vehnäpullan tai syksyisin marjoja. Lähes samanlaisesta päiväjärjestyksestä Oulun pikkulastenkoulussa kirjoittaa muistelmissaan Hanell. Siellä lauantaina ja keskiviikkona koulua oli kaikilla vain aamupäivisin. Aamuisin Oulun koulu alkoi ensin kahdeksalta ja myöhemmin yhdeksältä päättyen kahtentoista. Iltapäivät olivat kahdesta ja myöhemmin kolmesta aina kuuteen saakka.¹⁹²

Mainintoja ei ole eri ikäisten tai eri tasoisten oppilaiden päivän pituudesta. Lukujärjestys on rakennettu pääosin Eriksonin muistelmista Joulu-Aatto -lehdestä.¹⁹³ Lukujärjestystä on täydennetty Warton ja Länkelän tiedoilla. Vain niiden lähde on erikseen merkitty viitteenä.

¹⁸⁸ M. E., Mamsellin koulu, Joulu-Aatto 1903, s. 10.

¹⁸⁹ Warty 1888, s. 5; Warty, Kertoelmia kouluajalta, 23.11.1887.

¹⁹⁰ Mäkinen 1922, s. 18; Närhi 1929, s. 15.

¹⁹¹ M. E., Mamsellin koulu, Joulu-Aatto 1903, s. 10.

¹⁹² Mäkinen 1922, s. 18.

¹⁹³ Hanell 1911, s. 75.

¹⁹³ M. E., Mamsellin koulu, Joulu-Aatto 1903, s. 10–11.

Lukujärjestys

	MA	TI	KE	TO	PE	LA
kello 7	Päivän valmistelut , vanhimmat valmistelivat päivän asioita muita varten.					
kello 8 – ”Språkbo-ken”	Språkbo- ken, hartauskirja, joka sisälsi raamatunjakeita. Ulkoläksyn opettelua keskenään pienet isoja matkien. ¹⁹⁴ Tässä vaiheessa opettaja saattoi olla vielä poissa. ¹⁹⁵ Opettaja saapui, kuulusteli läksyt ja kuunteli opittuja säkeitä.					
kello 9 - 10 Kättely Aamurukous	Ylös penkeille. Virsi, Isä meidän, vapaa rukous, Uskontunnustus, päivän raamatunlause. Opettaja saattoi polvistua. Osa oli yhteisrukouksia.					
Uskonto	ma Raama- tun histo- ria	ti Katekis- mus	ke Psaltta- ri ja UT	to Raama- tun histo- ria	pe Katekis- mus	la Psaltta- ri ja UT
	Kunkin päivän yllä mainittujen tekstien opetusta ja keskustelua siitä.					
Havainto- opetus	Joka toinen päivä Raamatullisesta kuvasta ja joka toinen päivä luonnonopillisesta kuvasta.					
Taukovoimimistelu	Pää-, vartalo- ja käsiliikkeitä penkeillä istuen ja käynti alas permannolle.					
Kirjoitus	Harjoiteltiin ryhmissä eri puolella luokkatilaa hiekkapenkkiin, kivitaululle, musteella vihkoihin kukin edistymisensä mukaan.					
Luku	Lukemisen opetusta kirjaimista, tavuista, sanoista ja lauseista puoliympyröissä tauluilta kuudennen penkin oppilaiden avulla. Opettaja valvoi toimintaa.					
kello 12–2 ip Päivällisloma	Tänä aikana osa leikki ja ahkerimmat pojat kaavapiirustivat ja tytöt tekivät käsitöitä. Opettaja saattoi tänäkin aikana näyttäytyä hillitsemässä olemuksellaan joskus liian vilkasta leikkiä. Käynnit Milavidan kallioilla.					
kello 2 ip - Käsiyö	Tytöt merkkasivat, virkkasivat ja ompelivat korutöitä. Pojat piirustivat ja maalasivat kuvioita. Pienimmät lapset rakentelivat maassa säännönmuotoisista palikoista kuvioita ja erilaisia rakenteita kuten kirkkoja, siltoja ja nukkekodin tapaisia sisätiloja.					
Matematiikka	Kertotaulun opettelua, peruslaskutoimituksia ja lukujen luettelemista.					
Kertomus- tunti Loppurukous Kättely	Opettaja kertoi Jumalan toiminnasta muistuttavan hauskan tai ylevän kertomuksen, joka liittyi lapsen tai aikuisen elämään Koulu päättyi noin kello 4 iltapäivällä					

¹⁹⁴ Länkelä, Aino, Muistelmia mamselli Hydenistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 3.

¹⁹⁵ Warty 1888, s. 5.

VI KOULUN OPPIAINEET JA OPETUS

Opetuksen ja oppiaineiden kuvaus perustuu pääosin edellisen pääluvun V alussa olleeseen tärkeimpien lähteiden vertailuun. Saman kaltaiseen, mutta huomattavasti jäsentymättömämpään ja suppeampaan kuvaukseen päätyi myös Tampereen kansakouluista historian kirjoittanut Kaarlo Mäkinen vuonna 1922. Hänen tärkein lähteensä oli opettaja Maria Eriksonin artikkeli, vaikka Mäkinen ei sitä erikseen mainitsekaan. Esimerkiksi oppituntien kerrontajärjestys on aivan sama kuin Eriksonilla. Mäkinen kertoo tietojen perustuvan koulua lähellä olleiden suullisiin tietoihin.¹⁹⁶ Käytänkin Mäkisen tietoja lähinnä täydentävinä niiden hyvästä kattavuudesta huolimatta.

1. Luku ja kirjoitus

Lukemaan opetettiin kuvataulujen avulla. Ne sisälsivät kirjaimia, tavuja, sanoja ja lauseita. Näiden seinälle ripustettujen suurten kuvataulujen ympärille lapset kokoontuivat puoliympyrään ryhmittäin kukin edistymisensä mukaan. Asian opittuaan oppilas pääsi siirtymään seuraavalle taululle. Edistyneimmistä kuudennen penkkirivin oppilaista oli tehty apuopettajia ja he osoittivat opeteltavaa asiaa taululta. Apuopettajasysteemi toimi hyvin. Tätä toimintaa mamselli valvoi kierrellen yliopettajana luokassa tarvittaessa opastaen oppilaita.¹⁹⁷

Pienimmät oppilaat kirjoittivat puupuikoilla santapenkkiin, seuraavat kivitauluihin ja isoimmat musteella paperille.¹⁹⁸ Kyninä olivat hanhensulat, jotka opettaja itse teroitti. Muste tehtiin apteekista ostetuista musteomenista. Isoimmat oppilaat saivat viedä kirjoittamansa paperit kotiin. Niihin oli kirjoitettu ”språkbokenista” raamatunlauseita ja paperiin merkittiin aina päivämäärä. Ne olivat ilmeisen arvokkaita muistoja, koska Aino Länkelä muistelmissaan mainitsee itse saaneensa tällaisen yli sata vuotta vanhan kirjoituspaperin. Pienimmille oppilaille opettaja piirsi hiekkiaan jonkin mallin, jota lapsi sitten kopioi. Nämä kaksi penkkiä olivat uunien edessä ja niitä täydennet-

¹⁹⁶ Mäkinen 1922, s 14.

¹⁹⁷ Emt. , s. 10–11; Helenius 2007, s. 33, 35, Kyllikki Helenius kertoo kirjassaan , että lukemista opeteltiin myös tästä (Doctori M. Lutheruksen Isä Meidän Selitys. Saksasta Suomeksi kääntty. St. Petarborissa. C.M.Zwesin tykönä. 1839) Lutherin Isä Meidän Selityksen suomennoksesta. Tehtaan johto olisi hänen mukaansa hankkinut kirjan Pietarista ja se olisi käännetty suomeksi. Valitettavasti en saanut selville tiedon alkuperäistä lähdettä. Sitä ei ilmeisesti ole olemassa, vaan tieto perustuu käymäni sähköpostikeskustelun perusteella kirjoittajan oletukseen Uhdén Pietarin yhteyksien johdosta. Heleniuksen kirjassa kuvassa olevaa suomenkielistä kirjasta on Metson kirjastossa kolme kappaletta. Ne on sekä suomennettu, että painettu Pietarissa 1839. Jokaisessa kirjassa on Tampereen lainakirjaston leima. Tampereen lainakirjasto toimi koulun toiminta-aikoina, mutta kirjasista ei ilmene niiden luettelointiajankohtaa tai merkintää, että ne olisivat olleet jossain vaiheessa Finlaysonin omaisuutta. Näin ollen pidän kirjan tietoa kovin epävarmana. Sähköpostikeskustelu 20.1.2013.

¹⁹⁷ M. E., Mamsellin koulu, Joulu-Aatto 1903, s. 10.

¹⁹⁸ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 3, 4.; Warty 1888, s. 5.

tiin laatikossa olevalla hiekalla. Kun penkki oli piirretty täyteen, pyyhkäistiin se puhtaaksi ja aloitettiin taas uusi harjoitus.¹⁹⁹

Käytännössä lukemaan oppiminen tapahtui olettavasti niin kuin vielä sata vuotta myöhemminkin. Ensin lapsi oppi kirjainten nimen, seuraavaksi tavut ja vähitellen hän muodosti niistä sitten automaattisesti sanoja ja lauseita, jotka olivat tuttuja. Runsas ulkoluku oli tuohon aikaan aivan perusopetusta. Se kuului asiaan. Ulkoluvun tarkempaa filosofiaa tuona aikana en tiedä. Ymmärtämistä se ei lisännyt. Ainakin se edisti lukemisen sujuvaa oppimista. Uskonnon osalta sillä oli itseisarvoa sinänsä ja laulujen osalta se oli käytännön sanelemaa. Kirjoja ei ollut. Kirjoittamisen oppiminen oli paljon hankalampaa. Se tuli oppia koulussa ja siellä välineitä oli rajallinen määrä. Kotona kirjoittamisen harjoittelun oli olosuhteista johtuen hankalaa jopa mahdotonta. Välineitä oli vielä vähemmän ja auttamismahdollisuudet olivat vähäiset. Parista miljoonasta suomalaisesta vain 13 prosenttia osasi kirjoittaa.²⁰⁰ Apu kotoa oli todennäköisesti vähäistä ja näin oppimisen arvo koulussa oli sitäkin suurempi.

2. Laskento

Laskemista harjoiteltiin sekä päässälaskuna että kivitauluille laskemisena. Ne sisälsivät neljä peruslaskutoimitusta. Kertotaulut opeteltiin ulkoa. Niitä opeteltaessa lausuttiin yhdessä tehtäviä ääneen ja samalla lyötiin tahdikkaasti nyrkkejä reisiin ”två gånger två är fyra”.²⁰¹ Tällaista toiminnallista opetusta kutsuttaisiin nykyään kinesteettiseksi oppimiseksi. Se helpottaa joidenkin lasten oppimista. Samoin opeteltiin lausumaan suuria lukuja triljooniin asti. Se oli perua lancasterkouluista. Opetuksen apuna oli numerotaulukko ja helmitaulu.²⁰² Laskentoa oli kuitenkin ilmeisen vähän. Muistelijat kertovat matematiikasta lähinnä mainintana ja muistoina käsien käytöstä kertotaulun yhteydessä. Esitelmässään opettaja Länkelä kertoo sitä olleen joskus, ”mutta eihän tytöt tarvitse laskentoa, ei ollenkaan”.²⁰³ Oletettavasti ajatus kuvaa aineen asemaa koulussa tuona aikana eikä kertojan mielipidettä. Myöskään lukujärjestyksen perusteella sitä ei voinut olla kovin paljon, koska se jäi iltapäivisin toiminnallisen tunnin ja kertomustunnin väliin, eikä sitä keskiviik-

¹⁹⁹ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 3, 4.

²⁰⁰ Kivipelto, Arja, Lyijypännän palat ei tahtonut piisata. Tavallinen kansa opetteli kirjoituksen konstin omasta halustaan. Kalliin paperin korvasi vaikka kattopäre. HS 24.10.2014

²⁰¹ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 5; Viitanen 1920, s. 110.

²⁰² Närhi 1929, s. 12.

²⁰³ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 5.

kona ollut lainkaan. Tästä kahden tunnin ajasta monipuolinen käsityötunti vei todennäköisesti suurimman osan, eikä perinteinen kertomus- ja rukoushetkikään voinut olla kovin lyhyt.

3. Uskonto

Uskontoa oppiaineena ei ollut. Uskonto läpäisi lähes kaikkea toimintaa. Se oli koko ajan vahvasti läsnä. Taltioiduissa muistelmissa kerrotaankin lähes aina Jeesuksen kärsimyskuvista. Kuvat olivat ilmeisesti vuosikymmenten ajan samoja. Muutoksia tapahtui. Toisen kuvan paikka välillä vaihtui. Portaiden yläpäässä takaseinällä oli tavallisina koulupäivinä vaatimattomampi ristiinnaulitun kuva. Tämä katon rajassa oleva kärsimyskuva vaihdettiin juhlapäivänä Vapahtajaan, jolla oli orjantappurakruunu päässään.²⁰⁴ Toiset muistelijat muistavat, että se paljastettiin verhojen takaa pitkäperjantain aattona kiirastorstaina ja että siinä oli kullatut kehykset.²⁰⁵ Närhi kertoo tavallisen kärsimyskuvan olleen luokan edessä jatkuvasti oppilaiden katsottavana ja luokan perällä puolestaan ylhäällä seinällä oli edellä mainittu pääsiäisen kärsimyskuva.²⁰⁶

Uskonnon korostunut asema oli kaikille sen ajan pientenlastenkouluille tyypillistä. Mamsellin koulussa kristillinen opetus oli mielestäni myös osa Hydénin lähetysnäkyä, jota hän lähti Tampereelle ja Suomeen toteuttamaan. Tämän näyn ja koulun kristillisen tausta-ajatuksen vuoksi se sai hyvin näkyviä ilmenemismuotoja. Tätä tarkastellaan työssä myöhemmin erikseen opettajan uskonnäkemyksen yhteydessä.

Koulussa oli tietysti aamu- ja iltarukous. Aamurukouksessa seistiin hiljaa kuin hiiret. Vain seinäkellon raksutus kuului. Veisattiin aluksi pari virren säkeistöä ja sen jälkeen luettiin yhdessä aamurukous, Isä meidän, Uskontunnustus ja päivän raamatunlauseet. Opettaja vielä kysyi raamatunlauseet ja selitti ne. Tämä tapahtui aivan erityisellä lämmöllä.²⁰⁷ Närhen kertomissa muistelmissa aamurukouksessa opettaja polvistui ristiinnaulitun kuvan eteen polvilleen ja nosti kätensä leuan alle kämmenet yhteen asettaen. Samalla hän luki edellä mainitut rukoukset ja lopuksi siunasi lapset.²⁰⁸ Tarkasta kuvailusta päätellen hetki on ollut lapsille vaikuttava tai ainakin usein

²⁰⁴ Emt. 1888, s. 6;

²⁰⁵ Viitanen s.1920, s. 111.

²⁰⁶ Närhi 1929, s. 7, 8.

²⁰⁷ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 10.

²⁰⁸ Närhi 1929, s. 11.

toistuva. Polvirukouksessa saatettiin myös sopia riitoja ja pyytää anteeksi.²⁰⁹ Hurmoksellisuudesta mainitaan vain kerran. Silloin opettaja rukoili omassa huoneessaan ja palatessaan luokkaan hänen kasvonsa näyttivät muistelijan mukaan kirkastetuilta. Tällöin opettaja kertoi saaneensa Jumalalta lupauksen, että hän ja lapset kerran näkisivät toisensa taivaassa.²¹⁰

Raamatun, katekismuksen ja ”språkbokenin” opetus oli säännöllistä ja niistä annettiin myös paljon kotiläksyjä. Vanhan ja Uuden Testamentin lisäksi mainitaan erikseen Apostolien teot ja ”Psaltari” eli Psalmit opettavana asiana. Läksyt myös kuulusteltiin. Lasten språkbokeniksi kutsuma kirja sisälsi päivittäisiä raamatunlauseita Vanhasta ja Uudesta Testamentista. Niitä opeteltiin aamuisin ulkoa. Ulkoluvussa oppilaat kilpailivat keskenään. Jotkut osasivat ulkoa 11–12-vuotiaana jopa neljä evankeliumia, Apostolien teot ja Psalmit.²¹¹ Näin kerrotaan.

Eräänlaisia uskontotunteja olivat myös kertomustunnit. Tällöin opettaja kertoi elävän tarinan jonkun lapsen elämästä tai Jumalan valtakunnan työstä lähetysmaissa.²¹² Saattoipa tarina liittyä isänmaan kohtaloonkin.²¹³ Tällä kertoja on mielestäni tarkoittanut kertomusta Suomesta.

4. Havainto-opetus

Havainto-opetuksesta on hyvin vähän tietoja. Se oli kuitenkin opetuksen uusia tuulia. Kuvataulujen avulla kehitettiin lasten ajatusmaailmaa ja tutustuttiin opittaviin asioihin. Koulun varustuksiin kuului runsaasti kuvatauluja ja esineitä. Seinät olivat täynnä kuvia kasveista, kivistä ja eläimistä raamatullisten kuvien lisäksi. Havaintovälinekaapissa oli myös monenlaisia esineitä, joiden avulla lapsia opetettiin. Näitä olivat ainakin maapallo ja kello, jonka viisareita voi kääntää ja kuuluisaksi tullut neekerinukke.²¹⁴ Valitettavasti taulujen alkuperästä ei ole mainintoja. Huomattava osa ainakin ostettiin Ruotsista.²¹⁵ Karttapallon avulla tehtiin mielikuvamatkoja. Myrskyävällä

²⁰⁹ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka numero 3 1959, s. 4.

²¹⁰ Närhi 1929, s. 20.

²¹¹ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 10; Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka numero 3 1959, s. 3.

²¹² M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 11.

²¹³ Länkelä, Aino, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 5.

²¹⁴ Emt. 1888 s. 6.

²¹⁵ Finlaysonin tehtaan arkisto, Gba 1-6, marraskuu 1840.; Oulussa vastaavia pikkulastenkouluihin sopivia tauluja oli myös runsaasti. Penzin kertoo, että niitä oli painettu Oulussa, Helsingissä ja Tukholmassa. Oulun kuvat sisälsivät lukemisen opetuksen kirjain- tavu- ja lauseaiheiden lisäksi havaintokuvia kaikenlaisista asioista esimerkiksi maantieteestä ja tietysti uskonnosta. Penzin 1918, s. 31-33.

Atlantilla matkustettiin Amerikkaan asti katsomaan suuria taloja ja ihmismääriä. Usein tietysti käytiin Afrikassa katsomassa alastomia lapsiparkoja, jotka eivät olleet kuulleet Jeesuksesta.²¹⁶

5. Liikunta, leikki ja laulu

Erikseen liikuntaa ja laulua ei toki ollut. Useat muistelijat kuitenkin kertovat opettajan vaatimuksen hyvästä ryhdistä tervehdittäessä. Tervehdyksen ei saanut olla hätäinen kumarrus niskaa nyökäyttäen tai tyttöjen osalta huolimaton niaus.²¹⁷ Aamupäivällä ilmeisen pitkän uskonnonopetuksen ja havainto-opetuksen jälkeen oli penkeillä venyttelyä. Siinä tehtiin istuen vapaita vartalo-, käsi- ja pääliikkeitä.²¹⁸ Taukojumppaa. Koulussa myös ulkoiltiin opettajan kanssa Milavidan kallioilla ruokatunnin aikana. Siellä käytiin ilmeisesti ympäri vuoden. Talvella lapsilla oli mukana kelkkoja ja muita omia välineitä. Kävely siellä oli opettajalle niin vakiintunut tapa, että puiden väliin oli tallautunut pysyvä polku. Tämä maininta viittaa mielestäni sulan ajan käynteihin. Varto kertoo asian opettajaa samalla suuresti asiasta kunnioittaen, sillä nykyajan opettajat (1888) ”heittävät pitkäkseen sohvalle päivällisen päälle, edistääkseen siten ruuansulatustaan.” Matkoista Milavidan kalliolle Viitanen mainitsee niitä olleen etenkin opettajan nuoruuden aikana. Aloittaessaan työt mamselli oli 35-vuotias.²¹⁹

Välituntisin lapset tietysti leikkivät omia leikkejään. Mäkinen nimen omaan mainitsee, että silloin leikit sujuivat ilman mamsellin johtoakin. Eli mamselli johti tai jopa osallistui itsekin tunneilla tai Milavidassa leikkeihin. Koulun pihassa oli myös lapsille tarkoitettu hyvin suosittu keinu, jota käytettiin myös palkitsemiseen, kuten kasvatuksen yhteydessä mainitaan. Somerkivi kertoo, että nimenomaan kiikut tulivat kouluihin pikkulastenkoulujen kautta.²²⁰ Myös Länkelä mainitsee mamsellin valvoneen välitunnilla leikkejä ainakin silloin, kun jouduttiin olemaan sisällä. Nämä maininnat kertovat siitä, että mamselli hyväksyi leikit ja piti niitä lapsille hyvinä. Tämä ei suinkaan ollut tuona aikana itsestäänselvyys. Oulun pikkulastenkoulussa leikit olivat ainakin 1870-luvulla kiellettyjä, koska lasten vanhemmat pitivät leikkejä sopimattomina.²²¹ Tampereen Mamselli oli moderni.

²¹⁶ Länkelä, Aino, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 4.

²¹⁷ Varto, 1888 s. 7.

²¹⁸ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 10.

²¹⁹ Varto 1988, s. 9; Viitanen 1920, s. 109.

²²⁰ Mäkinen 1922, s. 18; Somerkivi 1952 s. 151.

²²¹ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 4; Pentzin 1918, s. 40.

Opettaja Hydén oli laulutaitoinen. Koulussa laulettiin runsaasti. Tarkkoja tietoja laulamisesta on vähän, mutta muutamat laulut ja niihin liittyvät tapahtumat ovat jääneet oppilaille pysyvästi mieleen. Länkelä mainitsee, että lauluja opeteltiin ulkoa ja laulettiin ”laulu toisensa jälkeen”. Esimerkiksi sisään tultaessa saatettiin laulaa. Virsistä oppilaille on erityisesti jäänyt mieleen virsi *Ah aikaa, jolloin arvoituksiin suodaan...* siksi, että kolmannen säkeistön kohdalla isot oppilaat kuiskivat pienemmille opettajan muistelevan nyt ”sitä entistä”.²²² Abraham Achreniuksen virren yhdeksän säkeistöä ovat löydettävissä edelleen esimerkiksi rukoilevaisten Hengellisiä lauluja ja virsiä –julkaisusta vuodelta 1953 numerolla 517.²²³ Eräs läheinen ystävä on kertonut, että vielä vanhanakin mamselli kyynelehti laulaessaan tätä laulua. Laulut olivat yleensä ruotsinkielisiä, koska suomenkielisiä lauluja oli vähän.²²⁴ Tai sitten mamselli ei itse niitä osannut. Milavidalla retkeiltäessä laulettiin kotiseutulaulua. Joulujuhlissa laulettiin tietysti Hoosianna ja muita joululauluja.²²⁵ *Laulut Täällä Pohjantähden alla ja Lammas oon mä Jeesuksen*, laulettiin aina suomeksi.²²⁶ Täällä Pohjantähden alla on Jaakko Juteinin sanoittama perinteikäs laulu. Sen sävelmä on kansansävelmä. Nimeltä on useasti mainittu myös Aleksanteri II:lle laulettu keisarihymni *Siunattu olkohon*.²²⁷ Virsi, laulu Täällä Pohjantähden alla, Lammas oon mä Jeesuksen ja keisarihymni ovat liitteessä.²²⁸

Aikalaismuistelijoilta löytyivät kolmen laulun sanat. Alla kaksi ensimmäistä laulua ovat Viitanen ja virsi Länkelän muistelimesta.²²⁹

Kotiseutulaulu

Här uppå gatan vår stad vi beskåda,
Näsijärvi, Pyhäjärvi skölja dess strand.
Herre från synder, från sorger och våda
Skydde vår konung, vår stad, ock vårt land.

²²² Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 5, 7.

²²³ Pastori Vesa Fabrinin puhelinhaastattelu 13.9.2014.

²²⁴ Närhi 1929, s. 4, 12.

²²⁵ Viitanen 1920, s. 109.

²²⁶ Närhi 1929, s. 12.

²²⁷ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 12.

²²⁸ Liite 11, Laulujen sanoja, s.141.

²²⁹ Viitanen 1920, s. 109, 112; Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 5.

Nottbeckeille laulettu kiitoslaulu jouluna.

Vi gå så glada med vår lilla gåva
och prisa honom, som alla lova,
som skänker å toss små barn alla
sin lilla fröjd och sin jul igen.

Ackreniuksen virren kolmas säkeistö.

Ah aikaa, jolloin arvoituksiin suodaan ja kysymyksiin kaikkiin selvitys. Syvyydet kätkeytykin auki luodaan ja Herran teistä mull' on käsitys.

Suomenkielisiä lauluja ja virsiä oppilaat oppivat jo kotona. Olihan virsikirja myös lukukirja ja kansanlauluja laulettiin sekä kotona että juhlissa. Laulukirjat yleistyivät vasta kansakoulun myötä 1860-luvulta alkaen. Wächterin 1864 julkaisema vihkonen sisälsi jo maallisiakin lauluja. Vasta vuoden 1886 virsikirjaan tuli kymmenkunta lasten virttä. Tosin Runeberg runoili ja ehdotti jo 1857 lasten virttä Jag lyfter ögat mot himmelen. Sen suomensi Lönnrot 1868 ja nyt tunnemme sen virtenä *Mä silmät luon ylös taivaaseen*.²³⁰ Runeberg oli ensimmäisiä, jotka asettuivat lapsen asemaan. Yleensä lapsille tarkoitetut virret olivat ohjausta aikuiselta kohti lasta.

Tuskinpa Hydén oli saanut merkittävää musiikinopetusta. Todennäköisesti hän ei esimerkiksi osannut soittaa, koska koulussa ei ollut musiikkivälineitä. Ne olisivat kyllä tulleet esille muistelmissa. Selkeästi opettaja oli kuitenkin hyvin perillä laulamisen merkityksestä oppilaiden viihtymiseen ja uskonnolliseen kasvattamiseen. On vaikea tietää miten muissa pikkulastenkouluissa lauluja opetettiin, mutta Mamsellin koulussa laulettiin runsaasti. On huomattava mielestäni erityisesti, että virsien lisäksi jo tuolloin hän laulatti myös kotiseutulauluja ja kansanlauluista ainakin laulua Täällä Pohjantähden alla. Elämä ei ollutkaan pelkää paatosta.

6. Piirustus ja käsityö

Toiminnallinen piirustus- ja käsityötunti oli muita tunteja vapaampi. Silloin ilmeisesti osa, etenkin pienimmät saivat puuhata omiaan ja pojat piirtää kaavoista, kun taas tytöt tekivät hyvinkin vaativia

²³⁰ Hirvonen 2009, s., 38, 49, 229, 231, 232.

käsitöitä. Tämän tunnin perusteella Otto Viitanen teki päätelmän, että opettajatar olisi todennäköisesti Ruotsissa tutustunut Fröbelin oppeihin.²³¹

Pienimmät oppilaat rakensivat ”kauniilla kuutioilla ja muoto-opillisilla kappaleilla” erilaisia rakennelmia. Näitä olivat esimerkiksi nukkekotimaiset sisätilat, tallit, kirkot ja sillat. Pojat piirsivät kaavoista kuvia. Niitä he myös saivat maalata. Tytöt merkkasivat ja virkkasivat.²³² Myös seinällä saattoi olla mallina erilaisia koukeroita, joita jäljennettiin. Joskus sai piirtää jopa vihkoon. Tytöt tekivät myös helmitöitä ja vaikeita kanavaompelukuvioita ja kutoivat verkkoliinoja pujotuskoristeineen. Muistelijat kertovat, että minkäänlaisia liinavaateompeleita tai vaatteita ei tehty. Kun työ oli valmis, saatettiin laulaen sanoa ”Hannan työ on valmis, Hannan työ on valmis.” Kyseinen oppilas Hanna oli sittemmin opettajatar Helmi Oja. Hän sai palkinnoksi hyvästä työstä valita itselleen parin ja he saivat mennä kesken tuntia keinumaan pihalle. Keinustahan oli kilpailua, kuten myöhemmin kerrottava riita osoittaa. Yksi kanavaompelun muistiin jäänyt aihe oli isokokoinen taulu Jeesus Getsemanessa.²³³

Liitteessä on kuva 1865 tehdystä helmikirjontakoristeisesta kirjanmerkistä. Sen on tehnyt neiti E. S. Dahlberg. Amanda Blomin vuonna 1863 10–11-vuotiaana tekemänsä kanavatyöhön mamselli oli suunnitellut tytöille mallin, jossa oli eri tyyleillä kirjaimia, erilaisia koristeita, raitoja ja punainen risti.²³⁴ Amanda Blomin työn on taltioinut Kyllikki Helenius tavattuana Amanda Blomin pojantytären Anna-Maija Arannen, jonka hallussa työ oli. Kyllikki Helenius katsoo käsityön olleen tärkeää tytöille. Pitihän heidän muun muassa oppia kirjailemaan lakanansa, liinansa ja tekemään niihin ja alushousujen puntteihin myös pitsireunoja. Mahdollisesta pitsien tekemisestä ei kuitenkaan itselläni ole alkuperäislähdemaintaa.²³⁵

7. Kasvatus osana opetusta

Kasvattaminen tapahtui luonnollisesti läpäisyperiaatteella niin kuin nykyäänkin. Tällaisia tapahtumia sivutaan työssä useasti. Kasvatus oli mamsellin kohdalla kuitenkin niin näkyvä osa opetus-

²³¹ Viitanen 1920, s. 109, 110.

²³² M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 11.

²³³ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 5; M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 11.

²³⁴ Liite 12: Kirjanmerkki ja kanavaneule s. 143.

²³⁵ Helenius, Kyllikki, Amanda Blomin merkkkausliina, Muistoja mamsellin koulusta. Tammerkoski nro3 2001, s. 4,5; Hirvonen 2009, s. 38, 49, 229, 231, 232.

työtä, että sitä on syytä tarkastella erikseen. Kasvatus oli kristillisen opin läpäisemää. Uskonnollisista tavoista mieleenpainuvia ovat olleet rukous yleensä ja erityisesti polvirukous. Uskonnollisuudesta huolimatta kertomusten perusteella lasten päätyönä oli jokapäiväinen koulunkäynti ja sen ohessa kristillinen kasvatus - ei hartauden harjoitus. Näiden kasvatuseriaatteiden lisäksi päivittäinen elämä tarjosi myös runsaasti mahdollisuuksia arkisten käytöstarojen harjaannuttamiseen. Niiden kautta tamperelaisperheisiin tuulahti runsaasti uusia asioita.

Mamsellin voimakas kristillinen kasvatus oli useimmille jo kotoa tuttua. Tosin voimakkaan teollisen kasvun aikana kirkon merkitys kurin pitäjänä väheni merkittävästi. Elämä olikin usein kodeissa vaikeaa erityisesti viinan vuoksi varsinkin 1860-luvulta alkaen. Tosin tehdastyöväestön piirissä juoppous oli säännöllisen ja raskaan työn vuoksi vähäisempää. Säätyläisillä ja käsityöläisillä alkoholi oli suurempi ongelma. Näidenkin lapsia oli Lindforsin mukaan myös koulussa. Oppilaat olivat Mäkisen mukaan kuitenkin useimmin alemmista yhteiskuntaluokista eli käsityöläisperheistä ja muista työläisperheistä. Kaupunkilaisperheistä tehtaalaisten ulkopuolelta koulua kävivät etenkin tytöt.²³⁶ Kaikkia näitä mamselli opetti ja kasvatti tasapuolisesti. Se oli mielestäni tuohon aikaan poikkeuksellista.

Opettajan täytyi mielestäni olla myös pedagogisesti pätevä. Alistamisesta ja pakottamisesta ei ole tietoja. Toisaalta aika oli toinen. Jumalan rankaisu, häpeä tai rakkauden kieltäminen olivat oletettavasti normaaleja kasvatustapoja kodeissakin. Tällaisissa muistelmissa usein arvoitukseksi jäävät ikävät muistot. Harvoinhan niistä kerrotaan julkisesti – varsinkaan näin arvostetusta paikasta. Mamsellin ajan kouluista on kuitenkin kerrottu paljon tarinoita erityisesti ankarista opettajista tai nykyajalle oudoista opetusmenetelmistä, kuten aiemmin tamperelaisia kouluja tarkasteltaessa ilmeni. Niissä oli opettajia, joilla opetuksen ja kasvatuksen olennainen osa oli ankara kuri. Sitä ylläpidettiin ruumiillisilla rankaisutavoilla. Mamsellin koulusta ei sellaisia tietoja ole. Kuria ei tarvinnut tässä koulussa erikseen pitää. Opettajan työtapojen vuoksi järjestys oli aina erinomainen. Nykyäänkin tilanne on samanlainen. Hyvän opettajan ei tarvitse pitää varsinaista kuria erikseen. Se syntyy työtapojen ja oman auktoriteetin avulla ikään kuin itsestään. Rangaistuksia toki silloinkin tarvitaan, mutta niitä on vähemmän kuin sellaisella opettajalla, joka ei pysty hyvään, arkiseen järjestyksen pitoon. Mamsellin rangaistukseksi riitti kättelyttä jättäminen päivän päätteeksi. Osattiin hävetä.

²³⁶ Kortekangas 1965, s.106–109; Lindfors 1938, s. 194; Mäkinen 1922, s. 12.

Hyvän järjestyksen pitäminen on vaikeaa. Ei se onnistunut aina kaikilta Mamsellinkoulun aikoihinkaan. Ensimmäistä pikkulastenkoulua Turkuun perustettaessa kävi opettaja Amanda Scahalberg vuonna 1856 tutustumassa Finlaysonin kouluun.²³⁷ Ilmeisesti Tampereen oppi ei oikein Turkuun siirtynyt. Lapsiystävällisen pedagogiikan ja kansakoulumme isä Uno Cygnaeus nimittäin kävi molemmissa Turun pikkulastenkouluissa 1858. Hän kertoi virallisessa lausunnossaan selkeästi oman mielipiteensä Turun koulun opetuksen tasosta: ” Lapset siellä opettajattaren käyttämän kuolettavan opetusmetodin johdosta henkisesti veltostuvat ja tylsistyvät”.²³⁸ Vaimolleen kirjoittamassaan kirjeessä Cygnaeus kuvaili tuskallista tilannetta vielä paljon värikkäämmiin.²³⁹ Molempien opetus oli vanhanaikaista perustuen Ruotsissa jo hylättyyn vuoro-opetukseen. Myös tilat olivat Cygnaeuksen mukaan niin huonot, että ilma oli tukehduttavien kaasujen turmelema. Välineetkin olivat alkeellisia. Opettajatar Schalberg siirtyi 1860 kuuromykkien opettajaksi. Siirtyminen rauhallisempaan ympäristöön kannatti. Opettaja toimi virassa eläkeikään saakka ja kuoli 97-vuotiaana.²⁴⁰ Cygnaeuksen kirjeestä ei kuitenkaan tarkasti ilmene kenestä opettajattaresta oli kyse. Se oli huomaavaista suorasukaiselta uudistajalta.

Tylyn tuomion sai opetuksestaan myös kuuluisa Turun vuoro-opetuskoulu. Vaikka se oli tiloiltaan parempi, olisi siellä leijailleesta pölystä voinut luulla, että ollaan puuvillatehtaassa. Cygnaeuksen värikkään ilmauksen mukaan laitos oli dressauslaitos apinoita tai koiria tai muita puolijärjellisiä eläimiä ei ihmisiä varten.²⁴¹ Mitä yhteyttä edellisillä kuvauksilla on Mamsellin kouluun? Ainakin se, että tällaisia muistiinpanoja ei sieltä ole. Finlaysonin koulurakennus oli hyvätasoinen, opetusvälineitä oli kuvausten perusteella paljon ja ne olivat hyväkuntoisia. Cygnaeuksen mielipiteitä pikkulastenkouluista tarkastellaan tarkemmin pikkulastenkoulun käsittelyn yhteydessä.

Elämä Mamsellinkoulussa koulussa oli oppilaille etuoikeus, jonka oppilaat itse oletettavasti tiesivät. Kuluaantuneista muistoista huolimatta kaikissa alkuperäismuistelmissa huokuu tyytyväisyyden henki ja arvostus mamsellia kohtaan. Saman aikaisesti vastaavasti moni muu lapsi oli tehtaassa työssä. Voi toki olettaa, ettei kaikille lapsille koulu silloinkaan ollut aina muistelijoiden kertoman kaltaista hienoa aikaa. Kodit kuitenkin arvostivat tätä ilmaista koulua ja laittoivat lapsensa sinne, jos se taloudellisesti oli mahdollista. Näin voi olettaa, koska oppilaita riitti vuodesta toiseen. Lapsilta tuskin kysyttiin aina mielipidettä. Opetus oli aikansa muihin kouluihin verrattuna hyvää.

²³⁷ Småbarnsskola i Åbo, ÅU, numero 30, 22.4.1856; Sammandrag af Smobarsskolans i Åbo rättenskaper för år 1856, ÅU, numero 13, 17.2.1857.

²³⁸ Somerkivi 1952, s. 255, viite 241.

²³⁹ Liite 13: Hermoheikko, s. 145.

²⁴⁰ Viitanen 1847, s. 106, 107.

²⁴¹ Somerkivi 1952, s. 195, 196.

Ei oppimisen tarvinnut erityisesti huvittaa. Ulkoa oli opeteltava, eikä sitä osattu kyseenalaistaa. Siihen oli totuttu. Näin meneteltiin kaikissa kouluissa. Aiemmin mainittu Kosti Raitio muisteli, että Tampereen ala-alkeskoulussa hän osasi valtavan määrän sivuja ulkoa ymmärtämättä niistä juuri mitään.²⁴² Tässä yhteydessä tärkeää on muistaa Mamsellin koulun toimintaperiaatteet. Oppia piti, mutta todistusta ei annettu. On vaikea arvioida miten se vaikutti viihtyvyyteen, mutta kukaan ei ainakaan jäänyt luokalle. Tosin toinen saattoi edetä penkkiriveillä toista nopeammin. Luokaton koulu!

Myönteistä aikajännettä kouluun toivat tapahtumien pysyvä järjestys. Niistä ei poikettu. Siitä piti huolen pysyvä, arvostettu persoona, sama opettaja vuodesta toiseen. Oli itsestään selvää, että vuodesta toiseen tietyt asiat toistuvat. Niitä opittiin odottamaan. Odottaminenhan se usein on parasta ja jännittäväntä. Juhlat tulivat ajallaan, kuvat ja kertomukset toistuivat. Munkkeja ja lahjoja osattiin odottaa. Ajattelen myös, että tässä koulussa oli yksi aikuinen juuri heitä, oppilaita varten. Aikuinen, joka ei huutanut tai lyönyt, vaan joka kertoi pitävänsä lapsista ja puolusti osattomia. Tuskinpa kovin moni kotona sai työn lisäksi kovin paljon aikaa ja huomiota aikuisilta.

Opettaja osasi loihtia myös elämyksiä, joita nykyään kutsuttaisiin draamapedagogiikaksi tai suorastaan suggestopedagogiikaksi. Kello tikitti, nekeri parahti, polvirukous välit paransi. Usein tarinoihin liittyi legendaksi muodostunut pikimusta nekerinukke. Sen opettaja oli tuonut Ruotsista. Jo saapuminen oli ollut merkittävä tapahtuma. Silloin opettaja lasten seurattessa avasi paketin, otti nukken esiin rapisevista silkkipapereita kerros kerrokselta avaten ja pian nukke parahti. Nukke parahti, kun sitä kallisti ja näin se vahvisti opettajan kertomuksia. Joskus oppilas sai myös pidellä nukkea. Selvästi kunniatehtävä. Nukke teki suuren vaikutuksen oppilaisiin. Sen paikka oli tavallisesti havaintovälinekaapissa. Nukella oli kihara villatukka, paksut punaiset huulet ja kippara nenä. Väriltään se oli tietysti musta.²⁴³

Ruotsalaisen lähetyslehden saapuminen oli odotettu tuulahdus ulkomailta. Lehti tiesi uusia kertomuksia. Silloin taas nukke kertoi tarinoita Afrikasta niin elävästi, että oppilaita kävi sääliksi lasten elämä Afrikassa. He kun eivät olleet kuulleet Jeesuksesta kuten lapset Tampereella. Missionstidningin kertomukset vieraista maista kulkeutuivat oletettavasti koteihin saakka.²⁴⁴ Nämä kertomukset tapahtuivat yleensä maanantaisin. Otto Viitasen muistelijä kertoo nukken kertomusten

²⁴² Raitio, Kosti, Koulumuistoja I. Tampereen ala- ja yläalkeiskoulu. Kasvatus ja Koulu -aikakausjulkaisu, kuudes vuosikerta 1920, s. 99.

²⁴³ Warts 1888 s. 6.

²⁴⁴ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 5.

päiväksi keskiviikon.²⁴⁵ Tässäkin viikonpäivätietoa tärkeämpi on tieto säännöllisestä toistuvuudesta. Nukella oli oma ohjelmansa ja roolinsa. Ei kiharapäinen neekerinukke ollut vain jännittävä, satunnaista hupia, vaikka muistelijat sen niin ehkä kokivatkin.

Kohteliaisuus ja hyvät päivittäiset tavat olivat jatkuvasti vaatimuksena. Pojat kumarsivat, tytöt niiasivat ja sen piti tapahtua huolella. Opettaja opetti myös erilaisia tervehtimistapoja. Ulkona pulkkamäkireissussa opettaja otti hansikkaansa kädestään ja tervehti oppilasta.²⁴⁶ Voisi olettaa, että oppilas tunsi olonsa siinä tilanteessa arvokkaaksi. Opettajan tervehtiminen oli monelle pojalla vaikeaa. Piti opetella, ”kun piti katsoa silmiin ja kumartaa syvään”.²⁴⁷ Eipä ole paljon aika muuttunut. Tytöt ja pojat tervehtivät myös keskenään. Se tehtiin penkkiriveille mentäessä. Jokainen pari ennen jonosta eroamisestaan tervehti toisiaan. Edellisten lisäksi oli luonnollisesti kättely aamulla ja päivän päätteeksi. Tämän lisäksi opettajaa tervehdittiin myös päivällislomalle lähdeittäessä.²⁴⁸ Tarkat tervehtimistavat kertovat siitä, miten opettaja ymmärsi pienten, toistuvien rutiinien merkityksen. Ne sitoivat päivärytmin ja edesauttoivat oppilaiden mukautumista koulun kaikkiin tapoihin. Nämä monet käytöstavat oletettavasti levisivät myös koteihin keillä paremmin keillä huonommin. Ainakin tervehtiminen oletettavasti tämän koulun jälkeen sujui.

Toinen toisensa auttaminen kuului normaaleihin käytös- ja oppimistapoihin. Asioiden opettelu yhdessä ja kysyminen toiselta oli tavallista. Varto oletti, että sellaista koulunkäyntiä mamselli tavoittelikin. Opettajalla oli Varton näkemyksen mukaan siis tiedostetut tavoitteet. Varto kertoo myös, että kukin halusi tehdä vaikutuksen toiseensa - tyttö poikaan ja päinvastoin - osaamalla ja pärjäämällä. Poika saattoi oikein tavoitella tytön suosiota osaamalla hyvin koulutyönsä. Nuhdelluksi tulemista vastakkaisen sukupuolen aikana suorastaan hävettiin. Hyvin pärjääviä myös ihailtiin, heitä haluttiin suorastaan palvella. Erityisesti opettajan kunnioitus oli niin itsestään selvää, ettei siitä Varto mielestään osannut erikseen kirjoittaa. Tyttöjen ja poikien kanssakäyminen muodostuikin koulussa niin luonnolliseksi asiaksi, ettei siihen kiinnitetty huomiota. Tuona aikana tällaiset seikat ovat mielestäni olleet hyvin edistyksellisiä ja merkityksellisiä.

Sääntöjen noudattaminen oli koulussa itsestään selvää. Tässä erityisen vaikuttavaa oletettavasti tavalliselle työläiskodin oppilaalle ja kodille oli se, että mamselli uskalsi ”arvelematta” rangaista koivuvitsalla myös säätyläisten lapsia ja lohduttaa kiusaamisen kohteeksi joutunutta köyhän lasta

²⁴⁵ Närhi 1929, s. 17, 19; Viitanen 1920, s. 110.

²⁴⁶ Warty 1888, s. 7.

²⁴⁷ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 3.

²⁴⁸ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 10.

omassa huoneessaan esimerkiksi voileivillä.²⁴⁹ Nämä esimerkit kertovat mielestäni paitsi opettajan taidoista, niin myös hänen asemastaan. Kaupungissa kunnioitettuna persoonana hän oli arvostelun yläpuolella. Koulu oli hyvätasoinen. Koulun ja opettajattaren kustansi tehdas. Siihen ei ollut rikkaalla eikä köyhällä, eikä edes kirkolla sanomista.

Tiukasta järjestyksestä huolimatta mamsellilla oli läheinen suhde lapseen. Milavidan kallioilta palattaessa opettajan ympärillä Kuninkaankadulla kulki iloinen lapsijoukko. Tällöin myös usein yhdessä laulettiin ja oppilaat pitivät opettajansa kädestä tai takinliepeestä kiinni. Samalla opettaja saattoi kertoa lapsille ”taivaallisia” asioita, kertoo Närhi tai vakavahenkisiä kertomuksia, kuten Viitanen tapahtuman ilmaisee.²⁵⁰ Myös Erikson korostaa muistelmissaan opettajan suorastaan uhranneen elämänsä lasten hyväksi. Tällä hän ilmeisesti tarkoittaa opettajan muutakin työtä kuin opetustyötä, koska esimerkkeinä hän käyttää opettajan järjestämiä juhlia. Toisena esimerkkinä myös hän kertoo opettajan kauniina kevättiltoina kävelleen lasten kanssa Mältin- ja Mustalahden kallioilla.²⁵¹ Molemmat ovat koulun Näsijärven puolella olevia rantoja. Edelliset kuvaukset ovat tietysti myös kaihoisia muistoja. Lapsi muistaa aikuiselta saamansa tai saamatta jääneen huomion. Maininnat ovat kuitenkin useilta muistelijoilta. Niiden merkitys kasvaa, kun muistetaan Hydénin olleen lähes erakkomainen persoona tamperelaisessa elämässään. Psykologiset tietoni eivät riitä tätä ristiriitaa selittämään. Ehkä kutsumus ja menetetty rakkaus voisivat olla yksi avain. Huolenpito ja hellyys saivat lapsissa uuden kohteen.

Anteeksi pyydettiin usein. Länkelän mukaan ”anteeksipyytämisen laki oli aivan järkkymätön”. Tapahtumat johtivat kyyneliin asti. Riitoja tietysti kuitenkin syntyi. Opettajan saapuessa paikalle kaikki jäykistyivät ja olivat kuin salamaniskusta hiiren hiljaa. Pian pyydettiin anteeksi ja saatettiin jopa joukolla polvistua rukoukseen. Pelkkä opettajan nuhteen kohtaaminen sai pienen koululaisen suun väpättämään, niin kuin Länkelä kertoo Matti Hemannista. Hän oli luvatta kipaisemassa ulos ehtiäkseen ennen muita niihin samoihin keinuihin, joihin hyvin käsityönsä tehnyt Hanna joskus pääsi muita aiemmin kesken tuntia. Yhteenkuuluvuutta lisäsi oletettavasti myös kouluformu, jota Länkelä nimitti förkkeliksi.²⁵² Se oli eräänlainen iso esiliina kuin mekko ilman hihoja. Sitä kaikki pitivät, pojatkin. Formun piti olla aina puhdas. Jos se ei ollut, siitä huomautettiin. Näin kaikki ainakin sisätiloissa näyttivät vaatetukseltaan samantapaisilta. Onkohan Suomessa ollut muita

²⁴⁹ Warts 1888 s. 8, 9.

²⁵⁰ Närhi 1929, s 15; Viitanen 1920, s. 109.

²⁵¹ Warts 1888 s. 8, 9; M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 11, Erikson, Maria Charlotta Hydén, Kristillinen Kalenteri Suomen Lapsille III 1879, s. 69, 71.

²⁵² Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 4–6.

pikkulasten kouluja, joiden oppilaita yhdisti sama vaatekappale? Sääntöjen rikkomisesta rangaistiin, mutta rangaistuksia ei ilmeisesti juuri tarvittu. Useasti mainitaan rangaistukseksi riittäneen sen, että mamselli jätti oppilaan kättelemättä tai nuhteli.²⁵³ Siinä on häpeän lisäksi lapsen mieleen jäänyt oletettavasti myllerrys myös tehdystä virheestä.

Aikuisina kerrotuista muistelmista huokuu estoton ihailu. Lähteiden perusteella opettaja osasi olla etäinen, arvostettu, ihailtu mutta myös huolehtiva ja lasten elämään osallistuva läheinen persoona. Sopiva arvoituksellinen karisma yhdistettynä päivän arkiseen opetukseen sai oppilaat tekemään parastaan. On vaikea kuvata opettajan kasvatustyötä muistelmien perusteella viileän analyttisesti. On mahdoton tietää mitä heikot tai villit oppilaat kokivat. Jäivätkö he pois koulusta vai sopeutuivatko he kouluun? Tasoerojenkin täytyi muodostua suuriksi, koska niin monet opittavat asiat perustuivat oppilaan omaan opetteluun ja toisen oppilaan opettamiseen.

Ulkoluvulla oli suuri merkitys. Sitä arvostettiin. Muuten ei olisi opeteltu Raamatusta uskomattomia sivumääriä ulkoa, vaikka tieto ei aivan kirjaimellisesti pitäisikään paikkaansa. Voisiko jopa arvella, että ne jotka eivät oppineet, jättivät koulun nopeasti kesken tai, että opittuaan kirjoittamaan ja lukemaan lähdettiin koulusta pois. Oliko koulu siis menestyjien koulu? Oliko suureen arvoon noussut kasvatusta vain kilttien oppilaiden tuomaa kunniaa? Tässä yhteydessä on taas kuitenkin muistettava, että koulussa ei annettu todistuksia. Kukaan ei siis myöskään jäänyt luokalle. Erotta ei tarvinnut, vaikka olisi oppinut vain ”språkenit”. Tällainen menestyminen loi kaikkiin yhteenkuuluvaisuutta. Menestyjistä kerrotaan koulujen yhteydessä jälkepäin eniten, mutta arkisessa elämässä osattiin todennäköisesti arvostaa eniten yksinkertaista luku- ja kirjoitustaitoa.

8. Juhlat

Kaikkia muistelijoina yhdistää juhlista kertominen. Ne rytmittivät kouluvuotta. Pieni juhla oli joka keskiviikko. Syysjakson huipennus oli joulujuhla. Pääsiäinen muodosti oman tapahtumansa. Lotan nimipäivästä toukokuussa muodostui pieni perhetapahtuma. Koulun loppumisesta keväällä ei sen sijaan ole kertomuksia. Historiallinen tapahtuma oli keisarin vierailu koululla ja juhlaiksi voi mielestäni myös kutsua opettajan hautajaisia.

²⁵³ Närhi 1929, s. 9, 13.

Keskiviikkoisin koulu päättyi puoleen päivään muilla paitsi isommilla tytöillä. He jatkoivat iltapäivää käsitöitä tehden. Tämäkin oli oletettavasti mieleen kotiin lähteville oppilaille. Se oli uskoakseni tärkeää myös isommille tytöille, jotka silloin saivat erikseen käsityöopetusta. Voi olettaa, että tällainen hetki oli monelle tytölle mieluista tuon ajan miesvaltaisessa yhteiskunnassa. Kaikki oppilaat saivat keskiviikkoisin koulusta lähtiessään vehnärinkilän. Kun vehnäpulla oli hyvin noussut, tapasi mamselli sanoa: ”Lapset, katsokaa. Kuinka Jumala on siunannut rinkilämme.”²⁵⁴ On kerrottu myös syksyisin saaduista marjoista.²⁵⁵ Vehnäleivonnainen oli tuohon aikaan todennäköisesti harvinaista herkkua, koska siihen yleensä tarvittiin ulkomaisia ostojauhoja. Vielä 1800-luvun loppupuolella vehnänviljelyn osuus Suomen viljakasveista oli vain alle puoli prosenttia. Siksi suurin osa vehnäjauhoista tuotiin maahan valkoisena, niin sanottuna pullajauhona.²⁵⁶

Kevään ensimmäinen juhla oli pääsiäinen. Se oli erityisen harras. Pitkäperjantaina paljastettiin koko vuoden verhottuna ollut Jeesuksen kärsimyskuva. Kuva oli kullatuissa kehyksissä ja Jeesuksella oli päässään orjantappurakruunu. Tällöin opettaja myös kertoi pääsiäisen tapahtumista lapsia koskettavalla tavalla. Pääsiäisen jälkeen kuva taas poistettiin.²⁵⁷

Varsinaiseksi juhla muotostui Lotan nimipäivä Charlottan mukaan toukokuun 12. päivänä. Silloin myös vanhemmat saivat käydä tervehtimässä opettajatarta. He toivatkin opettajalle lahjaksi omia tuotteitaan kuten kakkuja tai munia. Vanhempien täytyi kuitenkin poistua koteihin, koska mamselli halusi silloinkin pitää koulupäivän kuten aina ennenkin. Oppilaille päivä oli kuitenkin juhlapäivä. He saivat leikkiä tavallista enemmän ja heille opettaja kertoi silloin parhaita kertomuksia ja näytti kauneimpia kuvia. Lopuksi kaikille jaettiin vielä vehnärinkeli.²⁵⁸ Ei ollut pyyteetön opettajakaan vailla inhimillisiä tarpeita.

Joulujuhlista muodostui vuosittainen kohokohta. Se syöpyi syvälle lasten mieliin. Joulujuhla kuusineen, koristeineen ja lahjoineen oli todennäköisesti uutta ja outoa useimmille lapsille. Säätyläiskoteihin etenkin rannikolla kuusi oli kyllä tullut 1800-luvun alkupuolella. Tampereen Kauppatoriltakin se löytyi jo vuonna 1844. Kuitenkin koteihin kuusi koristeineen ja lahjoineen tuli vasta kansakoulujen myötä. Jyväskylän ensimmäiset seminaariopiskelijat veivät tavan vähitellen ympäri Suomea useiden vuosikymmenten aikana 1860-luvun lopulta alkaen. Tällöin myös levisi tapa antaa joululahjoja. Mutta miksi nämä joulutavat otettiin käyttöön ajallisesti aikaisin juuri

²⁵⁴ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 4–6. 75.

²⁵⁵ Mäkinen 1922, s. 18.

²⁵⁶ Rousi 1997, s. 75.

²⁵⁷ Viitanen 1920, s. 111.

²⁵⁸ Mäkinen 1922, s. 18.

Mamsellin koulussa? Voi tietysti olettaa, että opettajatar itse oli Tukholmassa tutustunut niihin. Varmaa on myös se, että Uhde tunsu tavan Saksasta, koska kuusi oli ollut Pohjois-Saksassa käytössä jo 1600-luvulla.²⁵⁹

Joulujuhlasta ovat kertoneet kaikki muistelijat, nekin jotka vain mainitsevat pääsiäisen ja Lotan päivän. Joulujuhla tuli tunnetuksi erityisesti juuri Mamsellin koulussa. Mäkinen kertoo Tampereen kansakoulujen historiassa koulussa 1890-luvulla vietetyistä joulujuhlista. Tällöin johtajana oli J. Eriksson. Juhlat olivat hänen mielestään sellaisia, että kirjan kirjoittamisen aikoihin 1922 tällaiset joulujuhlat kuuluivat enää muistoihin.²⁶⁰ Tällä hän mielestäni tarkoitti juuri entisten juhlien erityisyyttä. Tavan merkityksellisyyttä kuvaa myös Otto Viitanen käyttämästä sanamuoto, jossa hän käyttää sanaa eritoten kuvaillaessaan juhlapäivää Mamsellin koulussa verrattuna muiden koulujen joulujuhlaan.²⁶¹ Illan juhlaa odotettiin malttamattomana koko päivä. Pitkin päivää lapset jo kodeissaan kyselivät, että joko saa lähteä? Vihdoin kahdelta oli lupa kokoontua valmiiksi naapurirakennuksen saliin odottamaan juhlan alkamista. Sieltä sitten uskaliaimmat kävivät kurkkimassa koulusalin salaperäistä tilannetta. Vihdoin tuli kutsu ja lapset juoksivat riveihin marssiakseen suoraan penkeille.²⁶²

Kuusijuhlaa vietettiin aaton aattona iltapäivällä neljästä alkaen. Koulusaliiin oli nostettu kaksi koristeltua joulukuusta. Toinen oli tyttöjen ja toinen poikien penkkirivin edessä. Olivatkohan ne ”meidän kuusia”? Koristeina olivat ainakin kynttilät, omenat ja makeiset. Kuusten ympärille oli asetettu pöydät, joiden päällä oli valkeat liinat. Juhliin saapuivat aina myös herra ja rouva Nottbeck, jotka myös tämän juhlan kustansivat. Juhlissa laulettiin Hoosianna ja muita joululauluja. Laulujen välissä oppilaat esittivät yksin raamatunlauseita tai otteita Jeesuksen syntymästä ja elämästä. Kohokohdaksi muodostuivat lahjat. Nottbeckin pariskunta ja johtaja Uhde olivat osallistuneet juhlien valmisteluun. Lahjoja oli tuotu Pietarista asti. Pöydillä oli nimilapuvin varustettuna jokaiselle oppilaalle oma lahja ja vielä makeispussi rinkeleineen. Lahjojen kerrottiin vaikuttaneen jopa syksyn oppilasmääriinkin. Mitä niissä oikein oli? Paketeissa oli kirjoja, kyniä, värilaatikoita, saksia, sormustimia, pillejä, huuliharppuja, nukkeja tai tinasotilaita ja muita leikkikaluja kuten pieni hella astioineen. Edellisten lisäksi oli vielä runsaasti erilaisia eläinhahmoja kuten hevosia lampaita, aaseja ja kukkoja. Sisältö oli valittu oppilaiden ikä ja persoona huomioon. Tässä vaiheessa ilmeisesti kerrankin oli melua ja ääntä ilmassa, koska ainakin soittimia piti

²⁵⁹ Koivisto 2009, s. 23, 30, 32.

²⁶⁰ Mäkinen 1922, s. 269.

²⁶¹ Viitanen 1920, s. 111.

²⁶² M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 11, 12.

tietysti heti kokeilla. Molemmat kirjoittajat kertovat, että myös aikuisilla oli juhlallinen mieliala ja opettajat oli onnellinen.²⁶³

Kaikista juhlista ainutlaatuisimmaksi jäi keisari Aleksanteri II vierailu Tampereelle 29. maaliskuuta 1856. Juhlaan valmistauduttiin perusteellisesti. Kaikki varmistettiin. Kolme viikko aiemmin urkuri Enckell aloitti oppilaiden kanssa erilliset lauluharjoitukset, vaikka opettajat itsekin oli laulutaitoinen. Juhla-aamuna von Nottbeck palvelijansa Ulrikan kanssa parfymoi hajuvedellä koulun.²⁶⁴ Anekdoottina kerrottakoon tarinaa, jonka sain Finlaysonin tehtaan hallintojohtajana vuosina 1985–1996 toimineelta Orvo Laineelta. Hän kertoi, että oppilasjoukon kokoontuessa meinasi ongelmaksi tulla hajut, koska lapset olivat syöneet kotona paljon naurista.²⁶⁵ Oleellista ei mielestäni ole tarinan mahdollinen todenperäisyys vaan se, että sellainen yhä on olemassa suullisessa muodossa. Itse nimittäin en missään ole tähän törmännyt kirjallisessa muodossa. Tuuleuksesta en tiedä, mutta aiemmin kerrotun Cygnaeuksen Turun kuvauksen perusteella parfymoinnin syy voisi hyvinkin olla tämä perinnetieto.

Kansa odotti viimassa ja pakkasessa jo edellisenä päivänä keisaria Turusta Tampereelle. Seuraavan aamuna jo varhain asetuttiin uudestaan odottamaan. Moni palellutti jäseniään. Koulun naapuritalossa lapset olivat odottaneet aamusta alkaen. Vihdoin uskollisten ja keisaria palvoen odottavien alamaisten odotus palkittiin. Kello yksi keisari saapui. Pian hän siirtyi Nottbeckien kotiin päivälliselle. Oppilaat sen sijaan siirtyvät penkeille odottamaan. Päivällisen jälkeen von Nottbeck vihdoin opasti keisarin vierailulle Mamsellin kouluun. Siellä oli odottamassa myös tamperelaisia päättäjiä juhla-asuissaan. Näin hekin saivat nähdä keisarin läheltä ja pääsivät kurkistamaan etäisten nottbeckien pietarilaiseen seuraelämään. Keisari saapui sisään. Noustiin ylös ja laulettiin ruotsiksi Keisarihymni ”Siunattu olkohon....”. Keisari liikuttui lasten laulusta ja puhui itse oppilaille saksaksi kehottaen heitä tekemään työnsä hyvin Jumalan pelossa, vanhemmille iloksi ja isänmaan kunniaksi. Tämä käännettiin lapsille.²⁶⁶

Edellä kuvattu vierailu kertoo mielestäni paljon Mamsellin koulun asemasta. Nottbeckit olivat ylpeitä tehtaan ylläpitämästä koulusta. He luottivat opettaja Hydéniin ja halusivat viedä keisarin katsomaan koulua ja tervehtimään lapsia. On toki muistettava, että Suomessa kiistelty verovapaus

²⁶³ Viitanen 1920, s. 111, 112; M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 11, 12.

²⁶⁴ Viitanen, 1920, s. 113, 114.

²⁶⁵ Orvo Laineen haastattelu 13.9.2013.

²⁶⁶ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 12; Länkelä, Aino, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 6.

oli saatu keisarilta. Oli mieluisaa näyttää keisarille, mitä tehtaalla oli saatu aikaan myös sivistysmielessä. Sitä paitsi Tampere oli ollut uskollinen keisarille myös Krimin sodan aikaan.

9. Koulun merkitys ja sen tunnetut oppilaat

Sadoista tai tuhansista oppilaista on vain muutamasta tietoa. Tässä yhteydessä lähteet aina mainitsevat nimeltä tamperelaisen talousvaikuttajan Gustaf Ahlgrenin ja tulevan kirjailijan, naisasianaisen Miina Johnssonin (Minna Canth). Maria Eriksonin mukaan Ahlgren olikin aina mallikelpoinen oppilas ja hyvin taitava piirustamisessa ja kuvioiden maalaamisessa. Erikson myös mainitsee pikkutyttö Miina Johnssonin. Hän oli hyvin kiltti ja aina siistiksi laitettu.²⁶⁷

Maisteri Levas kirjoitti artikkelin Tammerkoski-lehteen vuonna 1944 Minna Johnsonin ja mamsellin koulun yhteydestä. Hänen mukaansa Minna osasi lukea kuin pappi jo viisivuotiaana ja käytyään ensin Turussa frouvasväen koulua meni tyttö seitsemänvuotiaana Mamsellin kouluun. Etenkin teoksessa Hanna näkyy Levasin mukaan sekä tamperelainen miljö, että opettajapersoonan vaikutus. Teokseen Hanna hän loi ihanneäidin olemuksen juuri opettajansa Hydénin luonteen ja toiminnan perusteella.²⁶⁸ Luin Minna Canthin Hanna-kirjan, mutta taitoni eivät riittäneet näin selkeisiin tulkintoihin. Yhteyttä en löytänyt. Viljo Tarkiainen puolestaan kertoo jo vuonna 1921 Hanna-teoksen saaneen vaikutteita ”nähdystä ja koetuista koulumuistoista, joiden päähenkilöt ovat hänen omat tyttärensä”.²⁶⁹ Tarkiainenkaan ei siis välttämättä pidä Minna Canthin omia kokemuksia kerronnan lähteinä. Pienen kirjaseen Minna Canthin elämästä kirjoitti myös Hilja Vilkman vuonna 1931. Hän kertoo hyvin kaunosieluisesti Hydénin vaikutuksesta Canthiin. Päätelmät ovat kuitenkin mielestäni vain hänen omiaan, koska ne eivät sisällä mitään perusteita tai lähteitä.²⁷⁰ Viljo Rasila *Tampereen historia II* –teoksessaan taas katsoo Canthin kristillispohjaisten ajatusten olevan lähtöisin Mamsellin koulusta.²⁷¹ Lapsuus Tampereella oli joka tapauksessa niin merkittävä, että Minnalla oli jatkuva ikävä takaisin. Hän teki vartuttuaan jonkinlaisen jäähyväismatkan kaupunkiin isänsä kanssa. Tämä matka ikään kuin vapautti Minnan vanhasta toimimaan uuteen aikaan. Näin tulkitsi Minna Canthin hyvin tuntenut Hanna Asp vuonna 1948.²⁷² Edellisistä tulkinnoista voi päätyä monenlaisiin lopputuloksiin. Selkeät muistot Mamsellin koulusta kertoo kuitenkin vain

²⁶⁷ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 11.

²⁶⁸ Levas, Naemi, Minna Canthin lapsuuden aika Tampereella, Tammerkoski, nro 2, 1944, s. 3–7.

²⁶⁹ V. Tarkiainen 1921, s. 51.

²⁷⁰ Vilkman 1931, s. 10.

²⁷¹ Rasila 1984, s. 631.

²⁷² Asp 1948, s. 24.

Minna Canth itse Lucina Hagmanin hänestä kirjoittamassa laajassa elämäkerrassa. Siinä kerrotaan Minnan olleen hyvin kiintynyt opettajaansa. Usein Minna oli muistellut opettajan laskeneen lempeästi kätensä hänen päänsä päälle. Samoin hän muisteli useasti opettajan hyvin kehittyneestä harvinaisesta ”siisteyden aistista”.²⁷³ Ilmankos Minna itsekin oli koulussa aina nsiisti.

Johnsonien perheeseen Minna-tyttö syntyi 1844 ja perhe muutti Kuopioon pitämään Finlaysonin lankakauppaa vuonna 1853. Tampereella isä oli puuvillatehtaan mestari. Lapsuutta oli Tampereella työläisoloissa toki riittävästi kirjallisiinkin aineksiin. Merkittävä lapsuuden aika kuitenkin oli ja siinä olennainen osa oli luonnollisesti koulunkäynti. Edellisten tietojen perusteella on kuitenkin mielestäni sängen epävarmaa vetää suoria johtopäätöksiä Minna Johnsonin ja Mamsellin koulun yhteydestä kirjailijan myöhempään uraan. Pitäisi tietää edes pikkutyön koulussa viettämä aika. Toki opettajalla on edellisestä päätellen ollut vaikutus tytön elämään. Houkuttelevinta on kuitenkin mielestäni päätellä kouluajan vaikuttaneen eniten kirjailijan naiskäsitukseen. Nainenkin voi olla itsenäinen toimija ja vaikuttaja omassa elinympäristössään.

Lähes huomaamattomiksi ovat jääneet mielestäni kaikkein merkittävimmät elämäntyöt, joihin opettaja Hydénin henkilökohtainen vaikutus on ollut selkeä. Ne ovat ruokalanpitäjä Eriksonin lasten Maria ja John Eriksonin elämäntyöt. Hydénin vaikutus heihin on muodostunut isän kautta. Poika John Eriksson toimi pitkään Tampereella johtajaopettajana, kuten on kerrottu. Sisar Maria Erikson jatkoi Mamsellin koulun jälkeen opintoja yksityisesti. Hänen elämästään muodostui merkittävä yksinäisen naisen työ kulttuurin ja opetuksen saralla. Pitkän opettajauransa aikana Maria Erikson oli yhteydessä muun muassa piispoihin ja Uno Cygnaeukseen. Opettajana Maria Erikson oli Jyväskylän seminaarin mallikoulussa. Työnsä ohessa hän julkaisi kirjojen lisäksi Suomen toiseksi vanhinta lasten julkaisua *Kristillinen Kalenteri Suomen lapsille*. Merkittävyyden vuoksi Maria Eriksonista kerrotaan tarkemmin liitteessä.²⁷⁴

Gustaf Ahlgren syntyi 1845. Hän kävi Mamsellin koulua 1850-luvun alkupuolella. Mamsellin koulua jälkeen hän siirtyi ala-alkeiskoulun ensimmäiselle luokalle syksyllä 1856. Näin koulunkäyntiään jatkoi varmaan moni muukin oppilas. Kolmannen luokan ja päästötodistuksen Ahlgren sai 1859. Hänestä tuli sittemmin merkittävä tamperelainen liikemies ja suurlahjoittaja. Ahlgrenin varoilla perustettiin muun muassa nykyinen Koukkuniemen vanhainkoti.²⁷⁵

²⁷³ Hagman 1906, s. 5–7.

²⁷⁴ Liite 5: Maria Erikson Maria Hydénin työn jatkajana, s. 129.

²⁷⁵ Innala 1946, s. 41.

Käytetyistä lähteistä vain Mäkinen kertoo muistakin kuin usein mainituista Gustaf Ahlgrenista ja Minna Johnsonista (Minna Canth). Mäkisen käyttämä sanamuoto on vaikeaselkoinen.²⁷⁶ Mäkinen mainitsee Maria Erikssonin, Johanna Lindgrenin, Minna Johnssonin, Pekka Ahlgrenin ja Johan Axin. Tällä luettelolla hän mielestäni korostaa koulun merkitystä haluten erikseen mainita ne oppilaat, joilla seminaarin auettua oli mahdollisuus jatkaa opintojaan opettajaksi. Huomattavaa on, että edellä mainituista viidestä opettajasta kolme oli naisia. Tasa-arvoinen kasvatusta tuotti tulosta.

Pekka (Petter) Ahlgren s. 1849 palasi Finlaysonin tehtaankouluun takaisin 1970 ja kehitti siitä kansakoulun suuntaisen. Hän oli vaativa opettaja. Hän vaati tiukasti samat asiat sekä rikkaiden, että köyhien lapsilta. Mäkinen katsoo sen olleen Jyväskylän seminaarin vaikutusta. Hänen mukaansa sieltä valmistuneet opettajat olivat vaativia. Itse en voi olla ajattelematta, että siihen vaikutti myös Mamsellin ehdoton tasa-arvo oppilaiden kasvatuksessa. Aktiivinen Pekka Ahlgren toimi myös kansantajuisten luentojen pitäjänä, joita tuohon aikaan viriävä sivistysharrastus tarjosi.²⁷⁷ Myöhemmin vuodet 1886–87 hän oli opettajana Hämeenkyrössä. Edellä mainituista Johanna Lindgren (Määttä) s. 1818 toimi opettajana Hartolassa ja Oulussa. Johan Benjamin Ax s. 1842 puolestaan toimi opettajana Pirkkalassa, sunnuntai- ja iltakoulussa Tampereella ja sittemmin Orimattilassa ja Lopella, jossa hänellä oli useita luottamustoimia.²⁷⁸

Lidfors kertoo koulun opetuksen vastanneen suurin piirtein alakansakoulun kahta alinta luokkaa.²⁷⁹ Koulu oli kuusikymmentäluvulle asti tärkein alkeisopetusta antava koulu. Tämän jälkeenkin koko toimintansa ajan koulu oli ainoa, joka oli kaikille avoin ja ilmainen. Lisäksi koulua kävivät etenkin alempien yhteiskuntaluokkien, työläisten ja käsityöläisten lapset. Tehtaalaisperheiden ulkopuolelta sinne menivät usein tytöt. Näin koulu tarjosi sopivaa opetusta juuri heille, joilla ei ollut varaa maksullisiin kouluihin tai mahdollisuutta laittaa lasta useiksi vuoksiksi kouluun. Opetus oli hyvin verrattavissa muiden koulujen opetuksen tasoon ollen mielestäni jopa parempi. Tarjosipa opettaja neuvoja toiselle suurelle koululle eli Pellavatehtaan koulullekin. Mamsellin koulun tilat olivat myös erityisen hyvät ja siellä toimi pätevä opettaja.

²⁷⁶ Mäkinen 1922, s. 47, ”Mamsellin koulun” oppilaita meni Jyväskylän seminaariin, kun se avasi ovensa, niinpä Maria Eriksson, Johanna Lindgren, Minna Johnsson, Pekka Ahlgren, Johan Benjamin Ax, joista viimeksi mainittu ansaitsi kesälomansa aikana sepäntyöllä tehtaassa koulurahojansa.”

²⁷⁷ Mäkinen 1922, s. 72, 82, 93.

²⁷⁸ Mikkola 1937, s. 160, 199, 228, 536.

²⁷⁹ Lindfors 1938, s. 195.

Huonona puolena oli koulun epävirallisuus olemassa olevassa koulujärjestelmässä. Koulu ei antanut esimerkiksi todistusta, eikä oppilaiden koulunkäynnin säännöllisyydestä ei ole mainintoja. Luultavasti koulua käytiin verraten säännöllisesti, kun sinne ensin mentiin. Muuten on vaikea ymmärtää opettajan järjestelmällistä toimintaa. Pidemmästä koulussa olosta kertoo se, että ainakin jotkut oppivat ulkoa valtavat määrät raamattua ja monet etenivät kuudennelle penkkiriville asti. Todennäköisesti myös joululahjojen nimikointi ja maininta niiden merkityksellisyydestä oppilasmääriin tarkoittivat sitä, että syyslukukausi oli käytävä ehkä kokonaan.

Mahdotonta on tietää miten oppilaat pärjäsivät ja keitä siellä tarkasti ottaen oli, koska kirjaa oppilaista tai tuloksista ei pidetty. Syytä tähän en ole kyennyt selvittämään. Ehkä taustalla oli koulun ainutlaatuinen luonne. Se oli osa tehtaan ja erityisesti Uhden sosiaalista toimintaa. Uhde järjesti ja Mamselli opetti. Tuskinpa tähän haluttiin muiden sekaantuvan. Samalla koulu oli Nottbeckeille ilmeisen tärkeä hyväntekeväisyyden ja sivistyksen näyttämö. Todistusten antaminen olisi edellyttänyt ulkopuolista valvontaa ja usein myös ulkopuolista yhdistystä, kuten vaikka Oulun vastaavassa koulussa tilanne oli. Koulun epävirallisuudesta oli myös mielestäni hyötyä. Se ei vaatinut perheiltä maksuja tai sitoutumista. Kun lukeminen ja kirjoittaminen oli opittu, voi lapsi erota ja mennä töihin.

Erityisen tärkeä koulu oli tytöille. Koulu oli tasa-arvoinen. Kuvausten perusteella käsityöopetus on ollut korkeatasoista, oletettavasti jopa harvinaisen hyvää. Opittavien asioiden lisäksi Mamsellin koulu jätti lähtemättömän kasvatusjäljen. Oppilaat oppivat taustoistaan huolimatta samoja asioita. Käytöstavat jättivät lähtemättömän jäljen. Siinä koulu oli mielestäni täysin poikkeuksellinen. Sellaisia taitoja tuskin sai monessakaan Suomen koulussa tuohon aikaan. Myös opettajan kertomukset maailmalta ja alkava havainto-opetus olivat uutta.

Koulu oli Tampereella erittäin arvostettu. Lähes kolmen vuosikymmenen aikana sitä kävi ainakin sadan tai oletettavasti tuhannen oppilaankin ylittänyt lapsijoukko. Koulun vähäinen osuus tamperelaisissa historioissa selittyy mielestäni sillä, että siitä ei jäänyt virallisia kirjallisia dokumentteja, koska sitä piti yllä tehdas. Vähälle huomiolle on jäänyt myös se, että koulu mainitaan useassa merkittävässä Suomen kouluhistoriasta kertovasta kirjassa. Jos näitä olisi tutkittu, olisi koulusta luultavasti kirjoitettu enemmän myös virallisissa kaupungin historioissa.

VII BELL-LANCASTERKOULU VAI PIKKULASTENKOULU

Mihin pedagogiseen lokeroon koulu kuului? Oliko yksityisellä, hyväntekeväisyydestä innoituksen saaneella koululla pedagogista linjaa. Oliko koulu vain yksi tehtaan hyväksi toimiva laitos? Tamperelaisessa historiankirjoituksessa koulun tarkempi toiminta on jäänyt tutkimatta. Toiminnan kuvaus on jäänyt lähinnä lainauksiksi kahdelta muistelijalta.

1. Koulusta käytettyjä nimityksiä

Mamsellin koulusta kirjoitettaessa esiintyy usein keskeisenä ajatuksena, että koulu oli Bell-Lancaster -koulu tai lancastersuuntainen koulu. Myös edellisiin liittyvää suomalaista vuoro-opetus-termiä on käytetty. Samassa yhteydessä on mainittu myös fröbeliläisyydestä. Nimitystä pientenlastenkoulu ja pikkulastenkoulu on myös käytetty. Ensimmäiset luonnehdinnat ovat esillä tamperelaisissa historiankirjoituksissa. Pieniin lapsiin viittaava nimitys on esillä suomalaisen koulutuksen ja kasvatuksen historiaa käsittelevissä kirjoituksissa. Koulu oli luonnollisesti myös tehtaankoulu. Ilmaukset ovat osin kovin voimakkaita ja leimaavia. Siksi käsitteitä on syytä tarkastella laajemmin ennen koulun toimintatavan tulkintaa.

Ajallisesti varhaisin maininta koulun opetustavasta on Tampereesta kertovissa historian kirjoissa Vallinin 1905 julkaisemassa teoksessa *Tampereen historia II*. Siinä hän toteaa sanatarkasti näin: *Jo v. 1839 mainitaan tehtaalla ”lankasterilaista” eli ”pientenlasten koulua”, ja seuraavina vuosikymmeninä tämä koululaitos oli koko kaupungin suurin ja suosituin.*²⁸⁰ Sanamuoto on hankala, mutta tästä ilmaisusta on mielestäni pääteltävissä, että tehtaalle oli ainakin haluttu pikkulapsille koulu, joka olisi lancasterilainen. Näin Vallin uskoi myös tapahtuneen. Teksti ”eli pientenlasten koulua” tarkoittaa tässä yhteydessä ainoastaan pieniä lapsia, koska ensimmäinen varsinainen pikkulastenkoulu perustettiin Pohjoismaista Ruotsiin Tukholmaan vuonna 1836. Siitä tehtaan omistajat tai Uhde tuskin olivat vielä tietoisia, koska koulut levisivät laajemmalle Tukholmassakin vasta muutama vuosi myöhemmin. Suomessa keskustelu pikkulastenkouluista virisi sanomalehdissä vasta 1850-luvulla.²⁸¹ Sen sijaan sekä heille että Vallinille oli varmasti tuttu Englannissa ja

²⁸⁰ Vallin 1905, s. 339.

²⁸¹ Somerkivi 1952, 2. 147, 148.

Pietarissa vaikuttanut lancasterilainen koulusuuntaus, jossa nimenomaan tehdasväestön lapsia opetettiin tehokkaasti pienellä opettajamäärällä.

Tampereen molemmissa historioissa opetuksen lancasterilaisuutta Vallin ja Rasila perustelevat puolestaan Mäkisen ja Kortekankaan tiedoilla.²⁸² Mäkisen tiedot ovat puutteelliset ja Kortekankaan tieto on vajavainen. Opettajasta kertovan kappaleen lähteeksi Kortekangas on ilmoittanut Paunun, joka ei kuitenkaan käsittele opettajan käyttämää metodologiaa ollenkaan ja tieto opettajan mahdollisesta koulutuksestakin on epätarkka, kuten myöhemmin huomataan.²⁸³ Tampereen myöhemmässä kouluhistoriassa Telemäki kirjoitti osuvasti bell-lancasterilaisista vaikutteista. Perusteena on hänen oma tulkintansa Varton opetuksesta kertovasta kirjasta.²⁸⁴ Suomen tehtaankouluista kirjan kirjoittanut Eelis Aurola puolestaan kertoo, että koulussa käytettiin sekä kaavamaisia bell-lancasterilaista opetusta, että uudenaikaista havainto-opetusta.²⁸⁵ Lancasterilaisuus on usein jäänyt kuitenkin pääällimmäisenä sitkeästi elämään, kun koulua on tarkasteltu. Vuonna 2007 julkaistun kirjan artikkelissa Mervi Kaarninen kirjoittaa koulun olleen bell-lancasterilainen kuten Turunkin vastaavan. Erona oli se, että Tampereella samaan kouluun pääsivät myös tytöt.²⁸⁶

Ensimmäisenä koulun fröbeliläisistä piirteistä kirjoitti Otto Viitanen vuonna 1920. Hän oletti Hydénin tutustuneen niihin Ruotsissa. Viitanen ajatus tutustumisesta Fröbelin oppiin voi toki pitää paikkansa, mutta todennäköisesti se olisi voinut tapahtua vasta kovin myöhäisessä vaiheessa 1860-luvulla, eikä se näin ollen olisi ollut koulussa varsinaisesti käytössä. Palikkaleikit 1950-luvun alussa toki viittaisivat fröbeliläisyyteen. Fröbel luonnostelikin askarteluvälineitä Saksassa jo 1830-luvun lopussa. Hänen aatteensa alkoivat levitä Saksassa kuitenkin vasta 1850-luvun alussa ja silloinkin hyvin hitaasti. Sakandinaviassa lastentarha-aate oli 1850-luvulla vielä kokonaan tuntematon.²⁸⁷ Jos ajatus perustui pelkästään palikkaleikkeihin, niin kuin oletan, oli tulkinta mielestäni väärä. Palikoiden saapuminen vaikka suoraan Saksasta olisi toki ollut mahdollista, mutta niiden käyttö fröbelin aatteiden mukaisesti ei. Palikoiden käytöllä oli selkeä järjestelmällisesti etenevä käyttötarkoitus. Ne eivät olleet vain leikkivälineitä, vaikka Fröbel leikkiä paljon korostikin.²⁸⁸ Lehtikirjoittelua palikoista tai fröbelin aatteista tuskin oli vielä Ruotsissakaan. Palikkaleikit ovat aina kuuluneet lasten tapaan leikkiä ja tällaisia välineitä ne mielestäni olivatkin,

²⁸² Wallin 1929, s. 409; Rasila 1984, s. 631.

²⁸³ Kortekangas 1965, s. 31.

²⁸⁴ Telemäki 1979, s. 8.

²⁸⁵ Aurola 1961, s. 60.

²⁸⁶ Kaarninen 2007, 239.

²⁸⁷ Emt. 113, 114.

²⁸⁸ Salminen 1986, s. 66–74.

olivat ne sitten mistä tahansa. Kun niitä käytettiin koulussa jo 1850-luvun alussa, oli se sattumalta juuri sellaista toimintaa, joka sopi pikkulastenkouluihin silloin ja pian Fröbelin oppeihin. Jonkinlaisia rakenteluleikkejä sitä paitsi oli myös pikkulastenkouluissa.²⁸⁹

Mäkinen käytti koulusta luonnehdintaa lancaster-fröbeliläinen ja lancastersuuntainen Tampereen kouluhistoriassa vuonna 1922 kaksi vuotta Viitasen jälkeen. Hän myös kertoo, että saman johtajan alaisuudessa oli fröbeliläissuuntainen lastentarha-aste. Mäkisen mukaan pienimmät lapset istuivat lattialla rakentamassa saleja, kirkkoja, torneja ym. Fröbelin lastentarhoille sovittamista palikoista ja kuutioista.²⁹⁰ Urho Somerkivi piti termiä kuitenkin puutteellisena, koska pikkulastenkoulujen fröbeliläiset piirteet eivät tulleet Suomeen suoraan Fröbeliltä vaan Englannista Ruotsin kautta. Fröbeliläisistä kasvatuseriaateista alettiin Suomessa kirjoittaa vasta 1850-luvun loppupuolella.²⁹¹ Pienet lapsetkaan eivät kuuluneet pelkästään fröbeliläiseen kasvatukseen. Myös Oulun pikkulasten koulussa oli pieniä lapsia, joita apulainen hoiti aamusta iltamyöhään.

Pidän molempien sekä Mäkisen että Viitasen tulkintaa koulun fröbeliläisyydestä ja opettajan aatteeseen tutustumisesta kovin rohkeana etenkin, kun ne perustuvat pieniin lapsiin ja ajallisesti kovin varhaisiin 1850-luvun alun palikkarakennelmiin. Koulun opetustapoihin perustuen Mäkisen tulkinta on jotenkin perusteltavissa, mutta kuten Somerkivi totesi, opetustavat eivät perustuneet silloin vielä Fröbelin oppeihin vaan pikkulastenkouluihin.

Finlaysonin koulusta pikkulasten kouluna ovat kirjoittaneet Aukusti Salo ja Urho Somerkivi. Myös aikansa arvostetuimpiin sanomalehtikirjoittajiin kuulunut Sakari Topelius käytti tätä nimitystä. Häntä käyttää yhtenä lähteenä myös edellä mainittu Salo omassa tulkinnassaan. Heihin palataan tarkemmin myöhemmin.²⁹²

2. Bell-lancaster -koulut Suomessa

Somerkivi on kirjassaan Bell-lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa tutkinut mielestäni niin perusteellisesti opetussuuntaa, että käytän tätä kirjaa pääasiallisena lähteenä. Kirja on väitöskirja.

²⁸⁹Somerkivi 1949, s. 154.

²⁹⁰Mäkinen 1922, s. 13.

²⁹¹Somerkivi 1949, s. 147, 148.

²⁹²Salo 1939, s. 148, 149; Somerkivi 1952, s. 148.

Bell-lancaster -järjestelmä, jota myöhemmin useimmiten kutsuttiin lancasterilaiseksi, vuoro-opetusta antavaksi järjestelmäksi, sai alkunsa teollistuvasta Englannista 1700-luvun puolessa välissä. Siellä syntyi voimakas köyhien väestönkasvu ja muutto kaupunkeihin. Tarvittiin tehokasta opetusta. Tähän tarpeeseen kehittivät Joseph Lancaster ja Andrew Bell omat opetusmenetelmänsä, joilla hallittiin suuria oppilasmääriä.²⁹³

Etenkin Lancaster käytti erilaisia seinätauluja ja kuvatauluja. Taulujen avulla opetettiin muun muassa lukemaan. Opeteltaessa edettiin kirjainten ja tavujen kautta sanoihin. Erona tavalliseen kirjain-, tavu- ja sanaopetukseen oli se, että yhdistelmät saattoivat olla täysin mielivaltaisia ja niitä opeteltiin ulkoa. Joskus myös sanasta luettiin kirjaimet yksi kerrallaan ja lopuksi vain sanottiin sitten muodostunut sana. Itse asiassa nykyinen liu-uttumalla muodostettava tavutus saattaa muistuttaa tätä. Todennäköisempää kuitenkin on, että kirjaimia vain luettiin nimeltä, kuten meilläkin vielä runsaat kaksikymmentä vuotta sitten. (Kun kirjain **t** silloin lausuttiin ”tee”, äännetään se nyt ilman e-kirjainta ”t” kuin englanti the. Samoin menetellään kirjaimen p kohdalla. Näin sanasta Tapio tulee Tapio eikä Teeaapeeiioo.) Myös lancasterilainen matematiikan opetus oli ulkolukua, jossa numeroita, valtavia lukuja ja laskuja luettiin selittämättä matematiikan perusteita. Kirjoittamisessa apuna oli kivitauluja ja hiekkapenkki kirjoittamiseen. Perusopetuksen lisäksi kouluissa opetettiin muitakin aineita ja usein tytöille käsityötä.²⁹⁴

Varsinaisesti kuuluisaksi järjestelmä tuli opettajajärjestelmästänsä. Johdossa oli opettaja, ylivalvoja. Hänellä oli apunaan eriasteisia apuopettajia, monitöörejä. Yliopettaja lähinnä valvoi ja opasti muiden työskentelyä. Luokka jaettiin usein näihin apuopettajien johtamiin ryhmiin, jolloin esimerkiksi kokoonnuttiin puoliympyrän muotoon kuulustelemaan asioita jonkin kuvataulun avulla. Parhaimmillaan opetuksen piti toimia kuin automaattinen kone. Äärimmäisenä tavoitteena Lancaster ajatteli yhden yliopettajan hoitavan jopa tuhannen oppilaan opetuksen samanaikaisesti.²⁹⁵ Mikä kone! Ei kurinpito-ongelmia.

Kurinpidoissa Lancaster käytti runsaasti palkitsemista ja häpeärangaistusta. Hyvin edistyneet saivat erilaisia esineitä ja rahapalkintoja. Ainakin rahaa saattoi myös menettää. Myös erilaisia merkkejä

²⁹³ Somerkivi 1952, s. 10, 11, 12, 18, 19.

²⁹⁴ Emt. s. 20, 21, 31, 32, 33.

²⁹⁵ Emt. s. 22–26.

käytettiin. Niitä oppilas saattoi myös saada ja menettää. Ne voitiin sitoa myös rahapalkintoihin. Näiden toimien tarkoituksena oli välttää ruumiillista rankaisua.²⁹⁶

Finlaysonille vuoro-opetusjärjestelmä olisi voinut levitä myös Pietarista tehtaan suorien yhteyksien vuoksi.²⁹⁷ Ensimmäiset vuoro-opetuskoulut perustettiin Pietariin jo 1820-luvulla. Suomeen vuoro-opetusaate kuitenkin levisi lähinnä Ruotsista. Siellä aate sai jalansijaa 1810-luvulla ja hallitsi opetusta 1840- ja 1850-luvuilla. Tukholmaan perustettiin mallikoulu 1830. Sen vaikutus ohjasi koko maan lancasterkouluja ja erityisesti opettajia. Ruotsalaisissa kouluissa annettiin lukemisen, kirjoittamisen ja laskemisen lisäksi opetusta myös monissa muissa aineissa. Ruotsalaisissa kouluissa annettiin myös kotiläksyjä. Jonkin verran vaikutteita Suomi sai myöhemmin myös Keski-Euroopasta. Keski-Euroopassa opettaja itse osallistui enemmän opetukseen.²⁹⁸

Vuonna 1820 perustetusta Turun koulusta tuli kuuluisa vuoro-opetuskoulu. Somerkivi kutsuu sitä bell-lancasterkouluksi, mutta yleisesti se tunnettiin vain lancasterilaisena kouluna. Tarkastelen koulua hieman tarkemmin, koska sen vertaaminen Tampereen kouluun mielestäni parhaiten voisi vastata kysymykseen Mamsellin koulun opetusmenetelmästä. Turkuun oppi haettiin suoraan Tukholmasta, jonne Hydénilläkin oli suorat yhteydet. Turun koulusta tuli myös arkkhiippakunnan keskuskoulu, jossa annettiin opetusnäytteet.²⁹⁹

Rakenteeltaan kouluun kuului yksi iso huone. Opettajalla oli oma huone koulun päässä. Huoneeseen kuului kaksi isoa hiekkapenkkiä huoneen molemmin puolin ja penkit riveittäin yhteensä noin 21 riviä. Riveillä siirryttiin eteenpäin edistymisen mukaan. Opiskelu aloitettiin hiekkapenkiltä. Penkit olivat maassa eivätkä nousseet ylöspäin. Seinillä oli kuva- ja tekstitauluja. Myös kirjoja käytettiin. Koulussa opetettiin lukemista, kirjoittamista, laskemista, raamatun historiaa ja jonkun verran muitakin aineita. Luokassa kuului jatkuva surina, kun eri oppilaat opettelivat lukemista. Palkitsemiseen ja rankaisemiseen käytettiin punaisia ja sinisiä paperilappuja, joissa luki hyvä ja paha. Niitä sai hetkeksi käteensä, jolloin piti nousta seisomaan ja ne merkittiin muistiin. Niistä lukukauden lopussa kertyi rahanpalkintoja. Oppilaita oli parhaimmillaan jopa 250. Näin opetus tapahtui muistitiedon mukaan 1820-luvulla ja 1830-luvun alussa. Koulua kävivät sekä suomenkieliset, että ruotsinkieliset, jotka myöhemmin tulivat pääasiallisiksi oppilaisiksi. Vuosisadan puolessa välissä kouluun tuli yhä enemmän myös vauraampien perheiden lapsia. Koulupäivän pituus oli

²⁹⁶ Emt. s. 26, 27.

²⁹⁷ Aurola 1961, s. 60.

²⁹⁸ Somerkivi 1952, s. 40–47.

²⁹⁹ Emt., s.78, 79.

kahdeksasta kahteentoista ja iltapäivällä kahdesta neljään. Koulu aloitettiin yleensä kuuden tai seitsemän vanhana. Työille vastaava koulu perustettiin 1834. Opetuksesta muistelun perusteella kirjoittanut Alho kertoo sen jatkuneen edellä mainitunlaisena koulun toiminnan loppuun asti 1870-luvun alkuun saakka.³⁰⁰

Turun koulun malli tuli suoraan Ruotsista. Oppilaita Turussa oli 1850- ja 1860-luvuilla yleensä noin 150. Ensimmäinen opettaja Östman kävi Ruotsissa tutustumismatkalla. Opetus tapahtui Somerkiven mukaan virallisen lancasterjärjestelmän mukaan. Ainakin 1860-luvulla oppilailta oli myös käytettävissä kirjoja maantiedossa ja historiassa. Luokkia oli 18–20. Ne olivat eri tasoisia opetusryhmiä. Lukemaan opettamisessa käytettiin kirjain-, tavu-, ja sanatauluja. Tauluissa oli runsaasti myös epämielekkäitä yhdistelmiä alkuperäisen opetustavan mukaisesti. Laskemisessa muodostettiin puoliympyröitä ja monitöörin ja apumönitöörin hoitivat myös tätä opetusta käyttäen selkeitä komentoja ”Käännä taulu!”, ”Katsokaa perään!” jne. Kasvatusta hoidettiin usein häpeän ja palkitsemisen avulla. Edellä mainittuja lippujakin oli kuutta eri astetta. Lippujen arvoista koostui vielä arvokkaampia lippuja. Lippuja saattoi myös menettää.³⁰¹ Oli siinä seuraamista.

3. Pikkulastenkoulut Suomessa

Toinen päävaihtoehto Mamsellin koulun nimitykselle on pikkulastenkoulu. Ne rantautuivat meille Ruotsista, jonne ne tulivat Englannista. Opetusalan historiaa käsittelevissä kirjoissa ja kirjoituksissa kerrotaan, että Finlaysonin pientenlasten koulu oli nimenomaan pikkulastenkoulu. Tämän päätelmän ovat tehneet Somerkivi, Salo ja Topelius. Topeliuksen liittäminen lähteeksi perustuu siihen, että hän oli omana aikanaan hyvin kouluoloihin perehtynyt arvostettu lehtimies. Toimittaan Helsingfors Tidningar -lehteä hän useasti kirjoitti myönteisesti pikkulastenkouluista ja niiden perustamisesta Suomessa. Ensimmäinen pikkulastenkoulu koulu perustettiin Kokkolaan 1839, toinen Helsinkiin syyskuussa 1840 ja kolmas Tampereelle lokakuussa 1840.

Kokkolan koulun perustivat kaksi tunnettua laivanvarustajaa ja kauppiasta. Valitettavasti koulusta ei ole saatavissa juurikaan tietoja.³⁰² Kokkolassa kuitenkin tehtiin koululle ohjesääntö, joka oli jäljennös Carl af Forsellin 1837 julkaisemasta kirjasta Om Småbarn-Skolor. Opettajat saivat

³⁰⁰ Alho 1938, s.26, 27, 28.

³⁰¹ Somerkivi 1952, s. 79, 81, 88, 91, 108, 97, 98, 102, 108 ja 116.

³⁰² Sähköpostikeskustelu Kokkolan maakuntakirjastoon 25.6.2014.

oppinsa tutustumalla Tukholman pikkulastenkouluun kesällä 1839.³⁰³ Monet muutkin Suomen pikkulastenkoulujen opettajat saivat oppinsa Tukholmasta.³⁰⁴ Oppilaita Kokkolassa oli pian yli sata. Koulu toimi pikkulastenkouluperiaatteiden mukaisesti. Avajaisissa paikalla oli pastori Abraham Chydenius, Anders Chydeniuksen veljenpoika. Abraham Chydenius oli omaksunut tunnetulta sukulaiseltaan ajatukset sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta. Oppilaiksi pääsivätkin myös köyhien lapset. Opettajina toimivat laivurinleski B.S. Pasaanin ja hänen tyttärensä. Apulainen hoiti koulussa lapsia ennen koulun alkua jo aamukuudelta ja koulun jälkeen aina yhdeksään asti. Tämä koulu yhdistettiin kansakouluun 1871.³⁰⁵

Tampereen Finlaysonin tehtaankoulu perustettiin jo 1839, mutta ovensa oppilaille se avasi seuraavana syksynä lokakuussa. Helsingin pikkulasten koulu, kuten Somerkivi sen kirjoittaa, perustettiin kolmen professorin ja muutaman liikemiehen voimin syyskuussa 1840. Tämän jälkeen Suomeen perustettiin toistakymmentä pikkulastenkouluja 1840- ja 1850-luvuilla. On kuitenkin mielestäni merkittävää, että Kristiinankaupungin vuonna 1842 perustetun koulun jälkeen uusien koulujen perustaminen vilkastui vasta vuoden 1847 jälkeen.³⁰⁶ Kristiinankaupungin koulusta ei myöskään ole olemassa kyselyn perusteella juurikaan tietoja. Koulua nimitettiin myös köyhäin-kouluksi ja sen opetus perustui muiden tavoin bell-lancaster -opetustapaan.³⁰⁷ Näin nämä neljä koulua olivat Suomessa monta vuotta uraauurtavia.

Somerkiven mukaan voidaan katsoa, että Suomen pikkulastenkoulut käyttivät vuoro-opetusta, mutta määritelmä vaatii hänen mukaansa tarkemman selvityksen. Hän pitää harhaanjohtavana, jos koulujen mainitaan käyttäneen bell-lancaster -metodia. Metodia käytettiin kuitenkin vain osaan opetuksesta ja silloinkin soveltaen. Tätä mieltä hän oli myös mamsellin koulusta viitatessa Mäkisen toteamukseen, että se olisi bell-lancasterkoulu.

Pikkulastenkouluissa oli yleensä yksi opettajatar ja hänellä apunaan palvelustyttö. Koulusalissa oli ylöspäin nouseva penkkitelie. Se tuli englantilaisiin vuoro-opetuskouluihin vasta pikkulastenkouluista. Näin tätäkin perustetta esimerkiksi Oulun koulun kuulumista bell-lancasterkouluihin käytettiin väärin. Edistyneimmät olivat penkkilaitoksessa ylhäällä. Lukemista opetettiin korteista ja kuvatauluista. Korteissa oli opittavalla kirjaimella alkava kuva. Kirjaimet opetettiin kuorossa

³⁰³ Somerkivi 1952, s. 149.

³⁰⁴ Somerkivi 1952, s. 149, 1550,.

³⁰⁵ Möller 1970, s. 366, 367; [http://www3.kokkola.fi/historia/meresta_noussut_kaupunki/pienten.htm]

³⁰⁶ Salo 1939, s. 142, 143, 148. 149.

³⁰⁷ Säköpostikysely Kristiinankaupungin kirjastoon 10.7.2014; Kristinestads historia 1915, s. 327.

lukien. Taulussa oli myös opeteltava säe usein myös kuva. Tämän jälkeen kokoonnuttiin puoliympyrään seinätaulun alle ja apuopettaja jatkoi opetusta. Laskeminen tapahtui vuoro-opetusperiaatteella ja sitä ja kirjoittamista varten oli hiekkapenkkejä. Lukuja opeteltaessa saatettiin lyödä käsiä rytmikkäästi polviin. Uskontoa elävöitettiin kuvatauluilla. Reaaliaineita oli vähän. Havaintovälineiden avulla opetettiin historiaa, luonnontieteitä ja maantiedettä. Uskonnon opetus oli usein kertomusten lisäksi ulkolukua. Asioista keskusteltiin ja harjoiteltiin myös ymmärtämistä kuvien ja esineiden avulla. Oppitunnit olivat 20-30 minuuttia pitkiä ja niiden välillä oli laulua sekä liikunta-, pallo- ja rakenteluleikkejä. Somerkivi pitää pikkulastenkouluja merkittävänä avauksena Suomen kouluhistoriassa. Lähtökohtana oli lapsi, vaikka opetus olikin kaavamaista. Yhtensä hauskana Mamsellin kouluunkin sopivana esimerkkinä olivat keinut eli kiikut. Ne kuuluivat pihalla oleviin leikkipaikkoihin. Pikkulastenkoulujen saama suosio perustuikin juuri lapsen huomioimiseen ja sen myötä alkeistietojen ja -taitojen opettamiseen leikkejä unohtamatta.³⁰⁸ Helsingin pikkulastenkoulu oli juuri kuvatun kaltainen. Sen opetus oli Topeliuksen mukaan 1852 ”melkein täysin sama” Ruotsin ja muiden ulkomaisten koulujen kanssa. Opettaja oli myös hankkinut pätevyytensä Ruotsissa.³⁰⁹

Pikkulastenkoulujen taustalla oli yleensä aktiivisia naiskannatusyhdistyksiä, jotka valvoivat koulun toimintaa. Ne koostuivat alueen vauraammasta ja sivistyneemmästä kansanosasta. Tarkoituksena oli ennalta ehkäistä köyhyyttä. Vain harvoin kouluja perusti köyhäinhoito. Poikkeuksena olivat lahjoitusvaroin perustetut koulut ja Finlaysonin koulu, jonka tehdas kustansi. Yleensä varat kerättiin kannatusyhdistyksen toimesta. Koulujen tarkoitus oli myös edistää siveyttä. Monessa koulussa oli myös säännöllinen tarkastusjärjestelmä. Jopa varakkaammatkin perheet saattoivat lapsensa niihin maksavina oppilaina. Joskus kouluja perustettiin vain tytöille. Silloin tytöt saivat olla koulussa 12-vuotiaaksi saakka ja tällöin varttuneemmat toimivat myös apuopettajina. Koulut olivat myös usein sovelletun bell-lancaster -opetuksen malleja ympäristössään. Koulujen perusperiaatteista erottui kolme tärkeää seikkaa. Ne oli perustettu ehkäisemään köyhyyttä, edistämään kaikinpuolista siveyttä ja niissä oli lasten alkuopetusta huomioiva opetustapa. Omalta pieneltä osaltaan koulut tasoittivat säätyeroja ja loivat pohjaa Cygnaeuksen kehittämälle kansakoululle. Edellä kuvatut Salon ajatukset sopivat erinomaisesti myös Mamsellin kouluun, joka myös fyysisesti muuttui opettajattaren kuoltua kansakouluksi niin kuin moni muukin pikkulastenkoulu.³¹⁰

³⁰⁸ Somerkivi 1952, s. 150–154, 254 viite 229.

³⁰⁹ Somerkivi 1977, s. 34, 35.

³¹⁰ Salo 1939, s. 151–155; Erkkilä, Hajapiirteitä Tampereen kansakoululaitoksen kehityksestä, Opettajain lehti 2.6.1939.

Oman lisänsä Mamsellin koulun moniin määritelmiin tarjoaa Aimo Halila kirjassaan Suomen kansakoululaitoksen Historia I. Hän katsoo koulun olleen pikkulastenkoulujen edeltäjän. Tähän Salosta ja Somerkivestä jonkin verran poikkeavaan päätelmään hän on tullut aivan samojen lähdetietojen perusteella kuin jälkimmäiset pikkulastenkoulupäätelmäänsä. Tässä yhteydessä Halila jostain syystä käyttää Mamsellin koulusta nimitystä asyyli.³¹¹ Tekstistä ilmenee kuitenkin, että hän tarkastelee Mamsellin koulua. Halila nimittäin katsoi Mamsellin koulun olevan ajalle tyypillisen tehtaankoulun. Lähteinä tässä yhteydessä hänellä ovat olleet Voionmaan Tampereen kaupungin historia III vuodelta 1903 ja Gripenbergin kirja James Finlaysonista. Näistä Halila on tehnyt virheellisen asyyli päätelmän.³¹² Sekä Voionmaa, että Gripenberg kertovat näistä laitoksista erillisinä toimijoina.³¹³ Halila teki virheelliset päätelmät myös Oulun ja Turun pikkulastenkouluista. Hän nimitti niitä vuoro-opetuskouluiksi. Hänen käyttämässään lähteissä Somerkivi ja Salo kuitenkin kertovat molempien koulujen olleen pikkulastenkouluja.³¹⁴

Uuno Cygnaeus moitti pikkulastenkouluja edellisistä poiketen. Tunnetuin lienee hänen kuvauksensa Turusta vuodelta 1858. Siinä hän kovin sanoin kuvailee koulua opettajan kanssa käymänsä keskustelun perusteella.³¹⁵ Syynä saattoi olla myös se, että tutkittuaan opetusta laajemmin myös Euroopassa, hän totesi suomalaisen opetuksen kehittymättömyyden pienen lapsen näkökulmasta. Pikkulastenkoulujen aikanaan uudet aatteet olivat pysähtyneet ja mekanisoituneet.³¹⁶ Aukusti Salo kuitenkin kertoo, että Cygnaeus suunnitellessaan pikkulasten kasvatusolojen uudistamista ajatteli esimerkkinä usein juuri pikkulastenkouluja.³¹⁷

4. Finlaysonin koulu - pikkulastenkoulu

Finlaysonin koulu oli pikkulastenkoulu, vaikka se sisälsi edellä mainittuja lancasterilaisia piirteitä niin kuin muutkin pikkulastenkoulut. Aiemmin mainittu Halilan käsitys pikkulastenkoulun edeltäjästä on mielestäni perusteeton. Aloittaessaan jo vuonna 1840 koulu vastasi monin tavoin pikkulastenkouluille asetettuja määritelmiä. Se huomioi lasta ja otti käyttöönsä pikkulastenkoulujen

³¹¹ Halila 1939, s. 151.

³¹² Halila 1939, s.167, s. 406, viite 5.

³¹³ Gripenberg 1929, s.183; Voionmaa 1929, s. 408, 409.

³¹⁴ Halila 1949, s. 140, 142, 151; Somerkivi 1952 s. 254; Salo 1939, s. 153.

³¹⁵ Liite 13: Hermoheikko, s. 145.

³¹⁶ Somerkivi 1952, s. 153, 154.

³¹⁷ Salo 1939, s. 155.

yhteydessä mainittuja opetusmuotoja. Pikkulastenkoulujen kehittyessä ja niiden ollessa hyvinkin eritasoisia saattoi mamsellin koulu toki jäädä kolmen vuosikymmenen aika kehityksestä jälkeen. Tämän tutkiminen vaatisi kuitenkin syvällisemmän perehtymisen myöhempien 1850- ja 1860-luvun pikkulastenkoulujen opetustapoihin.

Mamsellin koulua voidaan hyvin verrata Oulun vastaavaan kouluun. Siitä on aikalaiskertomuksia. Niitä ei valitettavasti ole Kokkolan, Helsingin eikä Kristiinankaupungin kouluista kirjastokyselyjen perusteella. Salon kokoamassa luettelossa on Oulun koulu Suomen kuudes pikkulastenkoulu. Se perustettiin vuonna 1848.³¹⁸ Koulu osoittautui myöhemmin aloittaneena, mutta samaan aikaan toimineena hyvin Mamsellin koulun kaltaiseksi. Päivittäiset toimintamuodot ja luokan fyysinen rakenne lavitsalaitoksineen muistuttivat suuresti Mamsellin koulua. Myös Oulussa käytettiin apuna lancasterilaisia metodeja. Lapsia oli 50 oppilaasta aina 150 oppilaaseen asti sekä tyttöjä että poikia. Opettajia oli kuitenkin alun yhdestä viimeisinä vuosina kolmeen saakka. Oulussakin uskonto oli tärkeällä sijalla ja opetettavat asiat ja niiden päivän järjestys muutenkin hyvin samankaltainen. Oulussa käytettiin myös runsaasti kuvatauluja opetuksessa. Niitä hankittiin Oulusta ja Tukholmasta.³¹⁹

Oulun koulun mahdollista luokkajakoa en tiedä. Oppilaiden koulunkäynti tuntui kuitenkin olevan säännöllisempää, koska sekä jouluna että keväällä oppilaille oli tutkinto. Siinä oppilaat istuivat lavitsalaitoksella juhlallisesti ja vastasivat johtajattaren tekemiin kysymyksiin yhdessä ääneen. Tutkintoa kuunteli johtokunnan puheenjohtaja toiminut kirkkoherra. Tämän jälkeen kaikille jaettiin rinkeli. Siitä koulusta kirjoittanut Penzin mainitsee, että ”Oulun bell-lancaster -koulussa näyttää opetus olleen järjestetty jonkun verran yksinkertaisemmin ja mutkattomammin kuin varsinainen tyypillinen vuoro-opetusjärjestelmä vaati.” Luonnehdinta vastaa mielestäni hyvin myös mamsellin koulun opetusta. Oulun kouluun verrattuna Mamsellin koulun opetus on mielestäni kuitenkin vähintään yhtä hyvää. Myös koulun fyysiset puitteet olivat paremmat ja siistimmät kuin Oulussa. Lapsia Mamsellin koulu huomioi mielestäni jopa paremmin. Oulussa ei esimerkiksi ainakaan 1870-lla leikitty, koska sitä ei pidetty sopivana. Myös järjestys tunneilla oli ainakin lukuharjoitusten perusteella Tampereella parempi, koska muistelijoiden mukaan opettajattaret opettavat lapsia huutamaan Bell-Lancasterin järjestelmän mukaan. Se oli aika kaukana Mamsellin koulun tunneista, joilla saattoi kuulla kellon tikittävän.³²⁰

³¹⁸ Salo 1929, s. 149.

³¹⁹ Hanell 1911, s. 73, 74, 79.

³²⁰ Emt. s. 78; Penzin 1918, s. 31, 40.

Virallisempaa Oulun koulussa oli se, että sen toimintaa valvoi rouvien ja muutaman herrankin muodostama johtokunta ja lukukauden päätteeksi oli oppilailla tutkinto. Koulussa oli myös toiminnan alkuvuosien jälkeen useampi opettajatar. Näin opettajaa kohden oli vähemmän oppilaita. Tätä yksityistä koulua pidettiin myös niin hyvänä, että siellä vieraili lähes säännöllisesti lääninkuvernööri ja kerran myös kenraalikuvernööri.³²¹ Ei kuitenkaan itse keisari.

Yhtenä pienenä mutta merkittävänä yksityiskohtana voi myös todeta, että vielä vuonna 1856 Turkuun perustettavan pikkulastenkoulun opettajaksi valittu opettajatar veloitettiin käymään tutustumatkatalla Rauman lisäksi myös Tampereella ja ottamaan selvää koulun toiminnasta. Opettajatar myös teki näin. Matka oli hyödyllinen. Opettaja piti Finlaysonin koulua hyvin järjestettynä ja hyvätasoisena. Hän oli saanut myös välttämättömät tiedot ja taidot vierailuillaan oman koulun järjestämisestä. Tässä yhteydessä artikkelin kirjoittaja myös toteaa, että Turun kaupunki on jäänyt kanssasisaristaan jälkeen. Vuoden 1857 talouslaskelmista ilmenee, että matkoihin kului 25 ruplaa.³²² Koulusta oltiin siis Turussa saakka tietoisia, koska opettaja Schalberg kustannettiin Rauman lisäksi juuri Tampereelle. Maineessa oli jotain sellaista, että kohde oli Tampere. Pikkulastenkouluja olisi ollut samalla etäisyydellä Rauman ja Tampereen lisäksi myös Kristiinankaupungissa, Hämeenlinnassa ja Helsingissä.³²³ Suunnitellusti tehty vierailu ei kuitenkaan johtanut ainakaan heti yhtä hyviin tuloksiin kuin Tampereella, kuten aiemmin on Cygnaeuksen käynnin yhteydessä kerrottu.

Myös opettaja Hydén käytti itse nimitystä Tampereen pientenlasten koulu. Se ilmenee vuonna 1858 lähetetystä rahalahjasta Ruotsin Lähetysseuralle. Siinä lähettäjänä on Tampereen pientenlasten koulu.³²⁴ Periaatteessa tässä yhteydessä voisi olla mahdollista, että Hydén olisi lahjoittajalla tarkoittanut vain yksinkertaisesti pienille lapsille tarkoitettua koulua eikä koulukäsitettä. Mielestäni se ei kuitenkaan olisi ollut luonnollista. Olivathan jotkut koulun oppilaat jopa 14–15-vuotiaita ja

³²¹ Hanell 1911, s. 78, 79.

³²³ Småbarnsskola i Åbo (ÅU), 30.2.1856; Sammandrag af Smobarsskolans i Åbo rättenskaper för år 1856, ÅU 17.2.1857.

³²⁴ Salo 1939, s. 148, 149.

³²¹ Paunu 1908, s. 128.

³²¹ Åbo Underrättelser (ÅU), 22.4.1856.

³²¹ Åbo Underrettelser (ÅU), 17.2.1857.

³²¹ Salo 1939, s. 149.

käsite pikkulastenkoulu, småbarnsskolan oli oletettavasti Hydénille Tukholman matkoilta tuttu. Voi myös mielestäni olla varma, että jos mamsellin koulu olisi ollut lancasterkoulu ja siitä olisi käytetty Tampereella jokapäiväisessä puheessa lancasterkoulu tai vuoro-opetuskoulu -nimitystä, olisi Hydénkin käyttänyt sitä.

Mamsellin koulussa lancasterkouluun viittasi lähinnä suuri oppilasmäärä ja opettajan käyttämät apuopettajat. Myös luokka tilana muistutti vuoro-opetuskouluja niin kuin muutkin pikkulastenkoulut. Luokan ulkoisessa rakenteessa kuitenkin erityisesti penkkilaitos oli ominaista pikkulastenkouluille. Nousevalla penkkirivillä kukin porras vastasi edistyksen mukaista ”luokkajakoa”. Ylinnä olivat edistyneimmät ja maassa aivan pienimmät. Myös nimenomaan opettajattarelle rakennettu asunto koulun yhteyteen oli ominaista pikkulastenkouluille samoin myös palvelijatar. Laskemisen, lukemisen ja kirjoittamisen opetus vastasi pikkulastenkoulujen opetusta, vaikka ne olivatkin osin tyypillisiä myös puhtaille lancasterkouluille. Käsiä taputettiin ja asioissa edettiin selkeämmin esimerkiksi kirjaimista sanoihin kuin vuoro-opetuskouluissa, joissa opeteltiin enemmän ulkoa esimerkiksi laskuja ja epämielekkäitä tavuyhdistelmiä.

Opetuksen lisäksi lasten muiden tarpeiden huomioonottaminen oli pikkulastenkouluille tyypillistä. Opetamisen välillä oli oppilaita virkistävää toimintaa. Oli laulua, piirustusta, rakentelua, voimisteluhetki ja paljon kerrontaa. Kerronta saavuttikin sellaisen maineen, että Somerkivi mainitsi tästä erikseen Finlaysonin koulun opettajan hyvänä esimerkkinä – ei siis uskonnollisena päätöksena. Kuvataulut ja esineet puolestaan olivat olennainen osa opetusta. Somerkivi kirjoittaa ”ymmärrysharjoituksesta”. Hän mainitsee tässä yhteydessä myös mekaanisen Mamsellin koulullekin tyypillisen kristinopin ulkoluvun, jossa käytettiin apuna myös monitöörejä. Oppitunnit olivat yleensä vain 20–30 minuuttia pitkiä. Tähän viittaa myös Mamsellinkoulun lukujärjestys. Tyypillisiä piirteitä olivat myös hiekkapenkit. Matematiikkaa oli ilmeisen vähän, mutta ei Somerkivikään juuri matematiikasta kirjoita. Lukuja opeteltiin ulkoa ja peruslaskutoimituksia laskettiin helmitaulun ja kuvakorttien avulla. Tässä yhteydessä kuitenkin osattiin käyttää paljon myöhemmin ymmärretyksi tullutta fyysistä toimintaa, kinesteettistä oppimista. Kertotauluopetuksen yhteydessä nimittäin nyrkkejä lyötiin polviin ja hoettiin ”två gånger två är fyra”. Samoin opeteltiin lukuja aina triljooniin asti. Edellä Somerkiven mainitsemat monet esimerkit pikkulasten kouluista, kuten polvien käyttö kertotauluopetuksessa menetelmänä mainitaan sekä Mamsellin koulusta, että Oulun koulusta kertovissa muistelmissa.³²⁵

³²⁵ Somerkivi 1952, s. 152; Hanell 1911, s. 77.

Selkein ulospäin näkyvä ero lancasterkouluihin muodostui mielestäni monitöörin ja palkitsemisjärjestelmien käytössä. Hydén oli opettaja. Hän opetti itse ja muistelijat kertoivat vain apuopettajista, joiden avulla oppilaita ei hallittu, vaan autettiin oppimaan. Jos opettajatar olisi käyttänyt monitöörisanaa ja antanut heille vuoro-opetuskoulun tapaisen aseman, olisi tällainen erikoinen sana tullut mitä todennäköisimmin esille muistelijoiden, esimerkiksi opettaja Eriksonin kertomuksissa. Erikson kertoo apuopettajien opettaneen heitä kyllä lukemaan, jolloin he kokoontuivat puoliympyrään eri kuvataulujen alle.³²⁶

Lippuja tai rahapalkintoja ei myöskään käytetty. Tosin Suomen tehtaankouluista kirjoittanut Eelis Aurola mainitsee, että oppilaat saivat pieniä lahjoja kannustukseksi lancasterilaiskoulujen tapaan. Lähteeksi merkitsemissään Närhen ja Voionmaan kirjoituksissa puhutaan kuitenkin vain joululahjoista ja keskiviikkorinkelistä.³²⁷ Tämä ei ollut lancasterilaiskoulujen monimutkaista palkitsemistoimintaa, vaan mieluummin hyväntekeväisyyttä. Pieniä lahjoja annettiin muissakin kouluissa. Esimerkiksi edellä tarkastellussa Oulun pikkulastenkoulussa syyslukukausi päättyi peräti ”suurenpuoleisiin rinkiöihin”.³²⁸ Kertoessaan Frenckellin pientenlastenkoulusta Kanerva kirjoittaa sielläkin olleen muiden tehtaankoulujen tapaan tapana viettää joulujuhlaa ja antaa pieniä lahjoja lapsille.³²⁹

Mamsellin koulusta on yleisesti puhuttu bell-lancasterilaisena kouluna. Nimitys on ollut kuin jääne koulun syntyajoilta ei koulun toiminta-ajalta. On kuitenkin mahdoton tarkalleen tietää, mitä tällaisella luonnehdinnalla on oikeasti tarkoitettu. Luonnehdinta sinänsä antaa lukijalle mielikuvan teollistuvalla ajalla tyypillisestä suuren oppilasjoukon koulusta, jossa oli apuopettajia, monitööreja, palkitsemisjärjestelmiä ja vain yksi varsinainen opettaja. Tamperelaisissa historiankirjoituksissa heti perään on kuitenkin kerrottu koulun toiminnasta sellaisenaan kuin muistelijat siitä ovat kertoneet, eikä tällöin ole mitenkään tarkasteltu käsitteen sopivuutta näihin muistelmiin. Tulkinta on jäänyt tekemättä.

Miksi sitten on usein puhuttu bell-lancasterilaisesta koulusta? Somerkivi katsoi aikanaan, että vuoro-opetusterman käyttö johti helposti väärinymmärryksiin, koska pikkulastenkoulut kuten monet muutkin sen ajan koulut käyttivät opetuksessa vuoro-opetusta, joka oli olennainen osa bell-lancasterkouluja. Pikkulastenkouluissa vuoro-opetusta sovellettiin kuitenkin vain lähinnä

³²⁶ M.E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s.11.

³²⁷ Aurola 1961, s. 61, 62.

³²⁸ Hanell, 1911, s. 73–79; Pentzin 1918, Kansanopetuksen vaiheita Oulussa, s. 49–50.

³²⁹ Kanerva 1972, s. 101.

lukemiseen ja matematiikan osalta suuriin lukuhokemiin, joita ei edes ymmärretty. Myös muutamat muut lancasterilaiset piirteet olivat yleisiä lähes kaikissa aikansa kouluissa. Samanlainen oli tilanne myös Ruotsissa. Näitä piirteitä olivat esimerkiksi apuopettajien käyttäminen.³³⁰ Juuri näin kävi mielestäni Tampereellakin. Opetusta ei tutkittu, eikä opetusalan tutkijoita käytetty lähteenä. Sen sijaan on luultavasti ihmetelty suurta oppilasmäärää ja ehkä todettu, että apuopettajia oli lancasterilaiskoulun tavoin, eikä koulussa ollut varsinaista luokkajakoakaan. Merkittävän aseman sai usein lähteenä käytetty Mäkisen toteamus koulun lancaster-fröbeliläisestä luonteesta. Merkitystä on tietysti myös sillä, että koulua perustettaessa ajateltiin nimenomaan voimakkaan teollistumisen ajalle tyypillistä lancasterilaista opetusta. Myös Paunun toteamus Ruotsista tulleesta opettajasta tulkittiin automaattisesti johtaneen lancasterilaiseen opetukseen. Lancasterilaista opettajaa lähdettiin hakemaan, mutta pikkulasten koulun opettaja tuli.

Nimitys fröbeliläisyydestä puolestaan on mielestäni vain kuriositeetti, joka syntyi palikkarakennelmista, joista Erikson kertoo 1850-luvun alusta. Niihin Hydén todennäköisesti oli tutustunut Ruotsissa vain opetusvälineinä ja rakenteluleikit kuuluivat myös pikkulasten kouluihin. Somerkivi pitääkin Mäkisen luonnehdintaa fröbeliläisestä opetuksesta puutteellisena, koska katsoo koulun opetustavan olevan alun perin Englannista tullutta pikkulasten koulun opetusta, vaikka siinä olikin myös fröbeliläisyydessä olleita piirteitä. Suomalaisissa sanomalehdissä kirjoitettiin Fröbelistä vuodesta 1855 lähtien. Fröbeliläisiä tarhoja tuli Hydénin aikana pikkulasten koulujen yhteyteen. Niistä uutisoitiin yksityiskoulujen yhteydessä vuodesta 1864 lähtien. Fröbeliläisen enemmän lapsen kehitystä huomioivan opetuksen toi Cygnaeus 1860-lla Suomeen Saksasta. Uusi opetuskäsitys korvasi hitaasti pikkulasten koulujen ja muidenkin koulujen vähitellen mekanisoitunutta opetustapaa. Uutta opetustapaa ryhdyttiin kutsumaan pikkulapsipedagogiikaksi.³³¹ Ajatus lancasterilaisuudesta ja fröbeliläisyydestä voi mielestäni elää Mamsellin koulun yhteydessä yksinkertaisesti senkin vuoksi, että ne sanoina jäävät mieleen, ovat selkeitä määritelmiä ja kalskahtavat komealta.

5. Opettaja Hydénin koulutus

Mamsellin koulun määritelmää on useasti perusteltu opettajan saamalla koulutuksella, mutta oliko hänellä koulutusta? Tätäkin täytyy tutkia tarkemmin.

³³⁰ Somerkivi 1952, s. 146, 148, 149–194 passim.

³³¹ Somerkivi 1952, s. 154, 155.

Koulusta kertovat Varto ja Erikson, joita työssä paljon lainataan, eivät opettajan koulutuksesta tai opetustavan termeistä kerro siitä huolimatta, että Eriksonilla olisi arviointiin ollut myös ammatillinen pätevyys. Heille oli ilmeisen selvää, että opettajatar oli pätevä. Varhaisin lähde Paunu ei myöskään kerro opetusmenetelmästä eikä suoraan opettajan saamasta koulutuksesta, kuten edellä kerrottiin. Paunu kertoo, että Ruotsista suositeltiin Uhdelle Hydéniä ja suosittelijana oli tohtori Fjellstedt. Närhen mukaan suosittelijana täytyi olla kuitenkin merkittävästi Hydénin elämään vaikuttanut George Scott, koska Fjellstedt oli tähän aikaan lähetystyössä. Tämä olisikin kovin luonnollista, koska Uhdella oli vankka yhteys Scottiin. Scottin suosituksesta kirjoitti myös Lindström Suomen ruotsinkielisten metodistien lehdessä vuonna 1931 kertoessa Suomen ensimmäisestä metodistiseurakunnasta ja ensimmäisestä suomalaisesta metodistista Maria Hydénistä. Närhi myös yksiselitteisesti kertoo, että ”Ruotsissa mamselli Hydén sai opettajatarsivistyksensä.” ja ”Opettajaksi valmistuttuaan...” hän odotti Jumalalta kutsua työhön. Lähettä Närhi ei mainitse. Myös tehtaan historian kirjoittanut Linfors kertoo opettajan saaneen koulutuksen Ruotsissa. Lindforsillakaan ei ole mainintaa lähteestä.³³²

Uusimmassa Tampereen seurakunnan historiassa mainitaan, ettei opettajalla ollut koulutusta eikä kokemustakaan. Lähteenä on käytetty ilmeisesti Kortekangasta. Kortekangas kertookin, että ”Hydén lienee saanut jotain koulutusta opettajan tehtävään, mutta ei nähtävästi ollut toiminut opettajana aikaisemmin”. Oudoksi tämän tulkinnan tekee se, että Kortekangas käyttää lähteenään Somerkiviä, joka mainitsee opettajan saaneen ”asianmukaisen opettajankoulutuksen”. Somerkiven käsitys puolestaan perustuu edellä mainittuun Lindforsiin.³³³ Ruotsissa saatua koulutusta puoltaa myös nimimerkki Aakun maininta, että isä lähetti tyttären Ruotsiin vuonna 1920 saamaan opettajakoulutusta. Selkeästi maininnasta puuttuu kuitenkin lähdetieto.³³⁴ Isä ei ainakaan tyttärtään koulutukseen lähettänyt. Isä kuoli 1813. Tällöin Maria-tyttö oli kahdeksanvuotias.

Koulutuksesta puuttuu tarkka lähdetieto. Lindfors oli saanut tiedon todennäköisesti tehtaalta. Närhi puolestaan oli tutustunut laajasti lähetystyöhön ja kirjoittanut kokemuksista kaksi muutakin kirjaa, kuten lähteiden tarkastelussa on todettu. Se ei kuitenkaan tee hänestä muita luotettavampaa tällaisen tiedon osalta. Oman diplomaattisen arvion antoi Otto Viitanen, kun hän mainitsi opettaja

³³² Paunu 1908, s. 126; Närhi 1929, s. 5; Lindfors 1938, s. 196.

³³³ Silfverhuth 2013, s. 92; Kortekangas 1965, s. 31; Somerkivi 1952, s. 150.

³³⁴ Paunu 1908, s.126;Lindström , Ett halvsekel, Finnlands första metodistförsamling 50 år, Wasa Svenska Metodistförsamling 1881–1931, Nya Budbäraren, numero 22, 1931, s. 172, 175, 176; Närhi 1929, s. 5, 6; Lindfors 1938, s. 196; Aaku, Henkilöitä Ferdinand Uhdén ajoilta, Yhdyslanka, nro 6, 1947, s.6.

Hydénin käyneen Ruotsissa hankkimassa opettajakoulutusta.³³⁵ Käynti oli kyllä aika pitkä ja ilmaus onkin todennäköisesti vain epätarkkaa kerrontaa.

Erilainen mielenkiintoinen tieto Hydénistä on Aino Länkelän kokoamissa muistelmissa Yhdyslanka-lehdessä. Niissä kerrotaan, että Hydén kävi Upsalassa lähetyskoulun. Hän pääsi sinne, vaikka koulu oli tarkoitettu vain miehille. Muistelmissa kerrotaan myös epämääräisesti, että ”Hän oli kyllä käynyt jossakin lasten kouluissa katselemassa ja oppimassa, mutta nyt Afrikan mustat lapset saivat hänen rakkautensa.” Tämän lähetyskoulun johtajatar toi sitten Hydénille kirjeen, jossa oli kutsu työhön Tampereelle.³³⁶ Valitettavasti tätä tietoa en ole kyennyt tarkistamaan. Länkelän tiedoissa oli kuitenkin väärää maininta perhetaustasta. Voisi olla näin mahdollista, että muitakin asioita on silloin väärin. Perhetausta olisi nimittäin ollut helposti tarkistettavissa. Olisi myös outoa, etteivät muistelijat muille kirjoittajille olisi koulutuksesta ja Upsalasta maininneet mitään. Koulun opetustapaa käsittelevässä kappaleessa todettiin, että useat kirjoittajat perustivat tulkintansa opetustavasta ja koulutuksesta Mäkiseen ja Paunuun, joiden tulkintojen epämääräisyys tuli jo todetuksi, joten sieltäkään ei löydy apua.

Oman tulkintani mukaan Hydénin koulutusta ei voida käytetyn lähdekirjallisuuden perusteella aukottomasti todistaa. Kun seuraa opettajan tekemää työtä, on hänellä mielestäni täytynyt olla opettajankoulutus tai erittäin hyvä perehtyneisyys kouluelämään. Lukemisen ja kirjoittamisen opettaminen organisoidusti pikkulastenkoulujen tavoin ei olisi mielestäni ollut mahdollista ilman sitä. Tuohon aikaa oli Suomessa myös tavallista, että pikkulastenkoulujen opettajattaret kävivät Ruotsissa opiskelemassa opetusta. Vierailun ei tarvinnut kuitenkaan olla erityisen pitkä. Pätevyys tuli vähemmälläkin. Kesäkin riitti. Näin oli esimerkiksi samaan aikaan perustettujen Kokkolan ja Helsingin kouluilla. Erityisesti koulun aloittaminen yksin olisi mielestäni ollut mahdotonta ilman valmiina olevia taitoja. Tarkkana ja taitavana tehtaan johtajana Uhde tuskin olisi myöskään hyväksynyt koulun perustajaksi ketä tahansa opettajatarta. Ruotsin arkistoista koulutus saattaisi selvittää, viettihän Hydén oletettavasti 14-vuotiaasta 34-vuotiaaksi Ruotsissa ja todennäköisesti Tukholmassa. Tämän jälkeenkin hän vieraili säännöllisesti Tukholmassa. Sieltä opettajatar toi mukanaan kouluun myös tuiasias opetustyötään varten. Erityisesti ensimmäiset ostokset olivat summaltaan merkittävät. Näin ollen opettaja ei lomillaankaan unohtanut varsinaista työtään. Tämän tiedon tulkinnan mukaan olisi luonnollista, että hän olisi myöhemminkin seurannut aikaansa myös

³³⁵ Viitanen 1947, s. 83.

³³⁶ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 2, 3.

kasvatuksen ja opetuksen osalta. Joka tapauksessa on kiistämätöntä, että Hydén toimi pätevän opettajan tavoin koko työelämänsä ajan sen alusta loppuun saakka.

VIII MARIA CHARLOTTA HYDÉN – USKOMATON PERSOONA

Tavalliselle tamperelaiselle Maria Hydén oli ennen kaikkea karismaattinen opettajatar, Koulumam-selli, jonka työtä leimasi voimakas uskonnollisuus. Opettajan työn ulkopuolisesta toiminnasta hänestä on Tampereella oletettavasti tiedetty melko vähän. Ikään kuin toinen elämä hänelle kuitenkin muodostui laajoista sisälähetysmatkoista. Näillä matkoilla hän jätti lähtemättömän jäljen lähetyksen ystäviin. Kolmas elämä oli kesäisin Ruotsissa, jonne hän teki lukuisia matkoja. Miten tämä oli mahdollista 1800-luvun puolessa välissä yksinäiselle naiselle? Ymmärtääksemme Maria Hydénin elämää ja elämäntyötä on tarkasteltava lähemmin kyseistä aikaa ja hänen persoonaansa.

1. Hydénin perhetausta

Maria Hydénin oma perhetausta ja Ruotsissa vietetyt kesäajat jäävät työssä valitettavan vähälle tiedolle. Opettajan taustat jäivät etäisiksi niukkojen tietojen vuoksi. Esimerkiksi suhteet Tukholmaan ovat lähes kokonaan hämärän peitossa. Tiedot ovat puutteellisia, koska aikalaismuisteluissa ja kirjeissä niistä ei ole juuri matkamainintoja kummempia tietoja. Vain yksi muisteli kertoo hänen käyneen Tukholmassa sukuloimassa.³³⁷ On mielestäni tärkeää selvittää hänen perhetaustaan-sa. Olihan tällainen elämä tuona aina poikkeuksellinen. Tarkemmin sukutaustaa on käsitelty liitteessä.³³⁸

Lähes kaikissa artikkeleissa Maria Hydénin muutto Tukholmaan on tapahtunut 14-vuotiaana eli vuonna 1819 tai 1820. Tämä tieto on todennäköisesti Paunulta, joka on varhaisin asiasta kertova lähde. Paunu ei mainitse omaa lähdeään.³³⁹ On mielestäni myös mahdollista, että Maria Hydén muutti Tukholmaan perheen kanssa jo vuonna 1809. Tätä tukisi vain Aino Länkelän

³³⁷ Länkelä, Muistelmia mamseli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 5.

³³⁸ Liite 14: Kuka hän oikein oli? s. 146.

³³⁹ Paunu 1908, s. 126.

kertomus muutosta sodan jaloissa. Tuona Suomen sodan vuonna perheen isä nimittäin palveli armeijassa Ruotsin puolella Sandetsin prikaatissa. Merikapteeni-isästä on mainintoja myös muissa lähteissä. Näin kertoo esimerkiksi opettajasta elämäkerran kirjoittanut Närhi.³⁴⁰ Kahdesta löytämästäni tuon ajan merikapteenimatrikkelista ei kuitenkaan Hydén-nimistä kapteenia Suomesta löytynyt.³⁴¹

Isä ei ollut merikapteeni - kapteeni kylläkin. Isä oli ammattisotilas. Hän kuoli Kälviällä jo 1813. Maria Hydén joka tapauksessa asettui todennäköisesti Tukholmassa asuvien äidin sukulaisten hoiviin. Äidin äiti kuoli Tukholmassa vuonna 1920 ja oma äiti Kälviällä 1929. Lopullinen selvitys muuttoajalle löytyisi vain Tukholman väestötiedoista. Kälviältä muuttokirjoja ei löytynyt. Tiedot liitteessä esitetystä sukutaustasta ovatkin mielestäni vähäisten perhetietojen vuoksi tarpeellisia.

Tiedot antavat perspektiiviä opettajattaren elämäntyölle. Osoittautui, ettei hän ollut suinkaan ainoa sukunsa merkittävä henkilö. Voi myös hyvin olettaa, että hänen toiminnassaan Tampereella ja myöhemmässä sujuvassa oleskelussa Tukholmassa näkyi suvun tuoma sivistys. Hän on ollut luonnollisesti tästä tietoinen eläessään ensin Lohtajalla ja sen jälkeen varhaisaikuisuutensa Tukholmassa sukunsa luona. Tämä myös osaltaan selittäisi hänen tutustumisensa Tukholmassa juuri metodistiipiireihin, jotka Kortekankaan mukaan vaikuttivat tuohon aikaan Tukholman ”herrasväen piirissä”.³⁴² ”Herrasväen piiristä” todistaa sekin, että hänellä oli Tukholmassa useita lääkärituttavia.³⁴³ Tukholmassa oli Hydénillä ja metodistivaikuttaja Scottilla myös yhteisiä tuttuja, jotka luottivat Hydéniin ja antoivat hänelle luottamuksellisen tehtävän. Näin ollen seurakunnan perustajajäseniinkin kuulunut Hydén ei ollut mielestäni kuka tahansa rivihenkilö. Nuori opettajatar nimittäin järjesti Scottin tuttavaperheen tyttärelle palveluspaikan Kuopioon jo vuonna 1842. Tämä kertoo siitä, että Suomessa Hydénillä oli jo tuolloin pari vuotta saapumisensa jälkeen merkittävä tuttavuussuhde tai ainakin hän kykeni sellaisen hankkimiseen. Kuopiolaisessa perheessä edellä mainittu tyttö opetteli taloudenpitoa.³⁴⁴ Toinen Hydénin asemaa kuvaava seikka oli luonnollisesti se, että kun Uhde kolme vuotta aiemmin tiedusteli opettajaa, niin Hydéniä Tampereelle suositeltiin.

³⁴⁰ Närhi 1929, s.3.

³⁴¹ Laurentt & Beckman 1912; Laurentt & Beckman 1931.

³⁴² Kortekangas 1965, s. 32.

³⁴³ Uhden kirje Renqvistille 5.9.1857, Akhiander 1863, s. 216, 217.

³⁴⁴ Uhden kirje George Scottille 24.2.1842, Westin 1929, s. 294, 295.

2. Hydén naisena 1800-luvun Suomessa

Naisten organisoituminen Suomessa tapahtui aluksi erityisesti herätysliikkeissä. Siellä naiset toimivat yhdessä miesten kanssa ja heitä arvostettiin sielunhoitajina, parantajina ja hurmoskokeusten välittäjinä. Tämä oli näkyvässä laajemminkin protestanttien keskuudessa kuin vain Suomessa.³⁴⁵ Suomessa oli runsaasti hurmoksellista liikehdintää 1800-luvun alussa. Näissä naisilla oli keskeinen asema. Tätä vastaan nousivat kuitenkin papeista esimerkiksi Renqvist. Myöhemmin tulee ilmi, että erityisesti juuri Renqvistiin Hydénillä oli lämpimät suhteet. Yhteiskunnallisia piirteitä herätysliikkeet saivat vasta vuosisadan loppupuolella.³⁴⁶ Kansasta nousikin pappien tilalle 1800-luvun loppupuolella sekä miehiä, että naisia. Tällöin heidän sosiaalinen asemansa nousi. Naiset eivät silti haastaneet miehistä sukupuolirakennetta yhteiskunnassa, vaikka saivatkin merkittäviä rooleja. Herätysliikkeet kuitenkin rikkoivat sääty-yhteiskunnan rajoja. Asetuttiin jopa papistoa vastaan. Myös omissa yhteisöissä ja jopa perheessä sukupuolirajat rikkoutuivat.³⁴⁷ Herätyksen kokenut tytär saattoikin nyt arvostella isäänsä ja kehottaa parannuksen tekoon. Näihin samoihin päätelmiin tuli myös Ilkka Huhta artikkelissaan. Hän kuitenkin katsoi, että varsinaisten säätyrajojen rikkoutuminen jäi oletettua vähäisemmäksi. Pitihän Paavo Ruotsalainenkin säätyrajoja jumalallisena järjestyksenä.³⁴⁸ Kiistatta kuitenkin yksilöllisyys korostui. Olihan uskonratkaisu yksilökohtainen, eikä se ollut riippuvainen instituutioista. Myös tiedon hankinta lisääntyneen lukutaidon ja omakohtaisen lukemisen kautta parani. Sivistystaso nousi. Liikkeille oli hyödyllistä, että heille tärkeitä julkaisuja luettiin. Hyvä lukutaito oli kannatettavaa. Vähitellen se tarkoitti myös maallisten julkaisujen lukemista. Lukutaidon käyttöä oli silloin vaikea valvoa, vaikka olisi haluttukin.³⁴⁹

Erilaisista lähtökohdista tulevat naiset kohtasivat toisiaan uskonnollisissa piireissä, veivät sanomaa eteenpäin ja näin rikkoivat perinteistä kotiäidin perhekäsitystä, mutta varsinaiseen yhteiskunnalliseen toimintaan he eivät osallistuneet.³⁵⁰ Naisen tehtävä oli yhä mennä naimisiin. Maaseudulla naimattomiksi jääneet naiset elivät yleensä sukulaisten turvin. Kaupungissa naimattomat naiset elättivät itsensä ompelemalla tai opettamalla. Vasta 1800-luvun loppupuolella aukesi pääsy

³⁴⁵ Sulkunen 1987, s. 169.

³⁴⁶ Sulkunen 1999, s. 84–89, 93.

³⁴⁷ Sulkunen 1991, s. 61–64.

³⁴⁸ Huhta 2007, s. 99.

³⁴⁹ Häggman 2007, s. 228, 229.

³⁵⁰ Gripenberg 1905, s. 19–21.

virkoihin ja vuonna 1864 yli 25-vuotiaasta naisesta tuli itsenäinen. Nainen vapautui miespuolisen sukulaisen holhouksesta.³⁵¹

Suomenkielisessä lehdistössä kirjoitukset naisen asemasta aloitti Snellman 1840-luvulla. Hän halusi edistää naisten koulutusta ja toimintaa kodin ulkopuolella. Ruotsinkielisissä piireissä oli hieman aiemmin vaikuttanut Fredrika Bremen. Bremen korosti varsin nykyaikaisesti naista yksilöllisenä ja itsenäisenä yhteiskunnassa vaikuttavana persoonana. Näin pitkälle ei Snellman ollut halukas menemään. Keskusteluun osallistuivat myös muun muassa Fredrika Runeberg ja toimittaja Sakari (Zacharias) Topelius. Vuosisadan puolessa välissä syntyikin Rouvasväen yhdistyksiä, joissa naiset osallistuivat ensimmäisiä kertoja yhteiskunnalliseen toimintaan. Ensimmäinen rouvasväenyhdistys Tampereelle perustettiin 1860.³⁵² Vuoden 1863 valtiopäiväpäätöksen mukaan naisista tuli tasa-arvoisia avioliitossa. Täysi-ikäiseksi naiset tulivat 25-vuotiaana ja miehet 21-vuotiaana.³⁵³

1800-luvun puolen välin ajan kuvaan Hydénin toiminta sopii hyvin. Uskonnollinen liikehdintä oli tehnyt tilaa, jopa tilausta hänen kaltaiselleen naiselle. Säätyrajoja oli rikottu. Myöskään esivalta ja kirkko eivät olleet enää ainoita määrääviä tahoja.

3. Vangitsevana opettajapersoonana Tampereella

”Hän oli enempi keskikoinen ihminen, kiiltävän musta tukka, sileäksi kammattu ja enempi alaspäin ohaukseselta, ja ruunit silmät, iloisella katsannolla, suora paksu nenä sekä hymyilevä suu.”³⁵⁴ Opettajan olemuksessa oli jotain niin merkittävää, että se piirtyi koululaiselle tarkasti mieleen.

Kuten aiemmin on jo ilmennyt, oli opettajan suhde lapsiin sellainen, että se loi automaattisen auktoriteettiaseman. Etäisyydestään huolimatta opettaja kuitenkin oli lämmin. Hän piti huolta köyhimmistä, leikki lasten kanssa ja oli ehdottoman tasapuolinen. Opettajatar teki myös lasten hyväksi koulussa runsaasti asioita, joista Maria Erikson ei tilan puutteen vuoksi joululehdessä kertonut. Muistelija toteaa opettajan uhranneen voimansa lasten hyväksi. Ilmaus on toki muistelijalta sinänsä luonnollinen. Muistelmassaan Erikson kertoo kuitenkin koulun päivittäisestä

³⁵¹ Rahikainen 2001, s. 23, 24, 80.

³⁵² Pulma 1987, s. 38–40.

³⁵³ Gripenberg 1905, s. 21–23.

³⁵⁴ Varto 1888, s. 5.

viikkojärjestyksestä tarkasti. Siksi on helppo uskoa, että opetusasioiden lisäksi olisi ollut vielä paljon kerrottavaa. Eriksonin mielestä opettajan seurana olivatkin lähinnä vain lapset. Ystävät olisivat halunneet nähdä häntä, mutta Erikson ajatteli Hydénin pitävän sitä turhuutena.³⁵⁵ Opettaja saavutti lasten kanssa sellaisen aseman, että sitä voi vain ihailia siitä huolimatta, ettei kuvauksia mahdollisista nurjista kokemuksista ole säilynyt. Hautajaiskuvauksesta ja Lotan päivän kertomuksista ilmenee, että myös vanhemmat pitivät opettajasta, vaikka eivät saaneet jäädä koululle päivää häiritsemään. Opettajan onkin täytynyt jäädä osin etäiseksi ja salaperäiseksi hahmoksi vanhempien keskuudessa. He kuulivat opettajasta vain lastensa kautta. Muu Hydénin toiminta jäi heille melko vieraaksi. Kerran muun muassa entinen oppilas rohkeni kutsua hänet häihinsä, mutta mamselli lupasi vain rukoilla parin puolesta.³⁵⁶ Seurakunnan jumalanpalveluksissa opettajatar kävi kuitenkin niin säännöllisesti, että Närhen mukaan vain jokin erityinen syy, esimerkiksi sairaus esti sen. Opettajalla oli vakituinen paikka kirkossa sakastin päällä.³⁵⁷ Voi vain kuvitella, minkä vaikutuksen tämäkin pieni salaperäinen etäisyys teki kirkossa käyvään rahvaaseen.

Vanhempien kunnioituksesta koulumamsellia kohtaan kertovat jo nimitykset. Kaikista koulumamselleista vain yhdestä tuli Koulumamselli ja kaikkien mamsellien pitämistä yksityisistä kouluista vain yhdestä Mamsellin koulu.³⁵⁸ Tamperelaisten hartaista pyynnöistä kaksi kertaa julkaistu kuvaus Maria Hydénin elämästä kertoo myös kansan suuresta kunnioituksesta. Kuvaus on vaikuttavaa kerrontaa hautajaisista. Siinä kuvastuu opettajan pyhimysmäinen merkittävyys. Kirkon kerrotaan täyttyneen heti avauduttuaan kaiken ikäisistä tamperelaisista. Lapsijoukko saattaa kantajia kirkkoon ja edellä kulkee patruuna von Nottbeck rouvineen. Siunauksen suorittaa arvostettu kivikirkon rovasti Grönberg³⁵⁹. Hän pitää myös voimakkaan ruumissaarnan saarnastuolista. Kuulijat itkevät. Muistelmissaan Erikson kertoo Hydénin kuolleen levollisena kiittäen Jumalan hyvyttä. Jopa opettajattaren viimeiset sanat ”Kiitä Herraa minun sieluni, hallelujaa.” jäivät elämään”.³⁶⁰ Hautajaisissa lapset ovat tehtaan isännistön kehotuksesta pukeutuneet kouluformuunsa, valkeaan esiliinaan. Pitkänä jonona pareittain kuin koulussa he saattavat vainajan kaupungin

³⁵⁵ Erikson, Maria, Maria Charlotta Hydén, Kristillinen Kalenteri Suomen Lapsille III 1879, s. 70; M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 11.

³⁵⁶ Länkelä, Aino, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s.6.

³⁵⁷ Närhi 1929, s.19.

³⁵⁸ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 10.

³⁵⁹ Grönberg toimi tuohon aikaan Messukylän kirkkoherrana ja oli pappissäädyn edusmies kaikilla valtiopäivillä 1863–1885 ja koulujen tarkastajana 1850–70 -luvulla. Wallinheimo 1929, s. 265–270.

³⁶⁰ Erikson, Maria, Maria Charlotta Hydén, Kristillinen Kalenteri Suomen Lapsille II 1878, s. 83–89 ja Kristillinen Kalenteri Suomen Lapsille III 1879, s. 67–73.

läpi vanhalle hautausmaalle.³⁶¹ Kirkon jälkeen saattue pysähtyy koulun pihaan jatkaen siitä matkaa kohti nykyistä Aleksanterin kirkkopuistoa.³⁶²

Hydén kuoli äkillisesti tiistaina 20.12.1868. Hautajaisista julkaistiin ennakkoon ilmoitus Tampereen Sanomien etusivulla 22.12. Siinä ilmoitettiin hautajaisten olevan aaton aattona 23.12. ja tilaisuuden olevan avoimen kaikille ystäville. Hautajaisista oli vielä lyhyt maininta seuraavassa lehden numerossa. Siinä kerrotaan puuvillatehtaan koulun opettajan hautajaisista, jossa suuri kansanjoukko saatteli vainajaa, joka oli ”lempeällä luonnollansa itseensä kiinnittänyt lasten sydämet”.³⁶³ Liitteessä on kuva hautakivestä ja Tampereen Sanomien uutiset hautajaisista.³⁶⁴

4. Matkaajana Suomessa ja Ruotsissa

Opettaja Hydénin matkat tulevat esiin työn muissakin osissa. Ne sopisivat myös lähetyssuuden yhteyteen. Matkat olivat kuitenkin mielestäni niin poikkeuksellisia tuona aikana ja erityisen merkittävä osa hänen elämäänsä, että käsittelen ne erillisenä aiheena.

Maria Hydénin matkoista Ruotsiin mainitaan useimmissa muistelmissa. Myös hänen yhteytensä ja matkansa Suomessa ovat esillä etenkin hänen hengellisestä toiminnasta kertovissa kirjoissa. Yksinäisen naisen matkoina ne olivat jo sinänsä poikkeuksellisia. Tukholmaan toki pääsi suoraan laivalla Turusta, mutta käynnit Kuopiossa, Sortavalassa ja Viipurissa asti merkitsivät hevoskyydillä ja yleensä talvisaikaan reellä kunnioitettavaa innokkuutta. Nykyisiä teitä matka Viipuriin on noin 400 kilometriä ja Sortavalaan noin 500 kilometriä. Edestakaisena matkana se tiesi paljon yli tuhannen kilometrin hevoskyytiä ja viikkojen reissaamista. Päivämatka kyyditsijän vaihdoista riippuen oli käytännössä vain muutama kymmenen kilometriä. Hydéniä kyyditsivät ainakin tavalliset kansan miehet, joten tuskinpa heillä aina ykkösluokan kulkupelejäkään oli. Etenkin kesällä suoritettu matka hevoskärryissä on vaatinut melkoista sitkeyttä. Matkoihin on edellä mainituista syistä johtuen täytynyt olla voimakas sisäinen kutsumus, koska mistään ei ilmene, että ne sisäisen tyydytyksen lisäksi olisivat tuoneet esimerkiksi mainetta tai taloudellista hyötyä.

³⁶¹ Närhi 1929, s. 21, 22.

³⁶² Voionmaa 1929, s. 412.

³⁶³ Juhlalliset hautajaiset, Tampereen Sanomat, numero 51, 22.12.1868, s 1; Tampereen Sanomat, 29.12.1868, s.2.

³⁶⁴ Liite 15: Viimeinen leposija ja hautajaisuutiset, s. 150.

Matkat Ruotsiin olivat lähes joka kesäisiä tapahtumia, vaikka niistä kaikista ei olekaan yleisten mainintojen lisäksi tarkkaa tietoa. 1840-luvulta työssä on yksi tieto. Siinä Hyden kertoo kirjeessään pastori Scottille vuodattaneensa kyyneliä muistellessaan edellistä käyntiään Tukholmassa ja siellä kokemaansa pyhää aikaa ”Saliga Tid”. Kirje on kirjoitettu kevättalvella 1842, joten opettaja oli heti ensimmäisenä lomakesänään Tukholmassa. Matkojen säännöllisyydestä ja tiheydestä voi päätellä Uuden kirjeestä Renqvistille vuonna 1959. ”Hetä keskikesän perästä aikoo nyt kuten tavallista matkustaa Tukholmaan virkistämään henkeään.” Uuden kirjeenvaihdosta Renqvistille selviää myös muutamia muitakin tarkempia ajankohtia ja matkatietoja. Matkoista Ruotsiin Uhde kirjoitti kirjeissään ainakin vuosina 1853, 1854, 1856, 1857 ja 1859. Näissä kirjeissä Uhde mainitsee Hydénin joko olleen tai olevan menossa Tukholmaan. Vuoden 1854 matka oli kuitenkin vasta suunnitelmissa, koska kirje on kirjoitettu huhtikuussa. Vuoden 1857 kirje puolestaan kertoo sairastumisesta ja lähetti Fhjellstedtin tapaamisesta. Muissa kirjeissä Uhde ei sen tarkemmin kirjoita matkojen tarkemmasta sisällöstä.³⁶⁵

Paunu puolestaan kertoo Hydénin kuunnelleen kesällä 1850 Ruotsissa ”kuuluisan Kiinan lähetys- saarnaaja Gützlaffin” esitelmiä. Näin 1850-luvulta on maininnat ainakin kuudesta eri vuosina tehdystä matkasta.³⁶⁶ 1860-luvulta en ole löytänyt erillisiä mainintoja matkoista Ruotsiin tai Suomen maaseudulle. Selkeitä syitä tietojen puuttumiseen voisivat olla Uuden muutto Saksaan 1860 ja Suomen lähetysseuran perustaminen 1859.³⁶⁷ Uuden muutettua hän ei enää ollut Hydénin työtoveri, joten maininnat Hydénistä esimerkiksi Renqvistille jäivät pois mahdollisista kirjeistä. Kun Suomen Lähetysseura perustettiin, liittyi Hydén Närhen ja Paunun mukaan Lähetysseuran kannattajaksi, jolloin hän Ruotsin Lähetysseuran sijasta alkoi tukea Suomen Lähetysseuraa.³⁶⁸ Näin mielestäni suomalaisen lähetystyön historiasta kirjoittaneella Paunulla ja Hydénin elämästä Suomessa kirjoittaneella Närhellä ei ollut enää tarvetta tutkia Hydénin mahdollisia yhteyksiä Ruotsiin. On mahdoton sanoa, kuinka matkat jatkuivat vai vanheniko opettajatar ja sopeutui elämään Tampereella myös kesäisin. Aiemmin tarkasteltujen, kassakirjoihin merkityn kahden oletetun matkakulun perusteella Hydén kuitenkin kävi vielä vuosina 1867 ja 1868 matkoilla, jotka ajankohdasta ja summasta päätellen sopisivat edelleen Ruotsin matkoiksi.

³⁶⁵ Hydénin kirje Scottille 1842, Westin 1928, s. 302; Ferdinand Uuden kirjeet Henrik Renqvistille 7.5.1853, 8.4.1854 ja 8.3.1856, SKS, kansio B 203; Uuden kirjeet Renqvistille 5.9.1857 ja 18.6.1859, Akhiander 1863, s. 217, 221.

³⁶⁶ Paunu 1903, s. 128.

³⁶⁷ Kortekangas 1965, s. 80.

³⁶⁸ Närhi 1929, s. 21; Paunu 1809, s. 129.

Entinen oppilas Erikson kertoo myös matkojen olleen lähes säännöllisiä. Hän kävi koulua 50-luvun alkupuolella. Ruotsista rakkaiden ystäviensä luota hän palasi aina virkistäytyneenä työhönsä. Ainoana muistelijana Aino Länkelä kertoo Hydénin tavanneen matkoillaan myös sukulaisia. Hän kertoo myös matkoilta aina tuoduista tuliaisista opetustarpeisiin. Niitä olivat Raamatunlauseet, kiiltokuvat ja muutkin erikseen nimeämättömät esineet näistä kuuluisimpana neekeripoika.³⁶⁹

Matkat Ruotsiin olivat mielestäni oleellinen osa Hydénin elämää ja jaksamista. Tukholmassa hän tapasi sukuaan ja niitä piirejä, joiden keskuudessa oli kokenut herätyksen. Ruotsissa hän myös tapasi lähettejä ja yhteys Ruotsin Lähetysseuraan pysyi kiinteänä. Matkoiltaan hän myös toi kouluun uusia virikkeitä. Näin matkat palvelivat sekä omaa virkistymistä että opetustyötä.

Varhaisin tarkemmin matka-aikoja määrittelemätön tieto Hydénin matkoista Suomessa on jälleen Eriksonin hautajaismuistelmissa vuodelta 1878. Niissä Erikson kertoo Hydénin joululoman aikaan tavallisesti matkustelleen Savossa ja Pohjois-Hämeessä.³⁷⁰ Hyvin samanlaisista tiedoista kirjoittaa Paunu 1905. Matkakohteista Paunu mainitsee Mikkelin tienoon, Keski-Suomen, Viipurin ja Sortavalan. Muitakin kohteita oli, koska hän päättää lauseensa mainintaan ym. Matkat tehtiin tavallisesti joululoman aikaan. Hydénin tutustui lähetyksen ja Renqvistin ystäviin syksyisin Tampereella markkinoiden aikana. Silloin Eriksonilla pidettiin seuroja ja vieraita majoitettiin ilmaiseksi Eriksonien luona. Näin muodostui laaja lähetyksen ystäväjoukko, joista monet myös poikkesivat Hydénin luona saamassa innostusta omaan työhönsä kotiseudullaan. Laukaalainen Gabriel Pöyhönen (Purri) kävi Hydénin luona vuonna 1851 sekä helmi-maaliskuussa, että syksyllä yhdessä ystävänsä kanssa. Pöyhönen kävi matkoillaan Yläneellä ja Turussa saakka.³⁷¹ Oletettavasti hän myös majoittui Hydénin luona. Ensimmäisellä kerralla asia ei ilmene, mutta yhdessä he keräsivät silloin varoja peräti 130 ruplaa, joten ei se aivan lyhyt poikkeaminen ollut. Jälkimmäisellä kerralla hän puhuu Isännästään Hydéniä tarkoittaen. Näin Hydénin omien matkojen lisäksi myös hänen luokseen matkustettiin. Havainto on merkittävä, koska hän Tampereella vietti ilmeisen eristynyttä elämää.

Tarkempia tietoja matkojen tapahtumista on muutamissa kirjeissä ja matkakuvauksissa, joita Ilmari Salomies on tallentanut ja tutkinut. Varhaisin tieto on vuodelta 1848. Siinä Salomies kertoo Hydénin käyneen Sortavalassa todennäköisesti kesäaikaan. Hydénin kirjoittama kirje Renqvistille

³⁶⁹ Erikson, Maria Charlotta Hydén, Kristillinen kalenteri Suomen lapsille II 1878, s. 86; Länkelä, Muistelmia mamseli Hydénistä, Yhdyslanka, numero 3, 1959, s. 2–6.

³⁷⁰ Erikson, Maria Charlotta Hydén, Kristillinen kalenteri Suomen lapsille II 1878, s. 86, 87.

³⁷¹ Paunu 1905, s. 128; Gabriel Pöyhösen kirje Herik Renqvistille 10.3.1851 ja 19.11. 1851, Salomies 1937, s. 196,198.

on päivätty heinäkuussa 17.7.1848 Kuopiossa ja siinä mainitaan, ettei Renqvist ollut kotona. Näin Hydén matkusti Kuopioon Sortavalan kautta. Oli siinä rengasmatkaa. Hydénin Suomen matkoille poikkeuksellisen ajankohtapäätelmän Salomies tekee kirjeen kirjoituspäivämäärän lisäksi sen sanamuodosta, jossa todetaan, että ovi näytti varhain aamulla kaukaa katsoen olevan lukossa. Eli ovea kolistelemassa he eivät olleet käyneet ja aamulla valoa oli riittävästi asian toteamiseen. Toisinhan olisi asia ollut sydäntalvella. Toisesta Hydénin kirjeestä Renqvistille käy selville, että Hydén vieraili Sortavalassa uudestaan joululoman aikaan tammikuussa 1851. Tällöin hän myös tapasi Renqvistin.³⁷² Tapaaminen oli niin onnistunut, että seuraavaa matkaa suunniteltiin jo juhannukseksi.³⁷³ Tapahtuman toteutumisesta ei ole tietoa, mutta tuskin näin on käynyt, koska myöhemmissä kirjeissä ei asiasta ole mainintoja. Seuraavana vuonna 1852 tammikuussa Hydén teki matkan Rautalammille ja Kuopioon. Matkasta kertoo Juvalainen Wilhelm Liukkonen, joka oli ottanut Hydénistä kyydin Kuopioon. Näin Hydén poikkesi ilmeisesti myös Juvalla.³⁷⁴ Lähelle tehdyistä matkoista löytyy vain Uhden maininta matkasta Jämsään talvella 1855. Siellä Hydén vieraili majuri Jack'in rouvan luona.³⁷⁵

1860-luvulta puuttuvat tiedot myös Suomessa tehdyistä matkoista. Syytä on vaikea tietää. Ehkä dokumentteja ei ole enää olemassa tai kunto heikkeni ja opettajatar vanheni. Toisaalta Lähetysseura oli perustettu ja lähetyksen toimijoita oli jo luonnollisesti ympäri Suomea.

Kiehtovaksi kysymysmerkiksi jää edelleen matkojen tarkempi sisältö. Mitä hän matkoillaan teki? Oliko se lähetyksystävien tapaamista ja lähetyksiasian eteenpäin viemistä? Lähetys oli hänen kutsumuksensa. Tuskinpa hän matkoilla kuitenkaan juuri julkisesti esiintyi. Sellaisesta toiminnasta olisi oletettavasti jäänyt muistiinpanoja. Tässä ja myöhemmin persoonaa käsittelevässä osassa käy kuitenkin ilmi, että hän teki kulkiessaan suuren vaikutuksen sekä tavallisiin talonpoikiin, että oppineisiin. Uskon myös, että matkoillaan Hydén ikään kuin vapautui uskonnäkemyksensä kanssa ja sai sille runsaasti vastakaikua ja suosiota. Inhimillistä. Tampereella hän kenties joutui pidättelemään voimakasta uskonnäkemystään, koska oli asemansa vuoksi kuitenkin tekemisissä myös seurakunnan kanssa.

³⁷² Hydénin kirje Renqvistille 17.7.1848, Salomies 1937, s. 199, 187.

³⁷³ Salonen 1931, s. 44.

³⁷⁴ Salomies 1937, s. 175–177.

³⁷⁵ Uhden kirje Renqvistille 24.2.1855, Akhiander 1863, s. 210.

5. Rakkauden kuumuudesta palava salaperäinen liekki

Hydénin metodismitausta on tullut esille jo useasti. Hydén liittyi Tukholman metodistiseurakuntaan 1839.³⁷⁶ Metodismitaustaa onkin syytä tarkastella erikseen. Suomen metodistipiireissä tunnettu pastori Toivo Rajalinna teki pastoraalityönsä vuonna 1941 metodismin synnystä ja vaikutuksesta Suomessa. Hän katsoi Hydénin hengellisyyden olevan laajempaa kuin yhden liikkeen kannatusta. Rajalinna kyllä olettaa, että lähetyskannatukseen kerättyjä varoja olisi mennyt metodistien lähetystyöhön, koska Suomen tai Ruotsin Lähetysseuran tilillä ei niitä näy. Tämä väite on erikoinen, koska yksittäisten tilitietojen lisäksi rahan kulusta on useita tietoja Uhdén kirjeenvaihdon kautta. Edellisen oletuksen perusteella Kortekangaskin mielestäni epävarmoin perustein olettaa ainakin osan lasten varoista menneen metodistien lähetystyöhön. Kukaan ei tietenkään tiedä kaikkien lähetettyjen varojen tarkkaa kohdetta.

Suomen metodistiliike pitää edelleen Maria Hydéniä arvossaan ja kertoo monissa yhteyksissä hänen olleen ensimmäisen suomalaisen metodistin. Asia mainitaan myös erilaisilla kirkon ja sen eri seurakuntien historiaa käsittelevillä sivuilla. Erityisen usein tämä seikka mainittiin ruotsinkielisessä metodistilehden *Nya Budbärarenin* eri artikkeleissa 1930-luvulla, joista tähän merkitsen vain yhden.³⁷⁷ Kortekankaan mukaan metodismitaustasta tuskin tiedettiin, koska seurakunnan viranomaiset eivät suhtautuneet metodismiin suopeasti.³⁷⁸ Myöhemmin työssä lähetystyön osuudessa ilmenee, että Hydén metodismia aikaisemmin sai todennäköisesti vaikutteita myös Ruotsissa toimineesta herrnhutilaisesta herätyksestä.

Toteamukset Suomen ensimmäisestä metodistista pitävätkin mielestäni tällaisena kuriositeettina paikkansa. Hydén oli kokenut herätyksen George Scotin, Ruotsin metodistiseurakunnan perustajan kautta ja oli häneen myöhemminkin yhteyksissä kuten Hydénin ja Uhdén kirjeistä Scottille ilmenee. Missään Uhdén lukuisista kirjeistä ei kuitenkaan Hydénin yhteydessä mainita sanaa metodismi, vaikka se olisi mielestäni ollut luonnollista. Olihan Uhdella itselläänkin läheinen yhteys pastori Scottiin. Omasta mielestäni metodistien tulkinta on oman liikkeensä näköinen ja kertoo toki Hydénistä yhden puolen. Tuohon aikaan Tampere ja kansainvälinen tehdasyhteisö oli niin monen erilaisen suunnan ja henkilön sävyttämä, että kyllä sinne yksi

³⁷⁶ Rajalinna 1941, s. 85.

³⁷⁷ Rajalinna 1941 s. 85, 86, 90; Kortekangas 1965, s. 32; Lindström, *Ett halvsekel, Finlands första metodistförsamling* 50 år. *Wasa Svenska Metodistförsamling* 1881.1931, *Nya Budbäraren*, 15.11.1931, s. 172, 175.

³⁷⁸ Kortekangas 1969, s. 31.

lähtötaustaltaan oleva metodistikin sopi. Mielestäni Maria Hydéniä ei kuitenkaan voi sijoittaa yhteen hengelliseen ruutuun.

Tampereella Hydénin lähin työtoveri oli Uhde. Uhdén tuki oli ratkaiseva opetustyölle ja koulun puitteissa tapahtuvalle kristilliselle toiminnalle. Heitä yhdisti kristillisyydessä moni asia. Erityisesti molemmilla oli vahva yhteys Henrik Renqvistiin. Hydénin kirjeistä Renqvistille olen löytänyt kaksi Salomiehen taltioimana. Näissä kirjeissä Hydén kirjoittaa voimakasta uskonnollista tekstiä. Kirjeet huokuvat yhteistä uskon käsitystä. Salomies myös tulkitsee muistiinmerkittyä matkakertomusta *Yks Kaunis reisu Historja 1850*. Siinä tekijältään epävarmaksi jäänyt kansanmies kertoo Renqvistin kanssa vietetystä tapahtumasta, jossa myös Hydén oli läsnä. Salomiehen mukaan tässä tilaisuudessa Renqvist koki rukouksessaan mystisiä asioita ja läsnäolijat kokivat tilanteessa ekstaattista haltioitumista. Hydénin Renqvistiin tekemästä vaikutuksesta puolestaan kertoo Renqvistin kirje sukulaiselleen Saimaan kanavaseurakunnan papille Gregorius Montellille (Kanavaseurakunta oli perustettu kanavatyöläisiä varten.). Kirjeessä Renqvist kertoo Hydénin olevan Kristuksen rakkauden suuresti valtaaman ja sen, joka tahtoo hengellisesti rakentua, kannattaa tavata Hydén. Samassa kirjeessä Renqvist toivoo Hydénin käyvän uudelleen Sortavalasakin ja kertoo, että vieraat olisivat erittäin tervetulleita Renqvistin luo, jos Hydén tulee ystävineen vierailulle juhannuksena Montellin luo.³⁷⁹ Käynnistä oli aivan ilmeisesti keskustelu talvitapaamisen yhteydessä menneenä talvena.

Edellä kuvatut hengelliset kokemukset mielestäni yhdistivät metodistiherätyksen kokeneen Hydénin voimakkaan rukouksen mieheen Renqvistiin. Hydén saattoi kyllä Närhen kuvauksen mukaan myös kokea jonkin asteisia hurmoksellisia kokemuksia rukouksissaan. Missään ei kuitenkaan tullut ilmi, että hän olisi julkisesti esimerkiksi profetoinut tai puhunut kielillä.³⁸⁰

Uhdén liitti Renqvistiin Renqvistin laajan julkaisutoiminnan hyvin merkittävä tukeminen. Tuki oli niin merkittävää, että Renqvist julkaisi tuohon aikaan enemmän uskonnollista kirjallisuutta tavalliselle kansalle kuin kaikki papit häntä ennen yhteensä.³⁸¹ Uhde tuki Renqvistin omaa tuotantoa ja Renqvist myös suomensi Uhdén suosittelimia kirjoja muun muassa Gossnerin kirjoittamia. Tämän edellytyksenä täytyi mielestäni olla luonnollisesti vahva yhteinen näkemys uskosta.

³⁷⁹ Salomies 1937, s. 183–185; Salonen 1931, s. 44. Ilmari Johannes Salomies - vuoteen 1934 Salonen) oli historiantutkija ja vuosina 1951–1964 Turun arkkipiispa. [<http://www.arkkihiippakunta.fi/historia/turun-piispat/1900-luvun-jalkipuolisko/ilmari-johannes-salomies/>]

³⁸⁰ Närhi 1929 s. 20.

³⁸¹ Huhta 1907, s. 99.

Kirjeenvaihto kesti vuosikymmenien ajan. Ihmeellistä kyllä he eivät koskaan tavanneet. Toisesta voimakkaasta herätysliikkeestä Paavo Ruotsalaisen herännäisyydestä heitä molempia ja myös Hydéniä erotti Kortekankaan ja Gummeruksen mukaan raittiuden vaatimus sekä käsitys rukouksesta ja pyhityksestä. Pyhityksellä tarkoitetaan tässä lähinnä ulospäin näkyviä uskon merkkejä, esimerkiksi ulospäin näkyvää rukouselämää, jota heränneet välttivät. Uhde oli kuitenkin gossnerilaisuudestaan johtuen tässäkin Renqvistiä maltillisempi ja kärsi kristittyjen välisistä kiistoista Tampereella. Uhde jopa esteli Renqvistiä käyttämästä liian jyrkkiä mielipiteitä muista. Uhde otti tehtaansaarnaajaksi jopa herännäistaustaisen papin.³⁸² Tässäkin asiassa maltillinen Uhde toimi Tampereella kokoavana voimana.

Tampereella Uhde oli ennen kaikkea merkittävä taustavaikuttaja. Hän pyhitti tehtaan ruokalan hengelliselle toiminnalle ja lahjoitti Vanhan kirkon laajennukseen vuonna 1847 300 hopearuplaa. Summan kokoa kuvaa se, että vuotta myöhemmin hankitut urut maksoivat 1200 ruplaa.³⁸³ Tämä oli erityisen merkittävää, kun tietää, että gossnerilaiseen uskonkäsitykseen ei kuulunut voimakas seurakunnallinen organisoituminen. Tärkeämpää oli sisäinen kristillinen elämä. Tässäkään Uhde ei ilmeisesti ollut jyrkkäkantainen, koska vielä 1860-luvun alussa hän lahjoitti anglikaanista kirkkoa puuhaavalle taholle kirkkorakennusta varten 100 puntaa. Summa oli taas merkittävä, kun samanaikaisesti Finlaysonin tehdas lahjoitti 300 puntaa ja monet yksityishenkilöt 20 tai 50 puntaa.³⁸⁴

Edellä mainitun pappien ja Paavo Ruotsalaisen opin arvostelun lisäksi harvinaisena konkreettisena mainintana suhteesta muihin kristittyihin Tampereella on Uhden kirjeessään Renqvistille vuonna 1857 esiin tuomat ajatukset. Siinä Uhde iloitsee Hydénin käynnistä Renqvistin luona, koska Hydén voi nyt torjua Renqvistin opista kulkeneita vääriä huhuja. Kirjeestä ei kuitenkaan ilmene keitä tarkalleen Uhde tällä tarkoitti. Siinä on kuitenkin maininta ”andra partier”, joka viittaa selkeästi muihin kuin Renqvistin kannattajiin. Näin selviää, että Hydén seurasi pappien puheiden lisäksi myös seurakuntalaisten asioita.³⁸⁵

Suomalaisista liikkeistä Tampereella vaikuttivat 1840-luvulla herännäisyys, 1850- ja 1860-luvuilla evankelisuus ja 1840–1860-luvuilla renqvistiläisyys, johon yhdistyi länsisuomalainen rukoilevaisuus. Kaupungissa käytiin Kortekankaan mukaan monia kiistoja eri herätysliikkeiden välillä.

³⁸² Kortekangas 1965 s. 29–31, 36; Gummerus 1931 s.200.

³⁸³ Wallin 1903, s. 436.

³⁸⁴ Kortekangas 1965, s. 74.

³⁸⁵ Uhden kirje Renqvistille 30.6.1857, Akhiander 1863, s. 215.

Tehtaan piirissä tunnusomaista oli kuitenkin suvaitsevainen henki. Siihen vaikuttivat taustoiltaan monet ulkomailta tulleet henkilöt, joista erityisesti erottui johtaja Uhde. Kortekangas katsoo piirin olleen melko rajoittunut, eikä siihen hänen mukaansa kuulunut paljon työväkeä. Tämän tulkinnan kanssa ristiriidassa on kuitenkin se, että tehtaan piiri nousi lähetystyön suureksi kannattajaksi Eriksonien seurojen myötä ja näissä hartauksissa kävi myös englantilaisia mestareita. Tehtaan lähetyskannatusta paljon tutkinut Paunu kertoo myös, että juuri tehtaan piirissä vallitsi suvaitsevainen henki.³⁸⁶

Hydén oli tekemisissä ainakin jonkin verran kaikkien edellä mainittujen kanssa. Tampereen uusimmassa seurakuntahistoriassa Voitto Silfverhuth kirjoittaa, että varsinainen renqvistiläin ja ruotsinkielinen lähetyspiiri tehtaalla käsitti 1840-luvulla vain kymmenkunta henkilöä ja suurempi lähetyspiiri oli Erikssonien ympärille etenkin 1850-luvulla kokoontunut suomenkielinen piiri.³⁸⁷ Näiden piirien keräämät varat ilmeisesti yhdistyivät viisikymmentäluvulla jännitteiden vähennyttä erityisesti juuri Erikssonin toiminnan johdosta.

Tampereella Hydéniä vaivasi oman seurakunnan papin Grönbergin puheet. Grönberg oli Hydénin mielestä vielä liikaa kiinni omissa taustoissaan. Tällä hän ilmeisesti viittaa heränneisiin. Molemmat sekä Hydén että Uhde toivoivat, että uusi pappi Ingman tekisi hyvän vaikutuksen Grönbergiin. Tämä tapahtui vuonna 1854.³⁸⁸ Samantapaisesta tilanteesta Uhdekin kertoi uudestaan kirjeessään Renqvistille vuotta myöhemmin. Tällöin Uhde mainitsi Hydénin kärsivän pappien puutteellisesta uskosta ja epäilevän, että ovatkohan he uskovaisia ollenkaan. Papit puhuivat saarnastuolista rukouksesta niin kummallisia, että ovat täysin ristiriidassa siitä mitä mamselli koulussa lapsille opettaa. Tämä suorastaan aiheutti jonkinlaista eristäytymistä Hydénissä. Alakulo oli niin voimakas, että Uhde pyytää Renqvistiä lohduttamaan Hydéniä, koska aina on olemassa puolueita ennen lopullista yhteyttä. Vain ajatuksia vaihtamalla asiat voivat Uhden mukaan parantua.³⁸⁹

Opillinen eroavuus oli Hydénillä heränneitä kohtaan vanhaa perua. Jo vuonna 1842 hän oli lopettanut ainakin silloin keskustelut heränneiden kanssa niistä syistä johtuen, joita yllä käsiteltiin myös Uhden ja Renquistin kohdalla. Tämä yksittäinen maininta kertoo siitä, että ainakin tullessaan Tampereelle Hydénillä oli kosketusta muihinkin kristillisiin piireihin. Ellei asia olisi ollut tärkeä, ei hän olisi siitä keskustellut Uhden kanssa niin paljon, että Uhde kertoi siitä edelleen ystävälleen

³⁸⁶ Kortekangas 1965 s. 36, 79, 80; Paunu 1906 s. 120–122.

³⁸⁷ Silfverhuth 2013, s.109.

³⁸⁸ Uhden kirje Renqvistille 23.9.1854, Akhiander 1863, s. 214, 215.

³⁸⁹ Uhden kirje Renqvistille 24.2.1855, Akhiander 1863, s. 210.

Scottille.³⁹⁰ Kosketus 1840-luvulla heränneisiin oli luonnollista myös siksi, että vuosikymmenen alussa herännäisyys oli Tampereella voimakkaimmillaan. Pian se hiipui vähiin ja myös Grönberg otti liikkeeseen sittemmin etäisyyttä. On toki myös luonnollista, että voimakkaan lähetyskutsumuksen kohdanneella nuorella oli oma uskonnäkemyksensä tuolloin voimakkaimmillaan.³⁹¹

Hydénillä oli elämänsä aikana taipumus jonkinasteiseen masentumiseen. Edellä kuvattujen tapahtumien lisäksi hän oli erityisen heikko, kun Gabriel Pöyhönen tapasi syksyllä 1851 Hydénin ja ilmeisesti majoittui Hydénin luo. Pöyhönen kertoo, että ”Sillä oli jotengin ikävä Isäntänsä sänkyyn tahto vaan vaipuu.”³⁹² Henkisen ajoittaisen väsymisen tai masentumisen lisäksi Hydéniä vaivasi myös jokin fyysinen sairaus. Savon matkallaan 1852 hän oli välillä hyvin heikko. Nahkuri Wilhelm Liukkonen kirjoittaa kirjeessään tapaamisestaan Rautalammilla 12. tammikuuta, että ”hänen kasvonsa olit valjut kuin kuoleman kuva, van kuitenkin ihanat nähtä kuin enkelin kasvot,” Kasvot muuttuivatkin Hydénin tunnistessa hänet hyvin iloisiksi. Heidän tavatessa uudestaan muutaman päivän kuluttua Kuopiossa Hydén talutettiin sisään matkasta uupuneena ja kirjoittaja kertoo väsymyksen johtuneen myös sairaudesta, jota hän ei sen tarkemmin kuvaile.³⁹³

Muutama vuosi Savon matkaa myöhemmin vuonna 1857 Hydéniä odottivat Tukholmassa lääkärin ehdottamat merivesikylvyt. Uhde kertoo kirjeissään Renqvistille, että Hydén sairastui kovasti matkansa aikana Ruotsiin ja oli useita päiviä vuoteessa. Tällöin Tukholman lääkärit lähettivätkin hänet Visbyhyn kylpemään. Kaksi vuotta myöhemmin 1859 Uhde kertoo Hydénin terveyden olleen hyvän, koska hän oli käyttänyt talven ajan kylmävesiparannusta.³⁹⁴

Viimeisten terveystietojen jälkeen opettajatar eli vielä lähes kymmenen vuotta. Uuden poismuuton vuoksi kuitenkin kaikki kirjalliset tiedot jäivät vähiin. Siksi luonnollista on, ettei varsinkaan terveydestä jäänyt muistiinpanoja. Kuitenkaan esimerkiksi Varton ja muiden muistelijoiden muistelmissa tai Eriksonin hautajaismuistelmissa ei mainita mitään sellaista, että opettaja olisi sairastellut. Siksi ilmeisesti hänen kuolemansa lyhyen sairauden jälkeen tuli odottamatta. Näistä pienistä maininnoista voi mielestäni kuitenkin olettaa, että Hydénillä oli jokin perussairaus, joka aiheutti ajoittaista heikkovointisuutta. Jos se olisi ollut satunnaista, ei Uhde erikseen

³⁹⁰ Gummerrus 1929, s. 212.

³⁹¹ Kortekangas 1965, s. 75.

³⁹² Salomies 1937, s. 198.

³⁹³ Wilhelm Liukkonen kuvaus Hydénin matkasta Savossa, Matka Kertomus, Salomies 1937, s.176.

³⁹⁴ Uuden kirje Renqvistille 5.9.1857 ja 18.6.1859, Akhiander 1863, s. 217, 221.

Renqvistille olisi kertonut, että tänä talvena Hydén on voinut hyvin. Maininta kertoo siitä, että aina näin ei ollut.

Toimiessaan Hydén teki voimakkaan vaikutuksen tavalliseen kansan mieheen. Näin kertovat muutamit kuvaukset. Ilmari Salomiehen julkaisemissa kuvauksissa nahkuri Wilhelm Liukkonen ja maanviljelijä Gabriel Pöyhönen ovat kertoneet Maria Hydénin kohtaamisesta. Liukkonen kirjoitti kokemuksistaan lyhyen matkakertomuksen vuonna 1852. Haltioitunutta kokemusta saattoi edesauttaa Hydénin mietiskely Jumalan tahdosta ja jokin sairaus, josta edellä mainitaan. Tästä heikkoudesta noussut kristillinen puhe ja ilo tapaamisesta teki suuren vaikutuksen Liukkoseen. Kuvauksessaan hän luonnehtii Hydéniä ”suureksi Jumalan ihmiseksi, siunatuksi Herran valituksi”, jonka ”Kasvoista leimahti rakkauden kuumuudesta palava liekki”. Edellä mainittu laukaalainen Gabriel Pöyhönen toimi ilmeisesti matkalla Hydénin kuljettajana ja lukuisilla omilla hengellisillä matkoillaan hän kävi myös Tampereella Hydénin luona. Pöyhönen kuvaa kokemuksiaan kirjeessään Renqvistille, että ”Mapsellin” vaikutus oli niin suuri, että hän tunsikin itsensä ”maan tomuksi”. Myös Erikson kirjoittaa Kristillisessä Kalenterissa Hydénin tehneen matkoillaan suuren vaikutuksen sekä rikkaiden, että köyhien keskuudessa. Sekä miehet, että naiset ihailivat hänen kristillisyytensä.³⁹⁵ Lainausten teksteistä on muistettava ajalle tyypillinen uskonnollinen voimakas ilmaisu. Niitä ei voi suoraan ajatella nykykielenä.

Närhi kertoo opettajan olleen hyvin eristäytynyt ympäristöstään. Ikkuna oli peitetty valkoisella kankaalla, ettei maailman touhu häiritsisi. Vieraita ei käynyt, eikä hän käynyt missään. Närhi ajattelee Hydénin tällä tavoin viettäneen ”salattua elämää Jumalansa kanssa”. Kirkossa hän kuitenkin kävi aivan säännöllisesti. Opettajan paikka oli sakastin päällä oleva lehteri kuten aiemmin on mainittu.³⁹⁶ Närhi ei kerro mainitsemistaan opettajan tavoista valitettavasti tarkempia ajankohtia. Opettajana hän ehti olla 63-vuotiaaksi saakka, joten tuttu hahmo hän joka tapauksessa Tampereella oli.

Tehtaalla oli Eriksoneiden luona säännöllisesti seurat, joihin osallistui laajalti ihmisiä. Tällöin Hydén tapasi ystäviään. Seuroissa ruokalanpitäjä Juho Eriksonin tytär Maria Erikson tai lankamyymälän hoitaja ”vanha neitty” Katariina Ekblom käänisivät ruotsalaista lähetyslehteä ja jälkimmäinen myös englantilaisia artikkeleita. Vaikka Paunu katsoo Hydénin yhdeksi merkittäväk-

³⁹⁵ Wilhelm Liukkosen kuvaus Hydénin matkasta Savossa, Matka Kertomus, Salomies 1937, s.176–178; Pöyhösen kirje Renqvistille 19.3.1851, Salomies 1937, s. 196; Erikson Maria Charlotta Hydén, Kristillinen Kalenteri Suomen Lapsille 1879, s. 71.

³⁹⁶Närhi 1929, s. 29.

si henkilöksi tässä Tampereen lähetysystävien piirissä, ei hän kuitenkaan kerro ainoatakaan edellä mainitun Ekblumin tai Eriksonien kaltaista konkreettista esimerkkiä Hydénin toiminnasta koulun ulkopuolella edes Eriksonin seuroihin liittyen. Vain Finlaysonin lähetystoiminnasta useita artikkeleita kirjoittanut Yrjö Hirvonen kertoo Voionmaan tavoin Hydénin lähipiiristä Tampereella. Hirvonen nimittää Hydénin ystäväpiiriksi suppean ruotsinkielisen tuttavapiirin, johon kuuluivat edellä mainittu ”vanha neitty” Katarina Ekblom, ”nuori neitty” Katarina Sacklén ja kutomo-osaston johtaja englantilainen John Sharples ja luonnollisesti myös Uhde.³⁹⁷

Voionmaa kertoo ystäviin kuuluneen jotkut tehtaalaiset mestarit, Eriksonit, lankakaupan myyjien Katarina Ekblomin ja Katarina Sacklenin, asyylin vahtimestari Nordlundin ja tietysti isännöitsijä Uhden. Tämä ystäväpiiri ja monet muut kokoontuivat Eriksonilla sunnuntai-iltaisina, koska he kaikki olivat myös ahkeria kirkossa kävijöitä. Kuriositeettina mainittakoon, että Eriksonin ystävä värjäri Liljeroos toimitti 1867 painetun kirjaseen ”Salomonin korkia veisu, lyhyillä selityksillä osaksi Fjellstedtiä seuraten kirjoittanut H. L.”³⁹⁸ Näin Hydénin elämään vaikuttanut Fjellstedt kiertyi myös osaksi tamperelaista hengellistä elämää. Etenkin Wallinin tietoja voi mielestäni pitää verraten luotettavina, koska hän kertoo saaneensa tiedot kunnioitettavalta kansalaiselta, joka oli itse perinyt elämänsä näistä piireistä. Hirvonen ei mainitse lähteitään.

Hydén ei jostain syystä halunnut lähetysinnostusta laajemmin olla näkyvästi esillä kotiympäristössään Tampereella. Tämä tuntuu kummalliselta, kun muualla hänellä oli lukuisia ystäviä, joista osa oli aivan tavallisia kansanihmisiä. Lähialueellakin hänen ystävikseen tiedetään pälkäneläisen torppari Erkki Humalojan, joka oli lähetyksen ja renqvistiläisyyden kokoava hahmo eteläisessä Hämeessä.³⁹⁹ Majurin lesken rouva Jackin tuttava talollisen tytär Maria Pönkälä sai Tampereella käydessään Hydéniltä suomennetun Missions Tidningin sivun. Koska sivu on luonnollisesti kopioitu käsin, on yhteyden täytynyt olla mielestäni merkittävä.⁴⁰⁰ Tässä Jämsän keräysselvityksen yhteydessä myös mainitaan, että Hydén jakaa Missions Tidningia yhden kappaleen kullekin henkilölle. Näin toiminta on ollut sillä tavalla julkista ja toistuvaa, että lääninkuvernöörinkin sai sen selville. Ehkä se ärsytti. Savossa käydessään Hydén nimeltä mainiten lähettää terveisiä ystävilleen, joita ei matkallaan tapaa.⁴⁰¹ Näin ystäväpiiri oli laaja ja olisi olettanut, että Tampereella olisi jäänyt runsaasti mainintoja hänen toiminnastaan. Matkoillaan Hydén kyllä saattoi majoittua varakkaam-

³⁹⁷ Paunu 1908 s. 122, 124, 125; Hirvonen, Finlaysonin tehtaalla vanhin lähetyspiiri, Yhdyslanka, nro 6, 1855, s. 3.

³⁹⁸ Wallin 1905, s.436.

³⁹⁹ Paunu 1909, s. 131.

⁴⁰⁰ Hirvonen, Finlaysonin tehdas ja lähetysjärjestyksen herääminen, Yhdyslanka, nro 1, 1959, s. 2.

⁴⁰¹ Salomies 1937, s. 178.

piin koteihin. Ainakin Jämsässä Hydén yöpyi majurin leski luona ja Sortavalassa käyntipaikkana oli nimeltä mainitsematon kauppiaan kartano.⁴⁰²Nämä majapaikat sopivatkin hänen taustaansa ajatellen hyvin vierailukohteiksi. Uskonnollisten asioiden, taustansa ja luonteensa lisäksi voi yhtenä vaikuttavana tekijänä toki olla myös ammatti. Työssään hän oppi tuntemaan satoja lapsia. Ehkä se oli riittävästi Tampereen osalta. Arvoitukseksi joka tapauksessa toiminta Tampereella suurimmaksi osaksi jäi.

6. Aikansa edelläkävijä

Hydén toimi aikana, jolloin yhteiskunta muuttui voimakkaasti. Teollistuminen kokosi ihmiset kaupunkeihin. Tiedonkulku parantui, ihmiset seurasivat mitä ympärillä tapahtui. Lapsille haluttiin sivistystä, vaikka sitä ei ollut varaa kustantaa itse. Myös uskonnollinen toimeliaisuus oli vilkasta. Herätysliikkeet toimivat. Syntyi aivan uusi kristillinen näkökulma: lähetysinnostus. Naiset vapautuivat toimimaan julkisesti säätyläispiireissä yhdistyksissä ja kansan keskuudessa uskonnollisissa liikkeissä. Tähän yhteiskuntatilanteeseen tuli Maria Hydén. Hänelle oli paikka toimia. Hän oli myös uranuurtaja, itsenäinen nainen, joka toimi ilman miesten, kirkon tai säätyjen antamaa lupaa. Tämä ilmeni erityisesti työssä lähetyksen hyväksi.

Toiminnallaan Hydén ei haastanut miehisiä valtarakenteita. Hydén oli mielestäni itsenäinen opettajatar, joka toimi uskonnollisissa piireissä miesten vertaisena jopa heidän ihailemaan olematta silti niin hurmoksellinen, että olisi joutunut eroon tavallisen kirkkokansan keskuudessa levinneistä herätysvirtauksista tai riitoihin pappien kanssa. Tässä oli mielestäni tärkeänä seikkana työtoveruus gossnerilaisen Uhden kanssa ja vahva hengenyhteys pappi Requistiin. Hydén ei näytä olleen kiinnostunut sen ajan muusta yhteiskunnallisesta toiminnasta, kuten kansallisesta heräämisestä tai naisasiasta. Hydénin työtä lasten parissa en pidä varsinaisena yhteiskunnallisena toimintana. Opetustyö oli mielestäni osa hänen uskonnollista kutsumustaan, vaikka se sisälsikin runsaasti sosiaalisia piirteitä, joille vain vuosikymmen myöhemmin perustettu kansakouluajatus myös osin perustui.

Eellä kuvatun perusteella Hydénin on täytynyt olla vahva ja mukaansa tempaava persoona. Hän eli lähinnä säätyläisten piirissä, mutta hänellä oli kyky toimia Suomessa tavallisen kansan parissa sekä

⁴⁰² Uhden kirje Renqvistille 24.2.1855, Akhiander 1863, s. 210; Yksi Kaunis reisu Historja 1850, Salomies , s. 192.

opettajana että lähetysinnostajana. Tavattoman energian lisäksi hänessä oli myös sopiva annos salaperäisyyttä, heikkoutta, jopa mystiikkaa.

IX LÄHETYSNÄKY

Opettaja Hydénin toiminnan aikaan elettiin konventikkeliplakaatin aikaa, eli evankelisluterilaisille vain viralliset kirkolliset tilaisuudet ja kotihartaudet olivat sallittuja. Muihin kuin papiston johtamiin järjestettyihin tilaisuuksiin ei olisi saanut osallistua. Myös rahan kerääminen ulkomaiseen lähetystyöhön oli kiellettyä. Tästä tunnetuksi esimerkiksi muodostuivat niin sanotut Kalajoen käräjät 1838–39, joissa viisi herännäisjohtajaa ja maallikoita tuomittiin sakkoihin lähetyskeräyksen järjestämisestä ja luvattomasta kokoontumisesta. Kokoontumissäädös kumottiin virallisesti Suomessa vasta 1869.⁴⁰³

Suomi eli kuitenkin uskonnollisen myllerryksen keskellä. Valtavirtauksia olivat Paavo Ruotsalaisen kannattajat eli heränneet, Hedbergin kannattajat eli evankeliset ja Henrik Renqvistin kannattajat, joita myöhemmin kutsuttiin rukoilevaisiksi. Nämä suunnat kokivat usein kirkossa toimivat papit maallistuneiksi. Virallisen kirkon lisäksi myös sivistyneistö suhtautui kielteisesti uusiin liikkeisiin. Esimerkiksi 1830-luvun loppupuolella heränneiden vastustajiksi Heikki Ylikangas katsoi maaseudun ylemmän papiston, nuoren sivistyneistön, kuten Lönnrothin ja Runebergin ja maallisen ja kirkollisen johdon.⁴⁰⁴ Ylempään sivistyneistöön tai kirkolliseen johtoon ei näytä Hydénilläkään olleen yhteyksiä. Suppea oli myös Uhden ystäväpiiri.

Laajemman perspektiivin voimakkaille kristillisille tunteille tuovat vuoden 1848 eurooppalaiset kuohunnat. Tämän ”Euroopan hullun vuoden” jälkimainingit ulottivat tehtaalle asti. Kirjeessään Renqvistille 5.2.1853 Uhde kertoo syvän huolensa Euroopan hengellisestä tilasta vuoden 1848 tapahtumien jälkeen. Kristillisyys on veltoa ja etenee pian vain lähetysmaissa. Vain Englannissa oli Uhden mielestä hyvä tilanne.⁴⁰⁵ Myös Hydénin täytyi olla tietoinen Euroopan tapahtumista sekä Uhden että Ruotsin yhteyksien kautta.

⁴⁰³ Ruuth M., Herännäisyys, Tietosanakirja III, 1911, s. 414.

⁴⁰⁴ Ylikangas 1979, s. 225, 231, 285.

⁴⁰⁵ Uhden kirje Renqvistille 5.2.1853, Akhiander 1863 s. 209,

1. Kutsumus

Hydén teki laajamittaista evankelioivaa työtä lähetysten hyväksi Suomessa ja oli erityisesti yksi pakanalähetysten varainkeruun ensimmäisistä uranuurtajista. Hydén oli käytännön toimija. Lähetystyön osuudessa hänen uskonelämäänsä tarkastelen vain lähetysnäyn näkökulmasta. Hänen uskonkäsityksessään ja suhteessa ympäristöön täytyi olla jotain, joka teki tällaisen lähes kolmen vuosikymmenen vapaaehtoisen työn ja elämäntavan mahdolliseksi. Yritän siksi selvittää yksittäisiä lähteitä tarkemmin taustan, jossa Hydén eli Tukholmassa 1830-luvulla.

Tukholmassa eläessään Hydén rakastui lääkäriin. He menivät kihloihin, mutta sulhanen sairastui mieleltään ja kihlaus purkautui.⁴⁰⁶ Myös sulhasen mahdollisen hukkumisen mainitaan vaikuttaneen herätysmurroksen syntymiseen.⁴⁰⁷ Herätyksen myötä syntyneen lähetyskutsumuksen yhdeksi tekijäksi Paunu ja Närhi olettavat Hydénin tutustumisen kuuluisaan ruotsalaiseen lähetti Fjellstedtiin, joka tuohon aikaan vaikutti Tukholmassa. Tohtori Fjellstedt oli alun perin tunnetun saksalaisen Baselin lähetysseuran lähetti.⁴⁰⁸ Henkilökohtaisen herätyksen syntymiseen merkittävimpänä tekijänä oli kuitenkin yhteys metodistisaarnaaja George Scottiin. Myös hän oli lähetysten kannattaja ja edellä mainitun Fjellstedtin ystävä.⁴⁰⁹ Hyden oli innokas aiemmin vuonna 1935 perustetun Ruotsin Lähetysseuran kannattaja. Närhi mainitsee hänen olleen mukana sen perustamistoiminnassakin. Tuohon aikaan Tukholmassa vaikutti aluksi voimakas herrnhutilainen herätys, jonka syrjäytti vähitellen metodistinen herätys.⁴¹⁰ Siksi on oletettavaa, että ennen metodistiherätystä hän tutustui edellä mainittuihin uskonpiireihin. Metodistiseurakuntaan Hydén nimittäin liittyi vasta vähän ennen Tampereelle lähtöään. Herrnhutilaisuus oli lähellä pietismää oleva evankelinen liike. Herrnhutilaisilla oli hyvin voimakas lähetysnäky ja he toimivat metodistien tavoin tukholmalaisen sivistyneistön piirissä.⁴¹¹ Usein esillä olevan metodistitaustansa lisäksi Hydén sai mielestäni vaikutteita etenkin lähetystyön osalta herrnhutilaisuudesta ja kirjeiden perusteella erityisesti Fjellstedtin toiminnasta.

Hydén oli silloin ja useasti myöhemminkin tekemisissä metodisti Scottin kanssa, jolla oli ratkaiseva vaikutus Hydénin hengelliseen elämään. Tämä näkyy selkeästi esimerkiksi Hydénin kirjeestä Scottille. Kirjeen sisältö kuvaa voimakasta uskonnollista yhteyttä ja kuvaa Scottin merkitystä

⁴⁰⁶ Paunu 1908, s. 126.

⁴⁰⁷ Närhi 1929, s. 3, 4.

⁴⁰⁸ Närhi 1929, s. 4; Paunu 1908, s. 126; Brotherus K.R.(K.R.B.), Tietosanakirja I 1906, s. 880.

⁴⁰⁹ Kortekangas 1965 s. 31.

⁴¹⁰ Närhi 1929, s. 4.

⁴¹¹ Österbladh Kaarlo (Ö.K.), Herrnhutilaisuus, Tietosanakirja III 1906, s. 398.

Hydénin hengelliselle elämälle. Luottamus oli myös molemmin puolta, koska Hydén jo vuonna 1841 järjesti Scottin ystäväperheen tyttärelle Kuopiosta paikan, kuten aiemmin on mainittu. Scott ja Fjellstedt tunsivat toisensa ja Paunu päätteli jonkun henkilön kertomukseen perustuen, että Uhde sittemmin kysyi opettajatarta juuri Fjellstedtiltä. Tämä tieto siirtyi useisiin lähteisiin muun muassa Kortekankaan väitöskirjaan. Tiedon kuitenkin kumosi jo Närhi 1929. Hän kertoo Uhdén tiedustelun menneen suoraan Scottille, joka sitten suositteli Hydéniä. Fjellstedt oli nimittäin tuohon aikaan lähetysaarnajana ulkomailla.⁴¹² Näiden seikkojen seurauksena joka tapauksessa kutsumus lähetystyötä kohtaan oli niin suuri, että Suomesta tulleen kyselyn jälkeen Hydén koki paikkansa olevan opettajana Tampereella.

Muista lähteistä poiketen, Aino Länkelän keräämissä muistelmissa mainitaan Hydénin käyneen lähetyskoulua. Esitelmässään hän mainitsee Hydénin hakeneen ja päässeen Upsalassa toimineeseen miehille tarkoitettuun lähetyskouluun. Tämän koulun rehtorilta Uhde olisi tiedustellut sopivaa opettajatarta ja näin Hydénin tie olisi Afrikan sijasta kulkenut Tampereelle. Länkelä myös kertoo, että Hydén olisi vain tutustunut muuhun opettajan työhön.⁴¹³ Yksittäisenä ja ajankohdaltaan myöhäisenä tietona asia tuntuu oudolta, lähinnä satunnaiselta kuulopuheelta. Valitettavasti tästä tiedosta en ole tehnyt lisäselvityksiä. Tietoa täytyisi tutkia Upsalasta.

2. Pakanalähetys koululla

Kutsunsa Tampereelle Hydén koki lähetyskutsuksi.⁴¹⁴ Hän aloitti lähetysnäkyensä eteenpäinviemisen koululta. Siellä hän kertoi lähetysterveisiä ulkomailta kertoen erilaisia kertomuksia karttoja, kuvia ja ruotsalaisia lähetyslehtiä hyväksi käyttäen. Kuuluisana apuna oli sykehdyttävä neekerinukke. Erityisen mieluinen kohde oli Afrikka. Laivan saapuessa rantaan todettiin, että ne lapset olivat alasti, eivätkä ne osanneet laulua Jeesus mua rakastaa tai muitakaan lauluja. Kertomukset olivat niin vaikuttavia, että ne herättivät oppilaissa sääliä. Opettaja saattoi vielä kysyä vahvistuksen kertomuksilleen neekerinukelta ja taas nukke parahti myöntäen näin asian todeksi.⁴¹⁵

⁴¹²Westin 1929, s.302, 303 Hydénin kirje Scottille 1842 ja s. 292, 293 Uhdén kirje Scottille 24.2.1842; Paunu 1909, s. 126; Kortekangas 1965, s. 31; Närhi 1929 s. 6.

⁴¹³ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 2, 3.

⁴¹⁴ Paunu 1908, s. 127; Närhi 1929, s. 5.

⁴¹⁵ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, 1959, nro 3, s. 5.

Oppilailta opettaja keräsi joka kuukauden ensimmäinen maanantai rahaa Ruotsin ja myöhemmin Suomen Lähetysseuralle. Tästäkin säännöllisesti toistuvasta tapahtumasta mamselli loi lapsille mieleenpainuvan hetken. Pudotettuaan rahansa laske oppilas kätensä laatikon päälle tai laittoi kätensä ristiin ja lausui ”Välsigne Gud de skärvor små, som ut till hedna barnen gå” tai jonkin suomenkielisen raamatunlauseen.⁴¹⁶ Ja taas neekerinukke nyökkäsi kiitoksen oppilaalle. Säästämiin osallistuivat vanhemmatkin. Oppilaat saattoivat jopa hävetä pieniä summiaan, sillä tavoitteena oli antaa kiiltävä raha ei musta, kuparinen. Opettaja saattoi myös itse laittaa jopa hopeamarkan köyhän oppilaan puolesta. Muistelijan kertomansa tapahtuma on todennäköisesti peräisin 1860-luvulta, koska huhtikuussa 1860 Suomi sai oman rahan ja sen nimeksi tuli hopeamarkka. Hopeamarkan tullessa käyttöön se oli neljäsosa ruplasta.⁴¹⁷

Erään muistelijan aikana päiväpalkka oli joillakin vain 25 penniä, joten aina ei raha ollut kiiltävä.⁴¹⁸ 25 pennin päiväpalkka olisi voinut olla nimen omaan lapsella. Alle 15-vuotiaiden palkka oli puolet aikuisten tai nuorten palkasta.⁴¹⁹ Opettajan laittama hopeamarkka oli suuri summa työläisen kannalta. Se oli tehtaalla monen tavallisen työmiehen päiväpalkka. Usein oppilaat silti toivat kuukausittaisen kiiltävän rahan. Sen suuruus ei muistelmista selviä, mutta 1860-luvulla hopeisia olivat markan ja kahden markan lisäksi myös 50 ja 25 penniä. Kuparirahoja olivat 10 ja 20 penniä.⁴²⁰ Mitätön summa ei ollut 25 penniäkään.

Koululta lähetetyistä summista on vain vähän kirjallista tietoa. Koululla oli yksi neljästä lähetyslippaasta. Se kertoo mielestäni arvostuksesta opettajan koululla tapahtuvaa lähetyskasvatusta kohtaan. Muut lippeat olivat ruokalassa, lankakaupassa ja konttorissa. Ilmeisesti lippaiden lahjoitussummia ei ainakaan virallisesti eritelty. Yleensä rahat toimitti Ruotsiin neiti Ekblom. Rajalinnan kertomasta poiketen Paunu kertoo, että Hydénin lähettämät summat kyllä löytyisivät Ruotsista Missions Tidningin lisälehdiltä. Kummallakaan ei kuitenkaan ole varsinaista lähdemerkintää asiasta. Summien erittelystä ei ole Paunulla mainintoja. Hän katsoo, että lähetysrakkauden kylväminen oli pieniä keräyssummia tärkeämpää. Käydessään Ruotsissa vuonna 1850 Hydén kuunteli kuuluisaa Kiinan lähetti Gützlaffia. Kahtena seuraavana syksynä opettaja määräsi lähettäväksi omat ja oppilaiden lähetyslahjat Kiinan lähetystyöhön Kuangsin maakuntaan. Hydénin lähetystoiminta aktivoitui 1850-luvun alkupuolella. Viimeinen Hydénin Ruotsiin

⁴¹⁶ Viitanen 1920, s.111.

⁴¹⁷ Närhi 1929, s. 5, 6, 17,18;[http://fi.wikipedia.org/wiki/Suomen_markka#Hopeamarkka]

⁴¹⁸ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 5.

⁴¹⁹ Haapala 1986, s. 52.

⁴²⁰ Talvio 2003, s. 40.

lähettämä lahjoitus 10 ruplaa tuli koululta 1858. Uusi kohde oli 1859 perustettu Suomen Lähetysseura.⁴²¹

Suomessa lähetyskeräysten varojen käytöstä keskusteltiin jo vuonna 1857. Kerätyt varat herättivät tuomiokapitulissa hämmennystä eikä selkeää linjaa ollut. Niinpä Uhden ystävät olivat vielä silloin sen verran epäluuloisia, että eivät laittaneet rahojaan kirkon kolehtiin, vaan Uhden kautta Ruotsiin. Näiden varojen järjestelyyn osallistui Ruotsissa Hydén.⁴²²

Finlaysonin koululasten rahoja löytyy Suomen Lähetysseuran arkistosta kaksi kertaa. Vuonna 1862 1.4. lahjoitus oli 20:- ruplaa ja 1.4.1863 10:- ruplaa. 10 ruplaa oli 40 markkaa ja se merkitsi noin 40 päivän tehdaspalkkaa. Suuri summa. Kirkkoherra Grönberg teki vuonna 1861 10 ruplan lahjoituksen Finlaysonin hoitolapsilta. Näin lähetystyö oli ainakin jossain määrin esillä myös asyyllissa, jota tämä merkintä ilmeisesti tarkoittaa.⁴²³ Oletettavasti muut lahjoitukset ovat menneet yhdessä toisten lahjoitusten mukana. Edellä mainitut löytyivät digitaaliarkistosta haulla, kun hakusanana oli Finlayson. Sen sijaan Hydénin tai koulun nimi ei tuottanut hakutuloksia. On mahdotonta selvittää muita mahdollisia lahjoituksia tarkemmin. Näissä kahdessa lahjoittajana oli yksityishenkilö. 1863 merkitsijänä oli kaupunginsaarnaaja Hackstedt, mutta rahojen lähettäjäksi oli erikseen mainittu ”kivikirkon provosti Grönberg”, jolle puolestaan rahat oli kerännyt koululta opettaja Hydén. Kivikirkon rovastilla tarkoitettiin Messukylän kirkkoherraksi 1859 valittua Grönbergiä. On mielenkiintoista, että viimeisen löytämäni Hydénin henkilökohtaisesti keräämän lahjoituksen Suomen Lähetysseuralle lähetti juuri Grönberg, jonka uskoa Hydén niin voimakkaasti kymmenen vuotta aiemmin epäili. Ehkäpä tämäkin kertoo siitä, että Hydén oli vanhemmiten sopeutuneempi ja voimakas herätyskristillinen tausta oli lieventynyt. Ainakin tapaus kertoo luottamuksesta.

3. Lähetystoiminta Itä- ja Keski-Suomessa

Tampereen lisäksi toiseksi lähetysseuran keskeiseksi vuosisadan puolessa välissä tuli Sortavala ja siellä erityisesti Henrik Renqvisti. Nämä yhdistyivät etenkin Uhden avulla kahdeksi Suomen lähetyskeskukseksi 1850- ja 1860-luvuilla.⁴²⁴ Ennen Suomen Lähetysseuran perustamista Tampere oli Kortekankaan mukaan ehkä Suomen merkittävin lähetysseuran keskus.

⁴²¹ Paunu 1908, s. III esipuhe, 125, 128, 129.

⁴²² Uhden kirje Renqvistille 5.9.1857, Akhiander 1863, s. 217.

⁴²³ Suomen lähetysseuran arkistoa 1862, nro 2L, s.6; Suomen lähetysseuran arkistoa, nro 2 L, 1863, s. 5; Suomen lähetysseuran arkistoa, nro 3 L, 1861, s. 2.

⁴²⁴ Gummerus 1931, s. 214.

Tampereella keskeisiä henkilöitä olivat ruokalanpitäjä Johan Erikson, lankakaupanpitäjä Katarina Ekblom, Uhde ja Hydén. Näistä paikallisesti enemmän taustavaikuttajia olivat kaksi viimeksi mainittua, kuten useasti on jo todettu. Taustavaikuttajana Uhde puolestaan muun muassa pyhitti ruokalan kokonaan kristilliselle toiminnalle ja vaikutti ratkaisevasti varojen kulkuun Ruotsiin konventikkeliplakaatin aikana.⁴²⁵

Kenraalikuvernööri määräsi vuonna 1853 piispat ja papit rajoittamaan ulkomaille menevää keräystoimintaa. Tällöin Uhde siirsi välikäsien avulla lahjoituksia Ruotsiin ja joskus Lidforsin mukaan myös Saksaan. Näistä lahjoituksista ei kuitenkaan ole nimikirjaimia tarkempaa kirjanpitoa Ruotsin Lähetysseuralla. Syynä tähän oli juuri edellä mainitut rajoitukset. Tällöin Suomesta lähetetyt varat vähentyivät merkittävästi ja Paunun mukaan vain rohkeimmat ja lähinnä Renqvisti ja hänen ystävänsä jatkoivat toimintaa. Paunu pitää erityisesti ystävien matkoja Tampereelle markkinoiden aikaan liitekohtana. Silloin Eriksonien seurat ja tapaamiset Hydénin kanssa levittivät lähetysharrastusta vierailijoiden kotiseuduille. Tampereen ympäristöstä Ruotsiin lahjoitettiin varoja useista eri pitäjistä. Lahjoittajista ainakin pälkäneläinen torppari Erkki Humaloja oli myös Hydénin henkilökohtainen ystävä. Humaloja oli Tampereen ympäristön lähetysystävistä ehkä merkittävin ja keräsi varoja useissa keskisen Hämeen pitäjissä. Hydénin yhteyden Humalojaan teki ymmärrettäväksi myös se, että Humaloja oli reqvistiläisten johtohahmo toimintaseudullaan.⁴²⁶

Matkansa Keski-Suomeen ja Savoan Hydén teki tavallisesti joululomallaan. Niiden säännöllisyydestä ei kuitenkaan ole Paunun mainintaa kummempaa tietoa.⁴²⁷ Vain kolmesta käynnistä löytyi kirjallisia tietoja. Ne ovat Salomiehen toimittamissa kirjeissä. Niissä on käynti Sortavalassa todennäköisesti kesällä 1848 ja talvella 1851 ja Kuopiossa talvella 1852.⁴²⁸ Salomiehen taltioimasta Matkakertomuksesta ilmenee, että Hydénin matka esimerkiksi vuonna 1852 oli nimenomaan lähetysasian eteenpäin viemistä eikä vain yhteisen uskon kokemista. Muistelmassa Hydén vastaa kirjoittajan kysymykseen mampsellin voinnista. Vastauksessaan mampseli kertoo ihmettelevänsä Jumalan tarkoitusta omalla kohdallaan. Tyytyväisenä mampseli kuitenkin pitkään puhuu Jumalan sanan hedelmistä kaukaisissa maissa ja kertoo hyvin pitkään uskon sankareiden sanan kylvöstä ympäri maailmaa. Kertomuksia ruotsalaisesta lehdestä kääntää ilmeisesti Hydén, vaikka nimeä ei tässä yhteydessä mainitakaan. Lehti olisi luonnollisimmin Missions Tidningen.⁴²⁹

⁴²⁵ Kortekangas 1965, s. 32, 33, 60.

⁴²⁶ Paunu 1809, s. 128, 130, 149, 170, 171; Lindfors 1938, s. 241.

⁴²⁷ Emt. 1908, s. 128.

⁴²⁸ Salomies 1937, s. 173, 185, 186.

⁴²⁹ Emt 1937, s. 176, 177.

Ensimmäisen summan Hydén lähetti Ruotsiin 1848. Se oli talonpojilta saatu viisi hopearuplaa. Seuraava talonpoikien lahjoitus samana vuonna oli 15 hopearuplaa. Kun Hydén kuunteli Ruotsissa 1850 kuuluisan Kiinan lähetin Gützlaffin esitelmän, määräsi Hydén syksyllä 1850 ja vuonna 1851 omat ja keräämänsä varat lähetettäväksi kiinatyöhön. Seuraava lahjoitus 1851 koostui Laukaalta, Jämsästä, Petäjävedeltä ja Yläneeltä. Se oli 125 hopearuplaa. Vielä vuonna 1853 on maininta Jyväskylästä tulleesta lahjoituksesta. Tämän jälkeen merkinnät ovat epämääräisiä annettujen rajoitusten vuoksi. Merkittäviä lahjoituksia on kuitenkin tullut Savosta ja Keski-Suomesta.⁴³⁰ Vuoden 1851 keräykseen osallistui myös laukaalainen Gabriel Pöyhönen, joka vieraili Hydénin luona helmikuussa 1851. Yhdessä he keräsivät Pöyhösen kertoman mukaan varoja 130 hopearuplaa. Tällä matkalla Pöyhönen itse kävi Turussa saakka.⁴³¹

Edellä mainittuja summia voi verrata opettajan palkkaa, joka oli vuonna 1850 todennäköisesti noin 40 hopearuplaa vuodessa, kuten taloutta käsittelevästä kappaleesta ilmenee. 130 hopearuplaa oli myös 520 markkaa, joka puolestaan merkitsi noin puolentoista vuoden, jopa vajaan kahden vuoden tehdasvuosipalkkaa. Hydénin aktiivisimman toiminnan aikana 1853-54 suomalaisten lahjoitukset Ruotsin Lähetysseuralle olivat sen saamista tuloista 19 %.⁴³² Tampereen osuus Suomesta kerätyistä varoista oli vuosina 1855-1858 peräti 44 %. On kuitenkin huomioitava, että esimerkiksi vuonna 1854 Tampereelta tulleet lahjoitukset sisälsivät myös Renqvistin lähettämät rahat.⁴³³ Tampereen seudun osuus lähetyskannatuksesta on sen toiminnan laajuuden vuoksi ollut näin ollen erittäin merkittävä. Tehtaalla toimineiden lisäksi lähetysinnostus valtasi Tampereella myös heränneet ja evankeliset. Vuonna 1868 useat Suomen Lähetysseuran lähetit viettivät pari viikkoa Tampereella evankelisen Henrik Liljeroosin kotona. Tällöin tamperelaiset varustivat lähetettä monin tavoin matkalleen. Kortekangas katsoo, että tämän myöhemmän innostuksen alkukatalysaattorina oli toiminut rukoilevaisia lähellä ollut tehtaan piiri, joka vähitellen kuihtui Uhden muutettua Saksaan ja Eriksonin ja Hydénin kuoltua.⁴³⁴

Kenraalikuvernööri kielsi rahankeräykset ulkomaisille lähetysseuroille vedoten oman maan köyhien tarvitsemaan apuun. Sanomalehdissä ei saanut myöskään kirjoittaa tällaisesta toiminnasta. Tästä syystä vuonna 1853 syksyllä Hämeen läänin kuvernööri O. Rehbinder vastasi kenraalikuvernööril

⁴³⁰ Paunu 1908, s. 127, 128, 129.

⁴³¹ Purin kirje Renqvistille 10.3.1851, Salomies 1937, s. 195, 196.

⁴³² Sulkunen 1991, s. 24, 25.

⁴³³ Silfverhuth 2013, s. 110.

⁴³⁴ Kortekangas 1965, s. 79, 81.

Platon Ivanovitshille Jämsässä Hydénin tekemästä lähetyseräyksestä. Tällöin oli tullut myös ilmi, että Hydén oli antanut eteenpäin lainattavaksi Missions Tidningin ja tässä yhteydessä Hydénille toimitettiin aiemmin mainitun majurin leski Jackin toimesta 10 ruplaa. Toiminta ei kuitenkaan johtanut syytteisiin. Asiasta ei myöskään paikallinen rovasti tiennyt mitään.⁴³⁵

Ihme kyllä Tampereella suoritettuun jatkuvaan keräykseen eivät viranomaiset kiinnittäneet huomiota. Tehtaan toiminnan ja Uhden yhteyksien vuoksi rahojen vieminen Ruotsiin sujuikin ilmeisen helposti.⁴³⁶ Kaikkia lahjoituksia ei kuitenkaan todennäköisesti merkitty Missions Tidningin sivuille kovin tarkasti. Uhden toimittaessa lahjoituksia vuonna 1854 Ruotsiin sisälsivät ne sekä kansalta Renqvistin kautta tulleita että Hydénin keräämiä varoja. Kun posti vihdoinkin toi kuitenkin Haaparannan kautta, lähetti Uhde sen Renqvistille siksi, ettei kansan keskuudessa heräisi epäilyksiä rahojen perille menosta. Tässä yhteydessä Uhde kertoi, etteivät lahjoitukset välttämättä näy Mission Tidningin sivuilla, koska hän oli pyytänyt, että ne merkittäisiin niin, ettei siitä olisi haittaa myöhemmälle keräystoiminnalle. Ihan yksinkertaista ei tiedon kulkukaan ollut, koska posti kulki kerran viikossa Tampereelta Haaparannan kautta Tukholmaan.⁴³⁷ Vuoden 1853 sensuurimääräykset kielsivät jopa Stockholms Missions Tidningin tilaamisen. Tilaamiskiellon sai kokea myös Uhde. Uhden rahalähetykset onnistuivat kuitenkin ulkomaisten pankkien kautta.⁴³⁸ Varsin nykyaikaista. Gummerus katsoo tilanteen helpottuneen vuosikymmenen lopulla ja Suomen Lähetysseuran perustaminen ratkaisi ongelman lopullisesti vuonna 1859.⁴³⁹

Yksityishenkilönä Maria Hydénin lähetysinnostus oli tuona aikana poikkeuksellista. Hän toimi laajalla alueella ja teki matkoja ahkerasti. Hänen keräämistään tai innoittamistaan keräyksistä kertyi myös merkittäviä lahjoituksia ensin Ruotsin Lähetysseuralle ja sittemmin Suomen Lähetysseuralle. Henkilökohtaisesti hankittua rahaa tärkeämpänä pidän kuitenkin hänen persoonansa innostavuutta ja merkitystä kohtaamilleen ihmisille. Tästä kertovat kirjeiden lisäksi myös monet koulusta kertoneet muistelijat. Vaikka useat lähteet kertovat Hydénin liittyneen Suomen Lähetysseuran kannattajiin, en ole löytänyt Suomen Lähetysseuran mainintoja Hydénistä. Useasta hausta huolimatta vain edellä mainitut kaksi tilitietoa olivat lehdessä. Toki merkitsemistapakin on voinut muuttua. Voisi myös olettaa, että alkavan seuran toiminta laajeni niin voimakkaasti, ettei yksittäisen ihmisen toiminta tullut näkyviin. Ehkäpä tuolloin ei myöskään vielä kukaan hahmotta-

⁴³⁵ Hirvonen, Lähetysarrastuksen herääminen ja Finlaysonin tehdas, Yhdyslanka, nro 1, 1959, s. 2.

⁴³⁶ Kortekangas 1965, s. 33.

⁴³⁷ Uhden kirje Renqvistille 23.9. 1854, 5.9.1857, Akiander 1863 s. 213–215 ja 218–220.

⁴³⁸ Silverhuth 2013, s. 110.

⁴³⁹ Gummerus 1931, s. 214, 215.

nut Hydénin aiempaa toimintaa. Ilmeisesti suullinen perimätieto oli kuitenkin niin merkittävää, että Suomen Lähetysseura julkaisi hänen toiminnastaan aiemmin mainitun Närhen kirjoittaman kirjan vielä 61 vuotta opettajan kuoleman jälkeen vuonna 1929.

Maria Hydén oli Suomessa aikaansa edellä. Hän toi mukanaan lähetysnäyn Ruotsista ja sai julkisen kunnian vasta kuolemansa jälkeen, niin kuin usein historiassa käy. Asiaan on täytynyt vaikuttaa myös se, että hän toimi niin epätyypillisellä tavalla. Asuinpaikkansa Tampereen sijasta toiminta keskittyi muualle. Koska Hydén ei myöskään kuulunut varsinaisesti mihinkään tuon ajan herätysliikkeeseen, ei hänestä senkään vuoksi jäänyt tietoa herätysliikkeiden muistelmiin. Hydén oli olemukseltaan etäinen, koskematon ja hieno persoona. Aikansa kansanmies tyytyi ihaileviin kertomuksiin, eikä hänen ympärilleen syntynyt kulttia nykyilmausta käyttäkseni. Olettaakseni taustasyistä johtuen Hydén jäi ihmeellisen etäiseksi myös papiston piirissä. Papeista vain Renqvistiin syntyi uskonnollisesti kiihkeä suhde, mutta papeista juuri Renqvist itse elikin monin tavoin marginaalissa, vaikka olikin kirjallisesti valtaisan tuottelias luterilaisen kirkon pappi.

X OPETUKSEN JA LÄHETYKSEN SUURI PERSOONA

1. Mamsellin koulun merkitys

Finlaysonin tehtaankoulu syntyi Tampereella johtaja Ferdinand Uhden hengellisen näkemysten vuoksi vuonna 1839. Toimintansa koulu aloitti lokakuussa 1840 ja Mamsellin kouluna toiminta päättyi Maria Hydénin kuolemaan 20.12.1868. Työläisten lapsille haluttiin tarjota sosiaalista apua ja uskonnollista kasvatusta. Koulu oli myös osa sitä ikkunaa, josta Nottbeckit esittelivät Finlaysonin tehtaan komeaa toimintaa uudistusmieliselle keisari Aleksanteri II:lle.

Kouluun haettiin Ruotsista uskovaista lancasterkouluun sopivaa opettajaa. Harras kristillisyys oli opetussuuntaa tärkeämpi tekijä, koska opettaja oli saanut uudenlaisen koulutuksen. 34-vuotias Maria Charlotta Hydén oli täsmälleen oikea valinta. Hän toi mukanaan aivan uuden kouluvirtauksen suoraan Tukholmasta Tampereelle. Finlaysonin tehtaankoulusta syntyi yhtä äkkiä yksi suomalaisen uuden lapsimyönteisen kouluhistorian uranuurtaja. Koulu kuului kolmen ensimmäisen suomalaisen pikkulasten koulun joukkoon. Vasta kymmenen vuotta myöhemmin aate levisi ympäri Suomea.

1840-luvun alun Kokkolan ja Helsingin pikkulastenkouluista ei löytynyt toimintatietoja verrattavaksi Mamsellin kouluun. Mamsellin koulusta muistitietoja löytyi loppujen lopuksi runsaasti ja useiden kirjoittajien taltioimina. Vastaavia muistiin kirjoitettuja elämyksiä ei ilmeisesti muualla syntynyt. Hyvin tunnettuun vuonna 1848 perustettuun Oulun vastaavaan kouluun verrattuna Mamsellin koulu toimi hyvin. Opetusmetodeissa ei kuitenkaan tapahtunut muutoksia toiminta-aikana. Siksi koulu saattoi jäädä viimeistään toimintansa loppupuoliskolla ajallisesti jälkeen. Silti vielä vuonna 1856 koulun toimintaan tutustuttiin esimerkiksi perustettaessa Turkuun vastaavaa koulua.

Apuopettajat, suuri oppilasmäärä opettajaa kohti ja opettajan saapuminen Ruotsista aiheuttivat sen, että koulua on yleensä kutsuttu erheellisesti lancasterkouluksi. Ilmauksena se on jäänyt elämään nykypäivään asti. Tällöin on jäänyt tutkimatta koulussa annettu opetus ja suomalainen kouluhistoria. Todellisuudessa muutamien lancasterilaisten opetustapojen lisäksi kaikki muu oli Ruotsista saatua pikkulastenkoulun mallia.

Pikkulastenkouluille tyypillistä oli lasta huomioiva opetus. Koulussa leikittiin, laulettiin, kerrottiin tarinoita ja juhlittiin. Opettaja loi jatkumon, jossa oppilaat tiesivät mitä seuraavaksi oli odotettava. Se toi vuoteen jännittävyttä ja arkeen jänteveyttä. Oppilaita opetettiin myös keskustelemaan ja tekemään havaintoja runsaasta havaintomateriaalista. Maria Hydénin pedagogiset taidot olivatkin mielestäni huomattavasti monen muun sen ajan opettajan taitoja paremmat. Niin usein taltioituja kauhumuistelmia kurista ei löytynyt. Monesta muusta koulusta poiketen oli myös kotiläksyjä. Tosin ne saattoivat olla paljon muisteltuja ulkoläksyjä. Edellä aikaansa koulu oli myös tasa-arvomielessä. Se tarjosi tytöille mahdollisuuden käydä koulua hyvinkin pitkään. Vanhimmat olivat 16-vuotiaita. He saavuttivat erityisesti käsitöissä hyviä tuloksia.

Opettajan kasvatustyö jätti lähtemättömän jäljen tamperelaisten sydämiin. Koulussa opittiin uusia tapoja, ehdotonta tasa-arvoa tyttöjen ja poikien kesken ja jopa eri säätyjen kesken. Kasvatus oli niin tärkeää ja kaiken läpituokeaa, että entiset oppilaat muistelevat eniten juuri sitä. Kasvattamiseen liittyi erityisesti voimakas uskonnollinen elämä. Koulussa rukoiltiin, veisattiin, kuultiin kertomuksia ja osallistuttiin lähetystyöhön. Ei olekaan ihme, että tämä vaikutti monien oppilaiden myöhempään elämään. Ajan uskonnollinen henki useimmissa kouluissa ja kotien arvot huomioon ottaen päätyö opettajattarella koulussaan oli kuitenkin selkeästi opetus. Se mahdollisti uskonnollisen toiminnan ei päinvastoin.

Koulu oli yksityinen, suorastaan yhden henkilön luomus. Yksityisenä tehtaankouluna koulu oli kannatusyhdistyksestä, kunnasta ja seurakunnasta riippumaton. Koulu oli tehokas. Todistusta ei annettu. Se oli toki puute mutta myös etu. Kukaan ei jäänyt luokalle. Kesäläksyä ei tullut. Toiset vain etenivät penkkiriveillä toisia nopeammin. Köyhille etu oli myös se, että koulusta sai erota kesken lukuvuotta ja mennä tarvittaessa ajan tavan mukaan työhön.

Koulu toimi säännöllisesti 28 vuotta. 1840- ja 1850-luvuilla koulu oli käytännössä ainoa yleistä ja ilmaista alkeisopetusta antava koulu. Vuosittain koulua kävi vähintään 100–150 lasta. Se merkitsi yhteensä todennäköisesti useiden tuhansien oppilaiden opettamista. Koska koulu oli kaikille avoin ja ilmainen, se tarjosi oppimismahdollisuuden myös varattomille. Muut koulut olivat kovin pieniä, satunnaisia ja usein maksullisia. 1840 7–10-vuotiaita oli 120. Tällöin Mamsellin koulu kykeni vielä yksin ratkaisemaan alkeisopetuksen varattomien osalta. Vielä 1860-luvullakin se oli ainoa kaikille avoin ja ilmainen. Kun opettaja kuoli 1868, kärjistyi kouluongelma koko kaupungissa hyvin nopeasti ja johti 1870-luvun alussa vähitellen kansakoulun syntymiseen.

2. Palava lähetysnäky

Maria Hydén koki herätyksen metodistipiirissä, mutta lähetysystävänä hän pysyi Ruotsin Lähetysseuran aktiivikannattajana. Erityisesti kesäisin Hydén tapasi ruotsalaisia lähettejä. Lähetysnäkönsä eteenpäin viemisen Maria Hydén aloitti Tampereella koululta. Siellä lukemattomien kertomusten avulla oppilaat matkasivat ympäri maailmaa ja kuuluivat lähetystapahtumista eri maista. Erityisen rakas kohde oli tietysti Afrikka. Oppilaat myös lahjoittivat koululla olevaan lähetyslippaaseen kotoaan rahaa säännöllisesti. Neekerinuken myötä kertomukset tulivat niin tunnetuksi, että Aukusti Salo mainitsi ne hyvänä esimerkkinä pikkulastenkoulun lapsimyönteisestä opetuksesta.

Tampereella koulun lisäksi Hydén ei ilmeisesti kovin julkisesti tehnyt edes lähetystyötä. Sen sijaan jo Pälkäneellä ja Jämsässä hänellä oli lähetysystäviä. Erityisen merkittäväksi tulivat kuitenkin talviset matkat Keski-Suomeen ja idässä aina Sortavalaan asti. Siellä Hydén tapasi lukuisia ystäviä, joita hän majoitti Tampereella syysmarkkinoiden aikaan. Tampereesta tulikin Länsi-Suomen rukoilevaisten ja Savon renqvistiläisten lähetysystävien solmukohta. Hydénin aktiivisimman

toiminnan aikana suomalaiset lahjoittivat 19 % Ruotsin Lähetysseuran lahjoituksista. Ajatellen maiden välistä etäisyyttä, varallisuuseroa ja toiminnan laajuutta, oli osuus mielestäni valtaisa. Varoista suurin osa kulki Tampereen kautta, koska keräyskiellon vuoksi esimerkiksi Henrik Renqvist lähetti Itä-Suomessa kerätyt varat Finlaysonin tehtaan yhteyksien avulla eteenpäin. Yhteyshenkilöinä toimivat tehtaan johtaja Ferdinand Uhde ja myös Hydén itse. Huomattavia summia keräsi myös Hydén yksin tai ystävien kanssa yhdessä. Suurimmat häneltä ilmoitetut lahjoitussummat vastasivat reilusti työläisen vuosipalkkaa ollen jopa 125 ja 150 ruplaa. Toiminta uranuurtajana oli niin merkittävää, että Suomen lähetystehistoriassa opettajattaresta kirjoitetaan erityisen lämpimästi ja vielä vuonna 1929 61 vuotta kuoleman jälkeen Suomen Lähetysseura julkaisi hänestä elämäkertakirjan.

Mitä kaikki oli mahdollista. Lähetysinto oli palavaa. Usko oli luja. Se antoi voiman tehdä uskomattomia matkoja. Matkoillaan hän solmi laajan ja lujan ystäväpiirin. Häntä ihailivat tavalliset kansanmiehet ja myös ne ilmeisen harvat papit, joita hän kohtasi. Ruotsissa ystäviin kuuluivat metodistijohtaja George Scott ja useat lääkärit. Joka kesäiset matkat Ruotsiin toimivatkin henkireikänä. Kesäinen elämä ja suhteet Ruotsissa jäivät kuitenkin ratkaisematta. Suomessa ystäviä olivat muutamat tehtaalaiset Finlaysonilla ja erityisesti Ferdinand Uhde ja Henrik Renqvist. Heitä yhdisti lähetys, pyhitys, rukous ja raittius. Sivistynyt ja Tampereella niin etäinen ja yksinäinen nainen hurmasi heikkoudessaan ja uskon voimassaan Keski-Suomen, Juvan, Kuopion, ja Sortavalan ympäristössä. Tavalliset kansanmiehet kirjoittivat haltioitunutta tekstiä. Uskon elämä Tampereella jäi mystisen hiljaiseksi. Kirkossa hän kävi, mutta aktiivisesta toiminnasta ei jäänyt jälkiä. Toiminnan loppuaikoina Hydén ilmeisesti sopeutui elämäänsä Tampereella.

Maria Hydénin Elämäntyö oli niin vaikuttava, että yllätyksenä tulleista hautajaisista muodostui koko kansan liikuttava surujuhla. Wilhelm ja Constance von Nottbeckin, lasten ja vanhempien seuraamana Maria Charlotta Hydén saatettiin Tampereen Vanhasta kirkosta koulun kautta viimeiseen leposijaansa Aleksanterin kirkkomaahan.

LÄHDELUETTELO

I ALKUPERÄISLÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Kansallisarkisto (KA), Helsinki.

Suomen Kirkkohistoriallisen seuran arkisto (SKS)

Kansio B 203

Ferdinand Uhden kirjeet Henrik Renqvistille 7.5.1853, 8.4.1854, 8.3.1856

Elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA), Mikkeli

Finalysonin tehtaanarkisto

IGba Kassakirjat 1–6, 1836–1870

Tampereen kaupunginarkisto (TKA), Tampere

-da: 1–8. Tampereen maistraatin kirjekirjat 1842–1869

-Finlaysonin tehtaankoulun oppilasluettelot

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Holvi II

Finalysonin piirustuskokoelma

-43.a Asemakaavakartta tehdasrakennuksista 1937

-Rakennuspiirustukset 602002-602002, sijainti 28/6002

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

HD:19

Kansio D4/268.1940

Tampereen Tuomiokapitulin pastoraalikirjoitukset 1941–1942 .

Rajalinna, Toivo, Metodismin synty ja vaikutus Suomessa, pastoraalikirjoitus 1940

Museokeskus Vapriikin kuva-arkisto, Tampere

PAINETUT LÄHTEET

Asetus kansakoulun järjestämisestä 11.5.1866. Neljäs luku: Kansakoulutoimesta kaupungeissa.

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Helsingin Sanomat (HS) 22.10.2014.

Joulu-Aatto –joululehti. Tampere 1903.

Kansakoulun lehti 15.12. 1883.

Kasvatus ja koulu -aikausjulkaisu, kuudes vuosikerta. Jyväskylä 1920 .

Kristillinen Kalenteri Suomen Lapsille 1878 II. Jyväskylä 1877.

Kalenteri Suomen Lapsille III 1880. Jyväskylä 1879.

Nya Bundbäraren, numero 22, 15.11.1931.

Opettajainlehti, numero 22, 2.6.1939.

Pohjalainen, verkkolehti 8.4.2006.
 Suomen lähetyssanomiam, numero 3, 1861.
 Suomen lähetyssanomiam, numero 2L, 1862.
 Suomen lähetyssanomiam, numero 2L, 1863.
 Tammerkoski, numero 5–6, 1942.
 Tammerkoski, numero 2, 1944.
 Tammerkoski, numero 2, 1945.
 Tammerkoski, numero 9-10, 1952.
 Tammerkoski, numero 4, 1953.
 Tammerkoski, numero 5, 1953.
 Tammerkoski, numero 3, 1960.
 Tammerkoski, numero 6, 1978.
 Tammerkoski, numero 3, 2001.
 Tampereen Sanomat, numero 37, 15.9.1868.
 Tampereen Sanomat, numero 39, 29.9.1868.
 Tampereen Sanomat, numerot 50-51, 22.12.1868.
 Tampereen Sanomat, numero 52, 1868.
 Tampereen Sanomat, numero 42, 19.10.1869.
 Tampereen Sanomat, numero 43, 26.10.1869.
 Tampereen Sanomat 23.11.1887
 Yhdyslanka, numero 2, 1947.
 Yhdyslanka, numero 6, 1947.
 Yhdyslanka, numero 3, 1959.
 Yhdyslanka, numero 1, 1959.
 Åbo Underrättelser (ÅU), numero 30, 22.4.1856.
 Åbo Underrettelser (ÅU), numero 13, 17.2.1857.
 Åbo Underrettelser (ÅU), no 54, 9.5.1865.

LÄHDEKIRJALLISUUS

- Akiander, Matth., *Historiska Uppllysningar om Religiosa rörelserna I Finland I äldre och senare tider. VII delen. J. Simeliä arfvingar*, Helsinki 1863.
- Alho, August, ”Turun kaupungin kouluja viime vuosisadalla.” Teoksessa Tarjanne, A. J. (toim.), *Koulu ja menneisyys 3, 1937. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja*. WSOY: Helsinki 1938.
- Haapala, Pertti, *Tehtaan valossa: Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920*. Historiallisia tutkimuksia, Suomen historiallinen seura, Historiallisia tutkimuksia 133. Vastapaino: Tampere 1986.
- Hanell, Henriette, ”Vanhan opettajattaren muistelmia Oulun entisestä ”pienienlasten koulusta”.” Teoksessa *Oulun koulujen 300 vuoden muistoksi, Till skolarnas i Uleåborg 300 års minne*. Oulun Kirjapainino-Osakeyhtiö: Oulu 1911, s. 73-79.
- Hirsijärvi, Kyllikki, ”Kotielämää Tampereella 1800-luvun jälkipuoliskolla.” Teoksessa *Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia I*. Tampereen kaupunki: Tampere 1929.
- Hirvonen, Riitta, *Ystävä sä lapsien. Lasten virret ja hengelliset laulut suomenkielisissä kokoelmissa 1824-1938 ja niiden vaikutus vuoden 1938 virsikirjaan*. Haka-paino: Helsinki 2009.

- Huhta, Ilkka, ”Herätysliikkeet haastavat arjen ja pyhän.” Teoksessa Häggman, Kai (päätoim.) & Kuisma, Markku & Markkola, Pirjo & Pulma, Panu & Kuosmanen, Riitta-Liisa & Forslund, Ritva, *Suomalaisen arjen historiaa, säätyjen Suomi*. Weilin + Göös: Porvoo 2007.
- Kanerva, Unto, *Pumpulilaisia ja pruuikkilaisia: tehdastyöväen työ- ja kotioloja Tampereella viime vuosisadalla*. Tammi: Tampere 1946.
- Kanerva, Unto, ”*Liinatehtaalaisia ja tehtaanmaistereita*”: *pellava- ja verkatehtaan työoloja ja tehdastyöväestön sivistysharrastuksia viime vuosisadan jälkipuoliskolla*. Tampere-seura: Tampere 1972.
- Kortekangas, Paavo, *Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa. Tutkimus Tampereesta 1855-1905*. Tampereen kaupungin tieteellisen rahaston julkaisuja. WSOY: Tampere 1965.
- Lindfors, Gustav, *Finlaysonin tehtaat Tampereella*. Suomentanut Mika Waltari. OY. F. Tilgmann AB: Helsinki 1938.
- Lönbeck, Gustaf F, *Uno Cygnaeuksen kirjoitukset, Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä*. Kansanvalistusseura: Helsinki 1910.
- Mäkinen, Kaarlo, K., *Tampereen kansakoulujen historia: yleisten kansansivistyspyrkimysten valossa esitettyä*. WSOY: Porvoo 1922.
- Näreikkö, Heikki, *Tampereen työväestön aineellisen elintason kehitys 1850-1914*. Suomen historian lisensiaattitutkimus. Tampere 1983.
- Närhi, O.E., *Pienessä uskollinen*. Suomen Lähetysseura: Helsinki 1929.
- Paunu, U., *Suomen pakanalähetystoimi I*. Suomen Lähetysseura: Helsinki 1908.
- Pentzin, Leino, *Kansanopetuksen vaiheita Oulussa*. Pohjolan kustannusosakeyhtiö: Oulu 1918.
- Rasila, Viljo, *Tampereen historia II 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampereen kaupunki: Tampere 1984.
- Ruth, Martti, *Suomen uskonnollisten liikkeiden historia, asiakirjoja ja tutkimuksia, toinen nidos*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XII,2,. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki 1937.
- Salminen, Hannele, Salminen, Jukka, *Lastentarhatoiminta – osa lapsuuden historiaa, Friedrich Fröbelin lastentarha-aate ja sen leviäminen Suomeen*. Mannerheimin Lastensuojeluliiton P-julkaisusarja, No 17. Mannerheimin lastensuojeluliitto: Jyväskylä 1986.
- Salomies, Ilmari (julkaisu). ”Charlotta Hydén Savossa 1852, Juvalaisen kansanmiehen Wilhelm Liukkosen kuvaus.” Teoksessa Ruuth, Martti, *Suomen uskonnollisten liikkeiden historia II, asiakirjoja ja tutkimuksia, toinen nidos*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XII. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki 1937.
- Salomies, Ilmari, ”Charlotta Hydén hengellisine ystävineen Renqvistin luona Sortavalassa.” Teoksessa Ruuth, Martti, *Suomen uskonnollisten liikkeiden historia II, asiakirjoja ja tutkimuksia*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XII. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki 1937.
- Salonen, Ilmari, *Henrik Renqvist II*. Otava: Helsinki 1931.
- Salo, Aukusti, *Pikkulasten kasvatus Uno Cygnaeuksen kasvatusjärjestelmässä*. Otava: Helsinki 1939.
- Sinisalo, Uuno, *Tampereen kirja. Kuvaus Tampereen vaiheista ja nykyisestä kaupungista*. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö: Tampere-seura: Tampere 1947.
- Somerkivi, Urho, *Bell-Lancasterjärjestelmä Suomessa*. Otava: Helsinki 1952.
- Sulkunen, Irma, ”Naisten järjestäytymien ja kaksijakoinen kansalaisuus.” Teoksessa Alapuro, Risto. *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä: Vaasa 1987.
- Sulkunen, Irma, *Retki naishistoriaan*. Hanki ja jää: Helsinki 1991.
- Sulkunen, Irma, Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800 -luvulla. Gaudeamus: Tampere 1999.

- Telemäki, Matti, *Tampereen kansakoulujen historia 1872-1976*. Tampereen kaupunki: Tampere 1979.
- Viitanen, Otto, ”Maria Charlotta Hydén, ensimmäinen opettaja Finlaysonin tehtaan koulussa Tampereella.” Teoksessa, Etelälahti, Eemeli, Holmström, Eemil, Saukkonen, Alf, *Valo Kansakouluväen juhlakirja III*. Valistus: Helsinki 1920.
- Viitanen, Otto, *Turun kansanopetuksen historiaa: alkeiskoulun perustamisesta oppivelvollisuuslakiin 1817–1921*. Kirjokansi oy: Turku 1947.
- Voionmaa, Väinö, *Tampereen kaupungin historia III osa. Tampereen historia viime vuosikymmeninä (1856-1905)*. Tampereen kaupunki: Tampere 1903.
- Voionmaa, Väinö, *Tampereen kaupungin historia II*. Tampereen kaupunki: Tampere 1929.
- Wallin (Voionmaa), Väinö, *Tampereen kaupungin historia II osa, Tampereen historia Aleksanteri I ja Nikolai I aikana*. Tampereen kaupunki: Tampere 1905.
- Wallinheimo, J.W., ”Josef Grönberg”, Teoksessa *Tampere tutkimuksia ja kuvauksia, Tampereen historiallisen seuran julkaisuja I*. Tampereen kaupunki: Tampere 1929.
- Warto K., *Kertoelmia ja havaintoja. Alkuperäisiä kokeita*. Hagelberg: Tampere 1888.
- Varto, Tyko, *Lapsuuteni Tampere*. Tampere seura: Tampere 1958.
- Westin, Gunnar, *George Scott och hans verksamhet i Sverige II, Handlingar, tal och brev*. Svenska kyrkans diakonistryrelsens bokförlag: Stockholm 1929.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Aurola, Eelis, *Suomen tehtaankoulut 1636-1881*. Tekijä: Forssa 1961.
- Arajärvi, Kirsti, *Messukylän, Teiskon, Aitolahden historia*. Tampere: Tampere 1954.
- Asp, Hanna, *Minna Canth läheltä nähtynä*. Otava: Helsinki 1948.
- Brotherus K.R.(K.R.B.), ”Baselin lähetysseura”, *Tietosanakirja I*. Otava: Helsinki 1910.
- Gripenberg, L., ”James Finlayson”, Teoksessa *Tampere tutkimuksia ja kuvauksia I*. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö: Tampere 1929.
- Gripenberg, Alexandra. *Naisasian kehitys eri maissa IV*. WSOY: Porvoo 1905.
- Gummerus, Jaakko, ”Ferdinand Uhde.” Teoksessa *Tampere Tutkimuksia ja kuvauksia I*, Tampereen historiallisen seuran julkaisuja I. Tampereen kaupunki: Tampere 1929.
- Gummerus, Jaakko, *Johannes Gossner*. Suomen Lähetysseura: Helsinki 1931.
- Hagman, Lucina, *Minna Canthin elämäkerta*. Otava: Helsinki 1906.
- Halila, Aimo, *Suomen koululaitoksen historia I-IV*. Uusi Aura: Turku 1949.
- Helenius; Kyllikki, *Wilhelm von Nottbeck ja Finlayson*. Kyllikki Helenius: Tampere 2007.
- Helmikimppu, walittuja lauluja Suomen nuorisolle. Toinen lisätty painos*. K. W. Edlund: Helsinki 1904.
- Heporauta, F.A., *Suomen kansakoululaitoksen historia, toinen täydennetty painos*. Otava: Helsinki 1945.
- Hynninen, Eemil, *Ulkotyöväen palkkaussuhteen kehitys Suomen suurimmissa kaupungeissa 19 vuosisadalla ennen elinkeinovapautta*. Kansantaloudellinen yhdistys: Helsinki 1924.
- Häggman, Kai, ”Pitkä tie ulkoluvusta järjelliseen lukemiseen.” Teoksessa Häggman, Kai (päätoim.) & Kuisma, Markku & Markkola, Pirjo & Pulma, Panu & Kuosmanen, Riitta-Liisa & Forslund, Ritva, *Suomalaisen arjen historiaa, säätyjen Suomi*. Weilin+Gös: Porvoo 2007.
- Innala, Aune – Raevuori, Yrjö, ”Tampereen vanhat alkeiskoulut.” Teoksessa *Tampereen historiallisen seuran julkaisuja VI*. Tampereen historiallinen seura: Tampere 1946.
- Jäntti, J., Minna Canth. *Tietosanakirja I*. Otava. Helsinki 1909.

- Kaarninen, Mervi. ”Koulu ja kansa.” Teoksessa Häggman, Kai (päätoim.) & Kuisma, Markku, Markkola, Pirjo & Pulma, Panu & Kuosmanen, Riitta-Liisa & Forslund, Ritva, *Suomalaisen arjen historiaa, säätyjen Suomi*. Weilin+Gös: Porvoo 2007.
- Kaila, E.E., ”Kveekkarit.” *Tietosanakirja osa V*. Otava: Helsinki 1913.
- Keravuori, Armo, ”Tampereen kaupunginkirjaston vaiheita.” Teoksessa *Tampere Tutkimuksia ja kuvauksia I*. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja I. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö: Tampere 1929.
- Koivisto, Kaisa, Nyman, Hannele Saloniemi, Marjo-Riitta, *Joulupuu on rakennettu. Suomalaisen joulukuusen tarina*. Tammi: Helsinki 2009.
- Kristinestads historia*. Kristinestad: Kristinestad 1915.
- Leinonen, Artturi & Mikkola, J.M. (toim.) & Rekola, Sulo, *Jyväskylän seminaari 1863-1937. Muistojulkaisu*. Valistus: Helsinki 1937.
- Lahdes, Erkki, *Ahlmanin pitäjänkoulut. Kansakoulun edeltäjät Tampereen ympäristössä*. Lahdes Erkki: Tampere 1958.
- Laurent, L., Beckman Rudolf, *Biografisk Hanbok öfver Finlandes Sjökaptenar, Skeppsregister, M.M.* Helsingfors: Hufvudstadsbladet 1912.
- Laurent, L., Beckman Rudolf, *Suomen merikapteenit, Elämänkerrallisia tietoja, Merenkulkulaitos, Suomen edustus ulkomailla y.m.* Turku: L. Laurent 1931.
- Lehtinen, Jarmo, *Finlaysonin puuvillatehtaan markkinakehitys ja rahtikuljetukset 1836-1860*. Pro gradu, Tampereen historiatieteen laitos. Tampere 2000.
- Louhivaara, Maija, *Tampereen kadunnimet*. Tampereen kaupunki: Tampere 1999.
- Mantere, Oskari, ”Bell-Lancaster -vuoro-opetusjärjestelmä.” *Tietosanakirja I*. Otava: Helsinki 1909.
- Mikkola, J. M., *Jyväskylän seminaari 1863 – 1937, muistojulkaisu*. Valistus: Helsinki 1937.
- Möller, Sylvi, *Kokkolan kaupungin historia II osa. Ajanjakso 1808–1878*. Kokkolan kaupunki: Porvoo 1970.
- Poikonen, Seija, Maria Erikson ja hänen Kristillinen kalenterinsa Suomen lapsille, kirjallisuuden kotimaisen linjan pro gradu –tutkielma, Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1985.
- Pulma, Panu, Turpeinen, Oiva, *Suomen lastensuojelun historia*. Helsinki 1987.
- Raevuori, Yrjö, ”Tamperelaisia sukuja.” Teoksessa Voionmaa Väinö, *Tampereen kaupungin historia, 4. osa. Tampereen uusin historia*. Tampereen kaupunki: Tampere 1935.
- Rahikainen, Marjatta, ”Naiset näkyvät Suomessa tekevän vaikka mitä”, Teoksessa Rahikanen, Marjatta, Räisänen Tarja, *Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900 -luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2001.
- Raitio, K., *Jyväskylän Seminaarin 50-vuotinen toiminta: Katsaus sen syntyyn ja vaiheisiin*. Gummerus: Jyväskylä 1913.
- Rehbinder, Robert, *Tampereen kaupunki; Historiallisia ja tilastollisia tietoja koottuina ja kirjoitettuina Sen Satavuotis-Juhlan muistoksi 1 p. 1879*. Tampereen kaupunki: Tampere 1879.
- Rousi, Arne, *Auringonkukasta viiniköynnökseen, ravintokasvit*. WSOY: Porvoo 1977.
- Ruth, M. (R.M), ”Herännäisyys.” *Tietosanakirja III*. Otava: Helsinki 1911.
- Silfverhuth, Voitto, *Tampereen seurakuntahistoria I, Evankelisluterilainen seurakuntaelämä Tampereella Kaupungin perustamisesta 1779 vuoteen 1945*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2013.
- Somerkivi, Urho, *Helsingin kansakoulun historia*. Helsingin kaupungin julkaisuja N:o 29. Helsingin kaupunki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino 1977.
- Sjöblom, Walter, *Kristinestads historia*. Kristinestad 1915.
- Soikkeli, Kaarle, ”Finlayson.” *Tietosanakirja II*. Otava: Helsinki 1910.
- Talvio, Tuukka, *Suomen rahat*. Suomen Pankki: Helsinki 2003.
- Tamminen, Marketta, ”Herrasväen keittiö ja ruokapöytä”. Teoksessa Häggman, Kai (päätoim.)

& Kuisma, Markku & Markkola, Pirjo & Pulma, Panu & Kuosmanen, Riitta-Liisa & Forslund, Ritva, *Suomalaisen arjen historiaa, säätyjen Suomi*. WSOY: Porvoo 2007. *Tampereen kaupungin 100-vuotisjuhlajulkaisu. Tampereen kaupunki, Muisto Sen Satavuotisjuhlastansa Lokakuun 1:nä päivänä 1879*. Tampere 1879. (Kirja on Tampereen kaupunginarkistossa. TKA, Aleksis Kiven katu 14-16 C, Tampere.)
Tarkiainen, Viljo, *Minna Canth*. Otava: Helsinki 1921.
Tuominen, Jouni & Sarajärvi, Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi: Helsinki 2002.
Hengellisiä lauluja ja virsiä, Suomen Lähetysseura: Helsinki 1903.
Ylikangas, Heikki, *Körttiläiset tuomiolla: oikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa*. Otava: Helsinki 1979.
Zwesin, C.M., *Doctori M. Lutheruksen Isä Meidän Selitys. Saksasta Suomeksi käännetty*. St. Petarborissa. tykönä. 1839.
Österbladh, Kaarlo (Ö.K.), ”Hermhutilaisuus”. *Tietosanakirja III*. Otava: Helsinki 1910.

HAASTATTELUT, SÄHKÖPOSTIKESKUSTELUT, INTERNETOSOITTEET JA TELEVISIO-OHJELMAT

Haastattelut ja sähköpostikeskustelut

Laine, Orvo (s. 1942), Finlaysonin hallintojohtaja, puhelinhaastattelu 13.9.2013. Haastattelija Jussi Hietala.

Mäkisen, Liisa, Finlaysonin arkistonhoitaja, haastattelu Tampereella 6.2.2006. Haastattelija Jussi Hietala.

Paavolaisen, Leo (s.1948), sukututkija, puhelinhaastattelu 6.5.2012 ja 30.6.2014. Haastattelija Jussi Hietala.

Fabrin, Vesa (s. 1949), pastori, puhelinkeskustelu 13.9.2014.

Kyllikki, Nottbeckharrastaja, kirjailija, sähköpostikeskustelu 20.1.2013.

Loukolan, Paula, Isonkyrön seurakunnan arkistonhoitaja, sähköpostikeskustelu 20. ja 21.2.2012.

Lähteenlahti, Outi, Pukstaavin museoamanuenssi, Sastamala.

Rosengren-Viitasalo, Christina, Kristiinankaupungin kirjaston kirjastovirkailija, sähköpostikeskustelu 10.7.2014.

Strömberg, John, Kansallisarkiston erikoistutkija, sähköpostivastaus 29.3.2010 ja 5.8.2011.

Strömberg, Heljä, Elinkeinoelämän arkiston tietopalvelusihteeri, sähköpostivastaus 14.6.2010.

Wilman, Thomas, Åbo Akademin Merihistorianlaitoksen amanuenssi, sähköpostivastaus 31.10.2014.

Internetosoitteet ja televisio-ohjelmat

Koivisto, Ilona & Tuulasvaara-Kaleva, Tiina Koskesta voimaa. Vanha keskusta.

[www.historia.tampere.fi/kaupunki/index2.htm]. Luettu 9.6.2013.

Penttala, Maija, Väliä, Arja. Koskesta Voimaa, Alkoholikulttuuri.

[<http://www.15.uta.fi/koskivoimaa/arki/1870-00/alkoholi.htm>]. Luettu 5.2.2015.

Pirkanmaan kirjastot, Piki-verkkohaku

[https://piki.verkkokirjasto.fi/web/arena/search?p_p_state=normal&p_p_lifecycle=1&p_p_action=1&p_p_id=searchResult_WAR_arenaportlets&p_p_mode=view&search_item_no=0&search_type=solr&search_query=%28author_index%3Ao+AND+author_index%3Ae+AND+author_index%3An%C3%A4rhi%29]. Luettu 27.6.2013.

Pirkanmaan kirjastot, Piki-verkkohaku

[https://piki.verkkokirjasto.fi/web/arena/search?p_p_state=normal&p_p_lifecycle=1&p_p_action=1&p_p_id=searchResult_WAR_arenaportlets&p_p_mode=view&search_item_no=0&search_type=solr&search_query=%28author_index%3An%C3%A4rhi+AND+author_index%3Ao.+AND+author_index%3Ae.%]. Luettu 27.6.2013.

Rahan historia. Suomen rahapaja.

[http://www.suomenrahapaja.fi/fin/about_money/the_history_of_money#Autonomian_ajan_rahat]. Luettu 7.2.2015.

Historiallisia suomalaisia seteleitä ja metallirahoja. Suomen Pankki.

[http://www.suomenpankki.fi/fi/setelit_ja_kolikot/markat/pages/historialliset_rahat.aspx]. Luettu 7.2.2015.

SKS Kirjailijatiedot

[<http://dbgw.finlit.fi/matr/tiedot.php?id=6162>]. Luettu 9.5.2013.

Suomen Lähetysseura

[http://fi.wikipedia.org/wiki/Suomen_L%C3%A4hetysseura]. Luettu 9.6.2013.

Tampereen seurakuntayhtymän sivusto

[http://www.tampereenseurakunnat.fi/kirkko_tampereella/tampereen_seurakuntayhtyma/historia]. Luettu 11.6.2013.

Turun arkkhiippakunnan sivusto

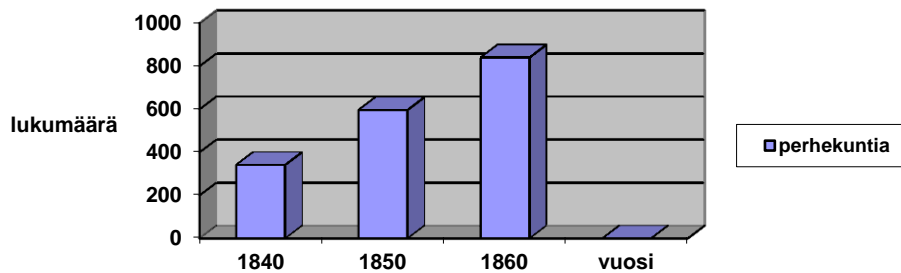
[<http://www.arckhiippakunta.fi/historia/turun-piispat/1900-luvun-jalkipuolisko/ilmari-johannes-salomies/>], luettu 3.4.2015.

Keisarit ja Suomi, jakso 3/5.19.9.2011. Opettaja-tv, YLE 1.

LIIKTEET

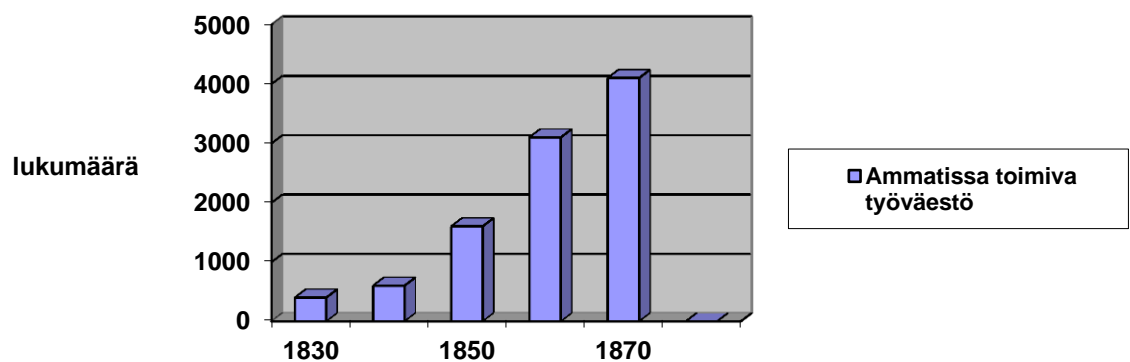
Liite 1: Perheiden ja ammattiväestön määrä 1840–1860

Kuvio 1: Perheiden määrä 1840–1860

Lähde: Tampereen kaupungin 100-vuotisjuhla-julkaisu 18

Kuvio 2: Ammatissa toimiva työväestö

Lähde: Haapala 1986, s. 85.

Liite 2: Tampereen väestörakenne vuonna 1840

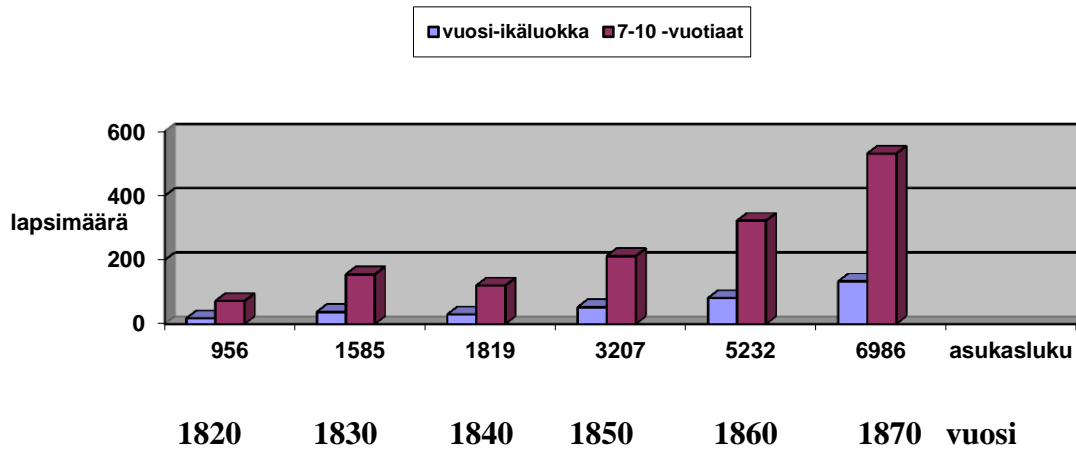
Taulukko 2: Tampereen väestörakenne vuonna 1840

Aateliset	6 asukasta	0,3 % asukkaista
Papisto ja oppineet	71	4 %
Porvarit	522	29 %
Rahvas	1215	67 %
Yhteensä	1819	100 %

Lähde: Tampereen kaupungin 100-vuotisjuhlajulkaisu s. 34.

Liite 3: Tamperelaisten 7–14 -vuotiaiden lasten määrä

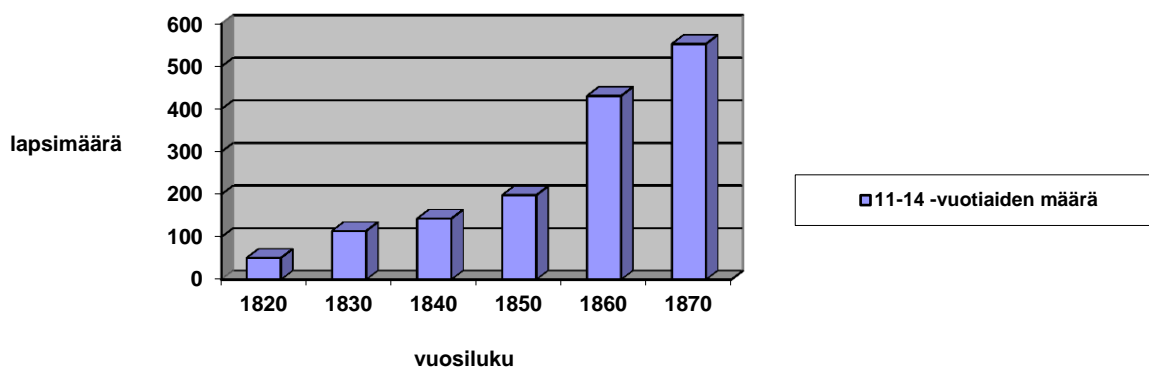
Kuvio 3. Tamperelaisten 7–10 -vuotiaiden lasten määrä

Lähde: Rasila 1984, s. 205, 221.

Kuvion luvut on laskettu kertomalla vuosi-ikäluokka neljällä. Vuosi-ikäluokka on laskettu jakamalla viidellä Rasilan ilmoittama 10-14 -vuotiaiden prosentuaalinen määrä Tampereen asukasluvusta.

Kuvio 4: Tamperelaisten 11–14 -vuotiaiden lasten määrä

Lähde: Rasila 1984, s. 205, 221.

Kuvion luvut on laskettu kertomalla vuosi-ikäluokka neljällä. Vuosi-ikäluokka on laskettu jakamalla viidellä Rasilan ilmoittama 10-14 -vuotiaiden prosentuaalinen määrä Tampereen asukasluvusta.

Liite 4: Vanhoja tamperelaisia opettajia

Tehtaalaiskoulun opettajia⁴⁴⁰

Kansakoulunopettaja Johannes Erikson⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Ania, F. E., Vanhaa Tamperetta: Tehtaalais- eli laiminlyötyjen lastenkoulu, Tammerkoski, nro 5–6, 1942, s. 123.

⁴⁴¹ Lindfors 1938, s. 307.

Liite 5: Maria Erikson Maria Hydénin työn jatkaja

Seija Poikonen teki pro gradu -opinnäytteen Maria Eriksonin työstä lastenlehden julkaisijana.⁴⁴² Maria Erikson syntyi 17.4.1845 Messukylässä ja kuoli 8.4.1921 Kangasalla. Varsinaisen elämäntyönsä hän teki kuitenkin muualla. Koti oli Poikosen mukaan porvariskoti. Maria kävi ensin Mamsellin koulua ja sen jälkeen hän suoritti yksityisesti ruotsinkielellä vaadittavan tutkinnon päästäkseen opettajatarseminaariin. Jyväskylän seminaarin hän aloitti sen toisella naisvuosikurssilla 19-vuotiaana 1868. Toimittuaan ensin Hollolassa opettajana hänet valittiin Jyväskylän Seminaarin tyttökoulun johtajattareksi 1874. Siitä hän jäi eläkkeelle 1901. Opettajattarena Eriksonia on luonnehdittu hyvin hydénmäisesti. Opettajatar kiintyi lapsiin, oli oikeudenmukainen ja hurskas. Hänen ei tarvinnut pitää kuria. Hän piti hyvän järjestyksen lempeällä tavalla. Jyväskylän jälkeen Erikson toimi vielä joitakin vuosia uskonnon opettajana Sortavalassa. Syynä tähän olivat kustannustoiminnasta syntyneet velat. Opintomatkoja hän teki Ruotsiin, Tanskaan ja Venäjälle Pietariin, jossa hän myös luennoi.⁴⁴³

Eriksonin tarkkaa Mamsellin koulunkäynnin ajankohtaa ja kestoja en saanut selville. Se oli kuitenkin 1850-luvun alussa. Erikson itse kirjoittaa, että koulussa palikoilla leikki ”erittäin pieni tyttö”, joka oli Miina Johnsson.⁴⁴⁴ Minna Canth eli vuosina 1844–1897. Hän oli koulussa seitsemänvuotiaana ja muutti Kuopioon 1853.⁴⁴⁵ Artikkelissa hän mainitsee samanaikaiseksi koululaiseksi myös Fredrik Ahlgrenin. Erikson ja Ahlgren syntyivät samana vuonna 1845.⁴⁴⁶

Maria Erikson oli harras kristitty ja lähetystyön ystävä. Lähetykselle hän myös testamenttasi omaisuutensa. Toiminnallaan Erikson saavutti sellaista arvostusta, että hänelle muodostui yhteyksiä myös sivistyneisiin ja vaikutusvaltaisiin piireihin. Hänen luonaan vierailivat piispatkin arkkipiispaa myöten. Eriksonin valveutuneisuudesta kertoo myös hänen kirjeenvaihtonsa Uno Cygnaeuksen kanssa 1880-luvulla. Kirjeitä on säilynyt Cygnaeuksen kirjekokoelmassa ainakin kymmenkunta. Suhde selittyy sillä, että Eriksonin aikana Cygnaeus toimi seminaarin johtajana.⁴⁴⁷

Kansallisesti merkittävimmän työn Maria Erikson teki artikkeleiden ja kirjojen kääntäjänä, kirjailijana ja julkaisijana. Näissä yhteyksissä hän käytti nimestään sekä Erikson, että Eriksson

⁴⁴² Maria Erikson ja hänen Kristillinen kalenterinsa Suomen lapsille, kirjallisuuden kotimaisen linjan pro gradu – tutkielma, Poikonen 1985, Jyväskylä.

⁴⁴³ Poikonen 1985, s. 14–16, 18, 23, 24; Raitio 1913 s. 226.

⁴⁴⁴ M. E., Mamsellin koulu, Joului-Aatto 1903, s. 11.

⁴⁴⁵ Levas, Minna Canthin lapsuuden aika Tampereella, Tammerkoski, nro 2, 1944, s. 3–7; Asp 1948, s. 24

⁴⁴⁶ Innala, Raevuori 1946, s. 41.

⁴⁴⁷ Poikonen 1985, s.20, 26.

muotoa. Yksittäisiä juttuja kirjoittaessaan hän käytti myös nimimerkkiä M. E.⁴⁴⁸ Erikson julkaisi muun muassa kolme kirjaa pyhäkoulujen opettajille ja oppaan sunnuntaikouluja varten varten ja kirjan uskonnollisista suomalaisista merkkihenkilöistä. Tällaisen tuotannon lisäksi merkittävimmäksi toiminnaksi muodostui lapsille ja nuorille tarkoitettut julkaisut. Laajin ja urauurtavin oli *Kristillisen kalenterin Suomen lapsille*. Se oli lapsille ja nuorille tarkoitetuista julkaisuista Suomessa ikäjärjestyksessä toinen. Ulkoasultaan se muistuttaa pientä kirjaa. Lehti oli pitkäikäinen. Se ilmestyi kuusi vuotta. Sivuja syntyi kaikkiaan 1588. Kalenteri sisälsi opettavaisia kertomuksia, elämäkertoja, lauluja, runoja muun muassa Immi Helléniltä, käännöksiä ruotsalaisista lähetyslehdistä ja työssä käytetty kaksi kertaa julkaistu kertomus Maria Hydénin hautajaisista. Kalenteria julkaistiin 16 kertaa vuosien 1876–1894 aikana. Edellisen lisäksi Erikson toimitti vielä neljä Lasten joululahja –nimistä lehteä vuosina 1894–1897.⁴⁴⁹ Poikolainen pitää työssään Maria Eriksonin toimintaa merkittävänä ja kustannustoimintaa aikanaan ainutlaatuisena.

Eriksonin merkitys lähteenä

Perustelen laajahkoa kuvausta Maria Eriksonin elämäntyöstä sillä, että hän on ollut teksteistä päätellen usein tärkein tietolähde, vaikka häntä ja muita lähteitä ei ole eriteltykään. Hänet on kuitenkin muista poiketen mainittu myös nimeltä tietolähteenä. Esimerkiksi Mäkisen haastattelemien, tarkemmin erittelemättömien ihmisten kuvaukset koulusta sopivat hyvin yhteen Eriksonin kertomien tietojen kanssa. Sanamuodoista ja sisällöstä päätellen Mäkinen on myös lukenut Eriksonin kirjoittaman Mamsellin koulu -artikkelin Joulu-Aatto lehdestä, vaikka hän ei erikseen sitä mainitsekaan.⁴⁵⁰ Myös Otto Viitanen mainitsee koulukuvauksensa perustuvan vielä elossa olevien lisäksi ”mallikoulunjohtajatar Maria Eriksonin kertomuksiin”.⁴⁵¹ Ilman Eriksonin tarkkaa kerrontaa opetuksesta olisivat tiedot päivittäisestä opetustyöstä mielipiteisiin perustuvaa kehumista ja vain yksittäisiä tietoja erilaisista sattumuksista. Voiko siis yksi lähde kertoa totuutta koulun toiminnasta? Tässä tapauksessa mielestäni voi. Esimerkiksi Kaarlo Mäkisen ja Otto Viitanen tarkemmin määrittelemättömät tietolähteet sopivat hyvin Eriksonin kuvauksiin. Viitanen oli ensimmäinen kirjoittaja, joka käytti useiden kertojien tietoja. Hän olisi voinut näin myös kertoa asioita, jotka olisivat poikenneet Eriksonin kertomuksesta. Lisäksi Eriksonin elämäntyön

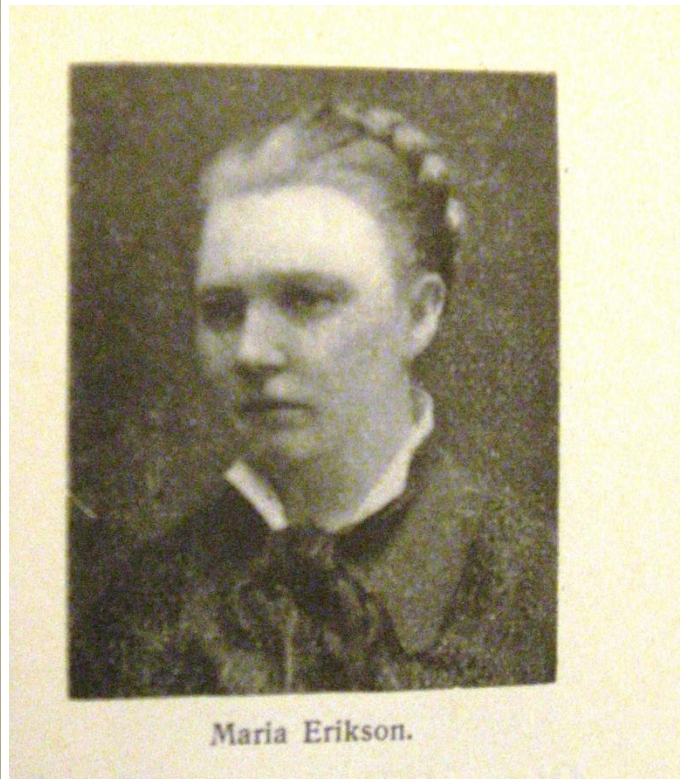
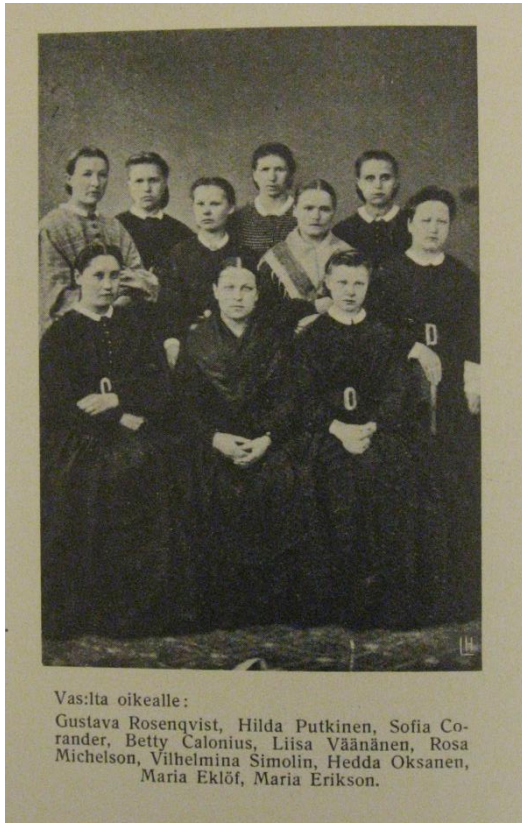
⁴⁴⁸ Emt. s. 25, 27. Paunu 1908 s. 129.

⁴⁴⁹ Poikonen 1985 s. 30, 31, 38, 46, 50, 85.

⁴⁵⁰ Mäkinen 1922, s. 14.

⁴⁵¹ Viitanen 1920, s. 107.

tunteminen tukee lähteen luotettavuuden arviointia. Hänen elämäntyönsä muistutti hyvinkin tarkasti Hydénin elämäntyötä opetuksen ja lähetystyön saralla siviilisäätymyöten. Ei voi välttyä ajatukselta, että Hydénin vaikutus oli ollut ratkaiseva. Mamsellin koulun yhteydessä koulun merkittävistä oppilaista lähdekirjallisuudessa mainitaan kuitenkin yleensä vain kauppaneuvos Ahlgren ja Minna Canth ei Maria Eriksonia.

Maria Erikson aloitti opiskelunsa toisella naisvuosikurssilla 1864. Oppilaita oli kymmenen. Hän valmistui vuonna 1868. Vasemmassa kuvassa Erikson on alarivissä oikealla. Henkilökuva on todennäköisesti ajalta, jolloin hän oli Jyväskylän seminaarin tyttömallikoulun johtajatar (1874–1901).

Liite 6: Tuomas, Timoteus (Thomas, Timotheus) Kriander

Kriander oli pätevä ja kiukkuinen mies. Hänet oli erotettu papin virasta 17.7.1811 Marttilan seurakunnasta. ”Pappina Marttilassa hän virkaveljensä kanssa ja yksistä neuvoista lukukinkereillä erään miespuoli talonpojan rankaisi sillä että hän salpasi häntä uuniin ja kuolleena vedettiin ulos.” Tästä syystä hänet erotettiin papin virasta. Nuh-teettoman käytöksen vuoksi hän pääsi opettajaksi Tampereelle. Täällä hän toimi opettajana vuoteen 1838. 1840 hänestä tuli filosofian tohtori. Hän muutti ostamalleen tilalle Vesilahdelle ja kuoli vuonna 1852.⁴⁵²

Innala taas mainitsee, että uskonkiihkossa aiheutettu kuolema olisi tapahtunut Kosken kappeliseurakunnassa (T.L.) toimiessaan välisaarnaajana 1806–1807. Työssään hän toimi ilmeisen hyvin, mutta vaati kaupunkilaisilta lisää varoja koululle ja käräjöi usein. Hän ei myöskään kunnioittanut ylempisäätyisiä riittävästi. Oppilailtaan hän peri myös maksuja, joista ei pidetty. Ehtipä hän kalastaa simpukoitakin, joiden helmistä hän teki kaulanauhan keisari Aleksanteri I:lle. Keisari lähetti hänelle kiitokseksi sormuksen.⁴⁵³

Tarkimman tutkimuksen Krianderista olen löytänyt Aune Innalan artikkelista Tampereen Sanomista vuodelta 1944. Siinä kuvataan myös monivaiheista oikeudenkäyntiä. Hovioikeuden päätöksen mukaan Kriander kumppaneineen oli aiheuttanut Heikki Matinpoika Vähätalon kuoleman tahattomasti. Vähätalo oli mielisairas ja hänestä päätettiin karkottaa paha henki varsin kovin ottein. Kahakassa Vähätalo sai iskun päähänsä ja siellä syntymästä asti olleeseen vikaan syntyi kuolettava verenvuoto. Jo tätä ennen onnetonta Vähätaloa oli tapahtumapaikalla vedetty lantaluukusta läpi. Näin vamman varma aiheuttajakin jäi epäselväksi. Kriander valitti asiasta aina Senaatin Oikeusosastoon asti. Armahdusta ei tullut. Kriander tuomittiin 300 hopeataalarin sakkoihin ja kulukorvauksiin. Tuomiokapituli erotti Krianderin papin virasta kesällä 1811. Vähätalon onnetonta isäntää ei kuitenkaan paistettu hellalla eikä laitettu uuniin, vaikka niin useissa kaupungin historioissa kerrotaan. Värikäs oli ensimmäisen Tampereen koulun opettajan uran alku.

⁴⁵² Tampereen kaupungin 100-vuotisjuhlajulkaisu 1879, s. 73.

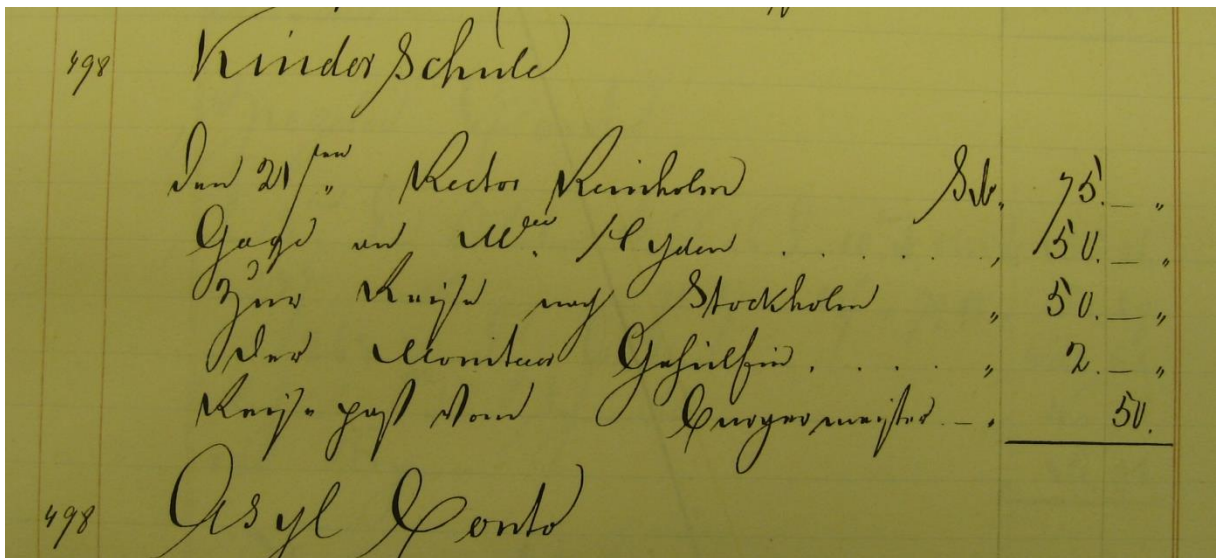
⁴⁵³ Innala 1946, s. 14, 15, 33.

Liite 7: Ferdinand Uhde

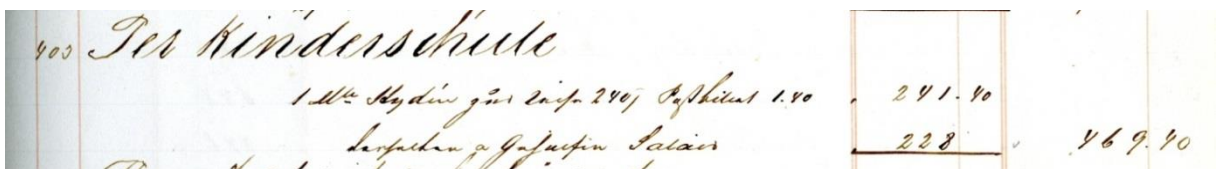

Ferdinand Uhde, Vapriikin valokuva-arkisto.

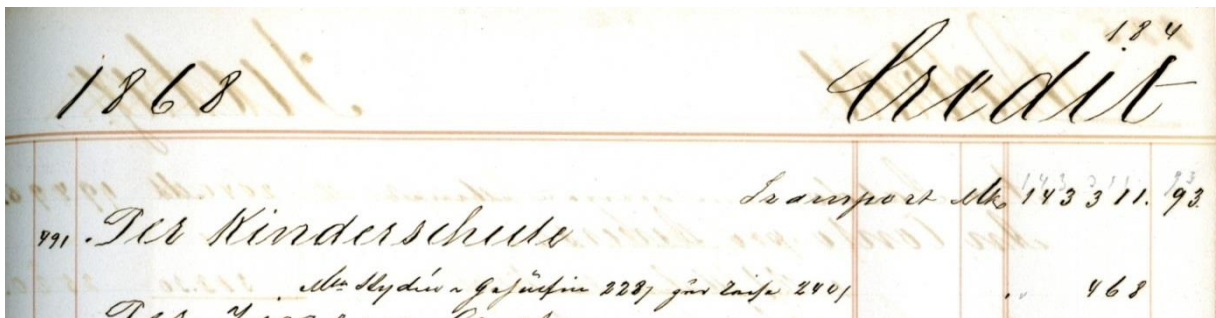
Liite 8: Kassakirjat kesäkuu 1859, kesäkuu 1867 ja kesäkuu 1868⁴⁵⁴

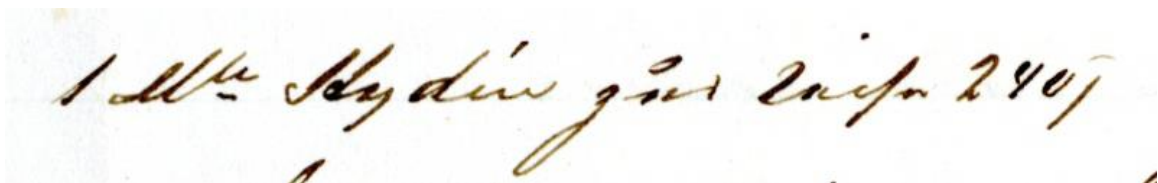
Lastenkoulu, rehtori Reinholmin palkka 75,- ruplaa, mamselli Hydénin palkka, Gage 50,- ruplaa, Tukholman matka 50,- ruplaa, apulaiselle 2,- ruplaa. Alimmasta rivistä 0,50 ruplasta ei ole tietoa.

Tästä tilimerkinnästä ilmenee alla olevan merkintätavan lisäksi, että 241,40- on tarkoitettu Hydénille ja 228,- on palkat.

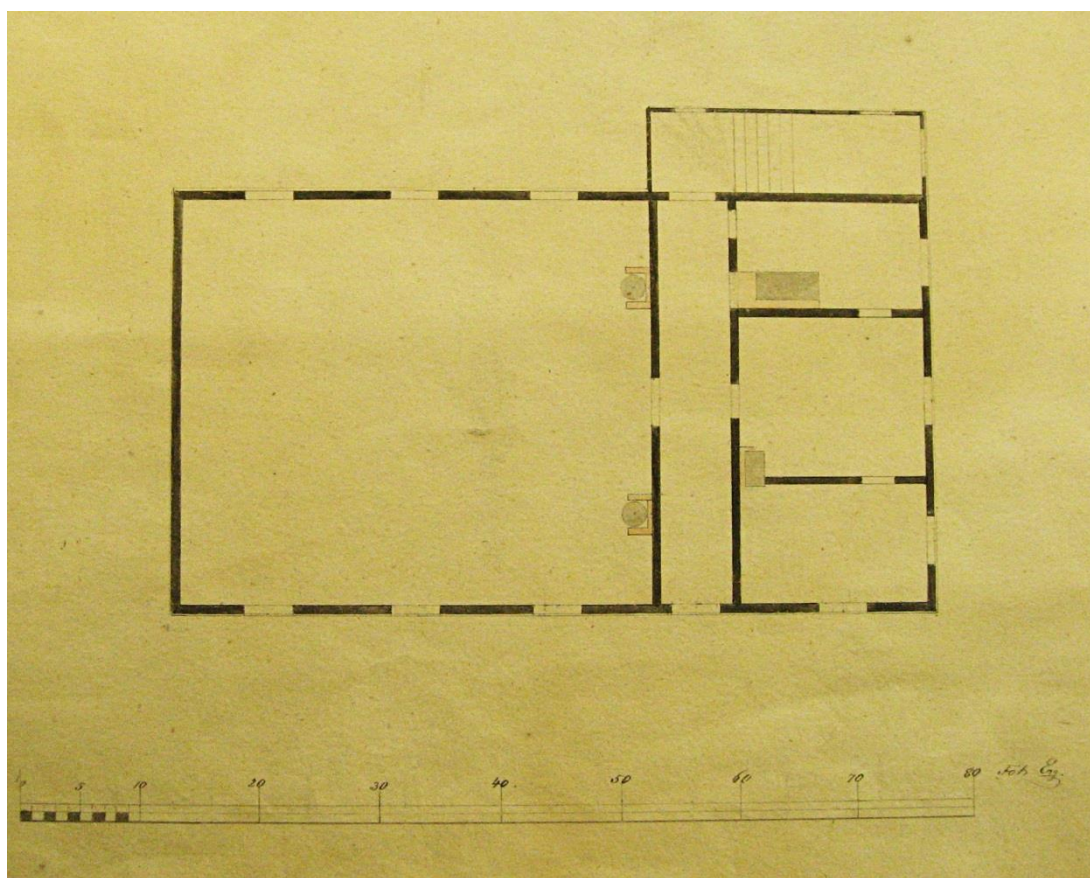
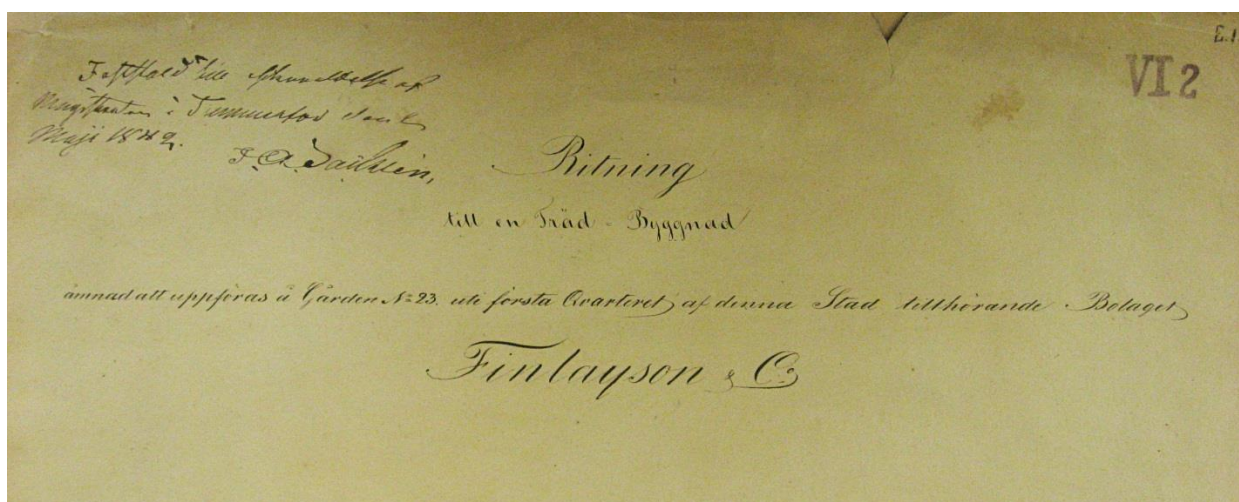
Mamselli Hydénin palkka (Gehalt) 228 ja summa 240 voisi merkitä edellisen kuvan tavoin matkakustannuksia. Molemmat summat ovat tarkoitettu mamselli Hydénille.

Yllä olevista kahdesta kuvasta teksti zur Laise / Reise 240 suurennettuna:

⁴⁵⁴ Kassakirjat, Finlaysonin tehtaanarkisto, ELKA.

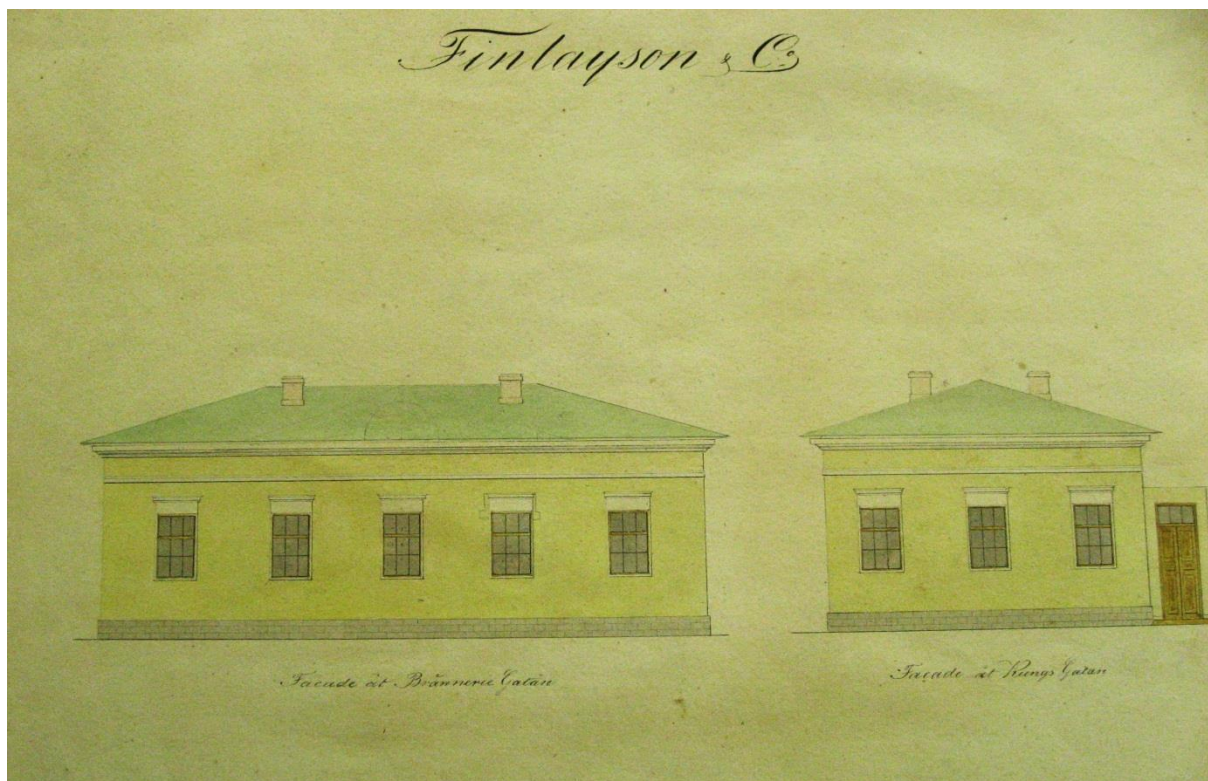
Liite 9: Koulun piirustukset, pienoismallit ja Finlaysonin alueen asemakaava⁴⁵⁵

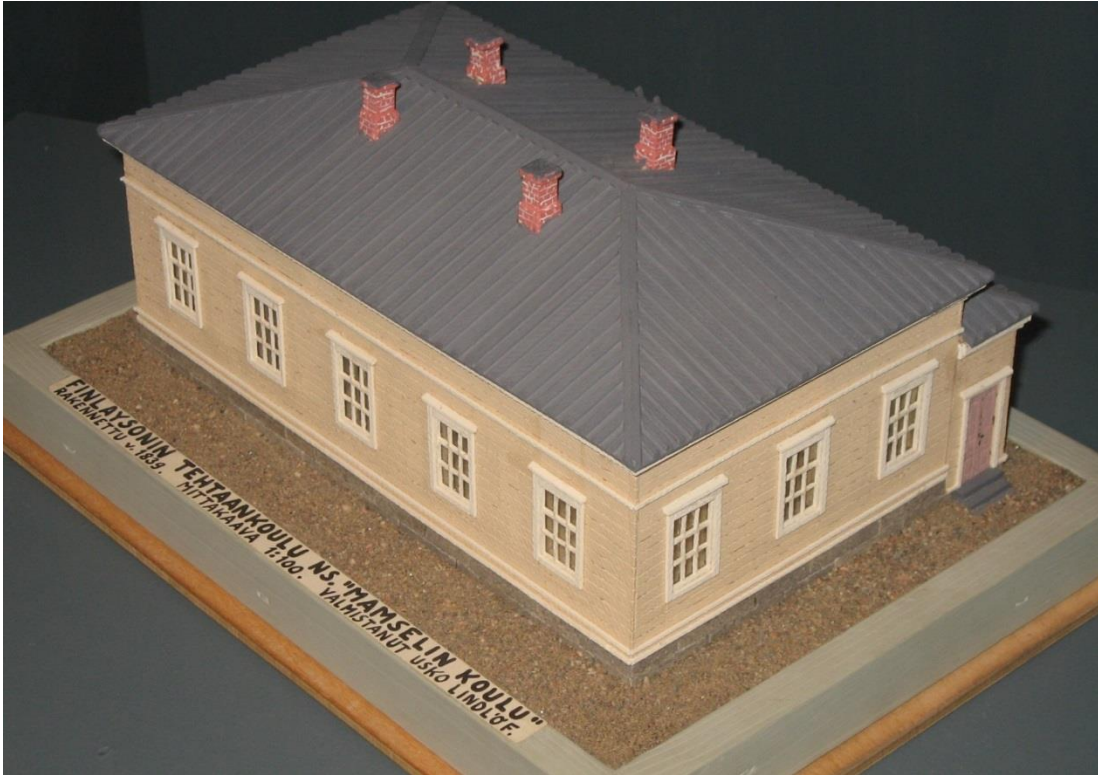
Vasemmalla on luokkatila muureineen ja oikealla opettajattaren kolmen huoneen asunto.

⁴⁵⁵ Koulun piirustukset, asemakaavakartta tehdarakennuksista 1937. Finlaysonin piirustuskokoelma TKA.

Piirustusten julkisivukuva

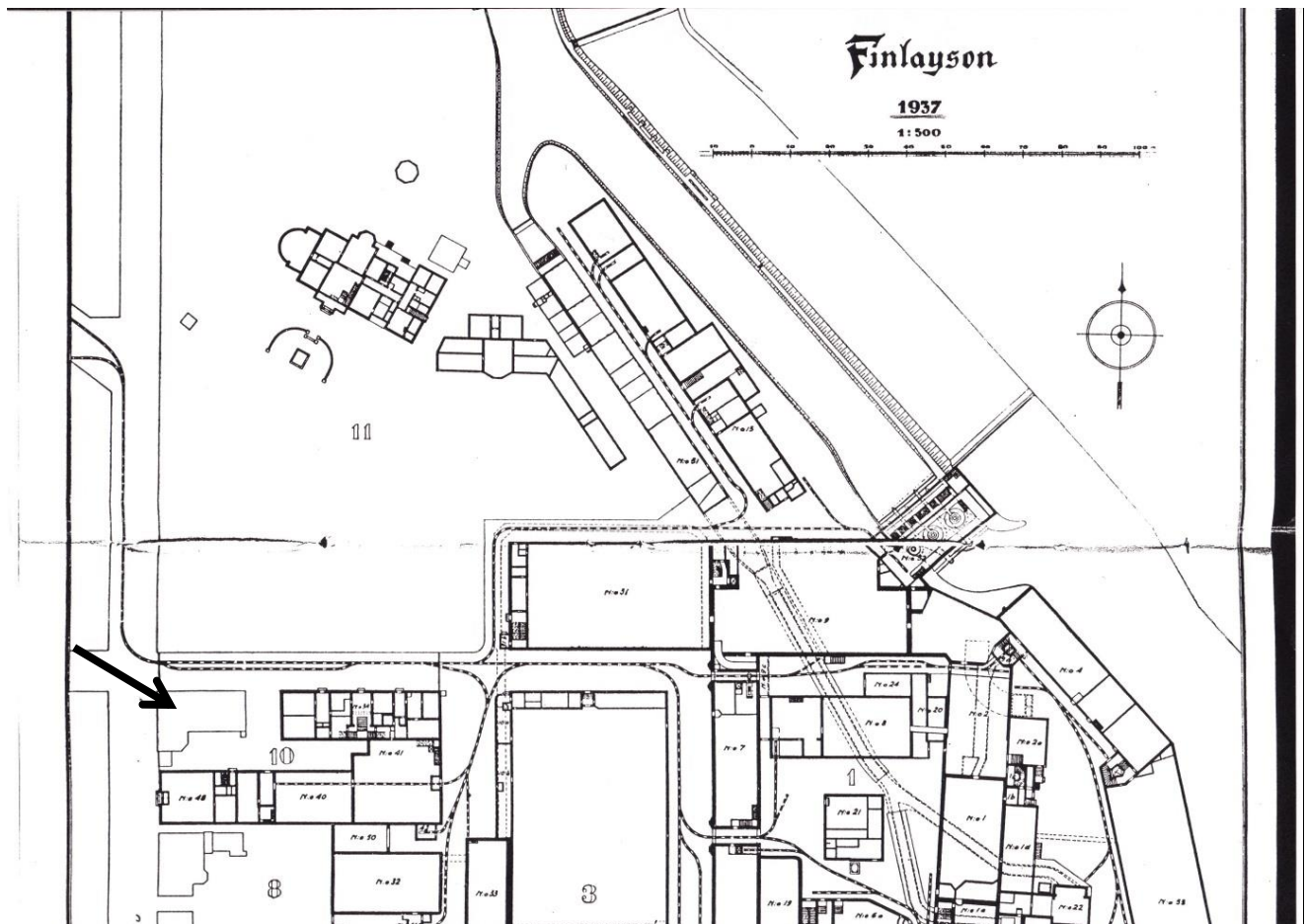
Koulun sivukuva on on Polttimonkadulta, nykyiseltä Finlaysoninkadulta ja päätykuva on Kunnikaankadulta.

Mamsellin koulun pienoismalli

Finlaysonin alueen pienoismalli, jossa koulu on muutettu porttivaardin asunnoksi. Molemmat pienoismallit ovat Työväenmuseossa Tampereella, Väinö Linnan aukio 8. Kuvat Jussi Hietala 21.4.2014.

Finlaysonin alueen asemakaavaa vuodelta 1937. Koulu on (nuolella merkittynä) tontilla numero 10 radan alapuolella vasemmassa yläkulmassa portinvartijan asunnoksi muutettuna.

Liite 10: Kuvia koulun myöhemmältä ajalta

Koulu Kuninkaankadun puolelta. Museovirasto 2014. Vapriikin kuva-arkisto. Kuvaaja on tuntematon.

Koulu portinvartijan taloksi muutettuna. Kuva on idästä Finlaysonilta katsoen. Rakennus purettiin 1982. Vapriikin kuva-arkisto. Kuvaaja on tuntematon.

Liite 11: Laulujen sanoja⁴⁵⁶

N:o 3. Koto-maamme.

Andante.

1. Tääl-lä poh-jan täh-den al--la on nyt ko--to--maamme;
2. Tääl-lä on kuin kuk-ka-sel-la ai--ka ly-hyt meil-lä,

1. mut-ta täh-tein tuol-la puo-len, toi-sen ko-don saam-me.
2. siel-lä e--lo lop-pu-ma-ton, niin-kuin en-ke---leil-lä.

3. Täällä sydän huokailee ja itku silmän täyttää;
Siellä sydän iloitsee, ja silmä riemun näyttää.

2. Sinne toivon siivillä jo sydän pieni lennä;
Siellä kun on kotomaani, sinne tahdon mennä.

g—a—d.

d), ”Lapsen laulu leskelle” (a) sekä *Lammas oon mä Jeesuksen* (G)

Moderato. Saksan kielestä.

Lammas oon ma Je-suk-sen, Lak-kaa-mat-ta i-loit-sen, Ett'on mul-la paimen paras;
Jalo i-sän-tä ja rakas; Tuntee mun ja lemmel-lä Mu-a huutaa ni-mel-lä.

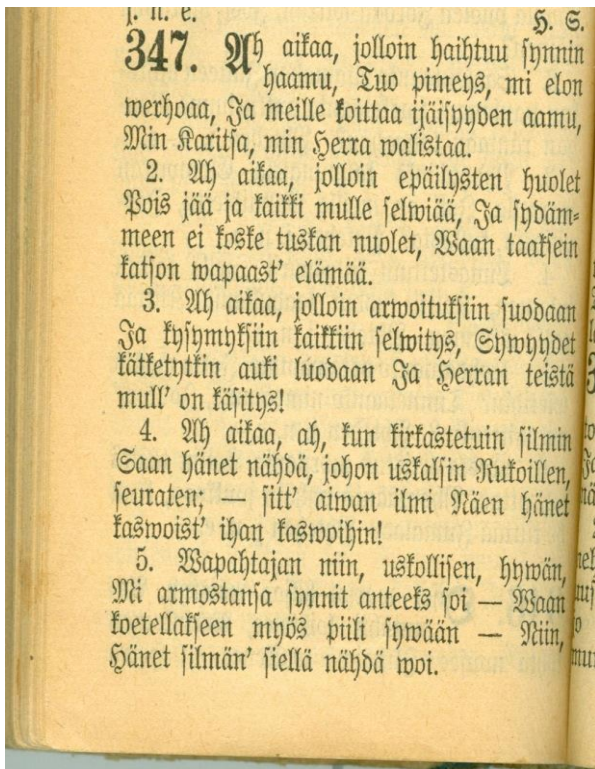
2. Hellän sauvans turvissa, Menen, tulen tieossa,
Ett' on laidun laaja, armas, Kotona myös ruoka runsas';
Ja kun mua janottaa, Lähteelle Hän johdattaa.

3. Miks en olis iloinen, Kun oon oma Jeesuksen?
Koska nämä päivät loppuu, Paimenei minut kutsuu
Sylihinsä kotiini. Amen, suur' on onneni.

F. Ahlman

⁴⁵⁶ Kotomaamme, Wächter I, 1864, Lammas oon mä Jeesuksen, Hirvonen 2012.

Opettajan laulattama virsi⁴⁵⁷

Keisari Hymni⁴⁵⁸

Siunattu, olkohon, turvamme tuoja!

Mahtava, mahtava, Ruhtinas!

Lempeä, laupeas, onnemme suoja,

Siunattu, siunattu olkohon!

Hymni ruotsiksi

Gud, bevare tsaren!

Kraftful och mäktig,

må han härska till vår ära, till vår ära,

till våra fienders skräck,

den rättrogne tsaren!

Gud, bevare tsaren!

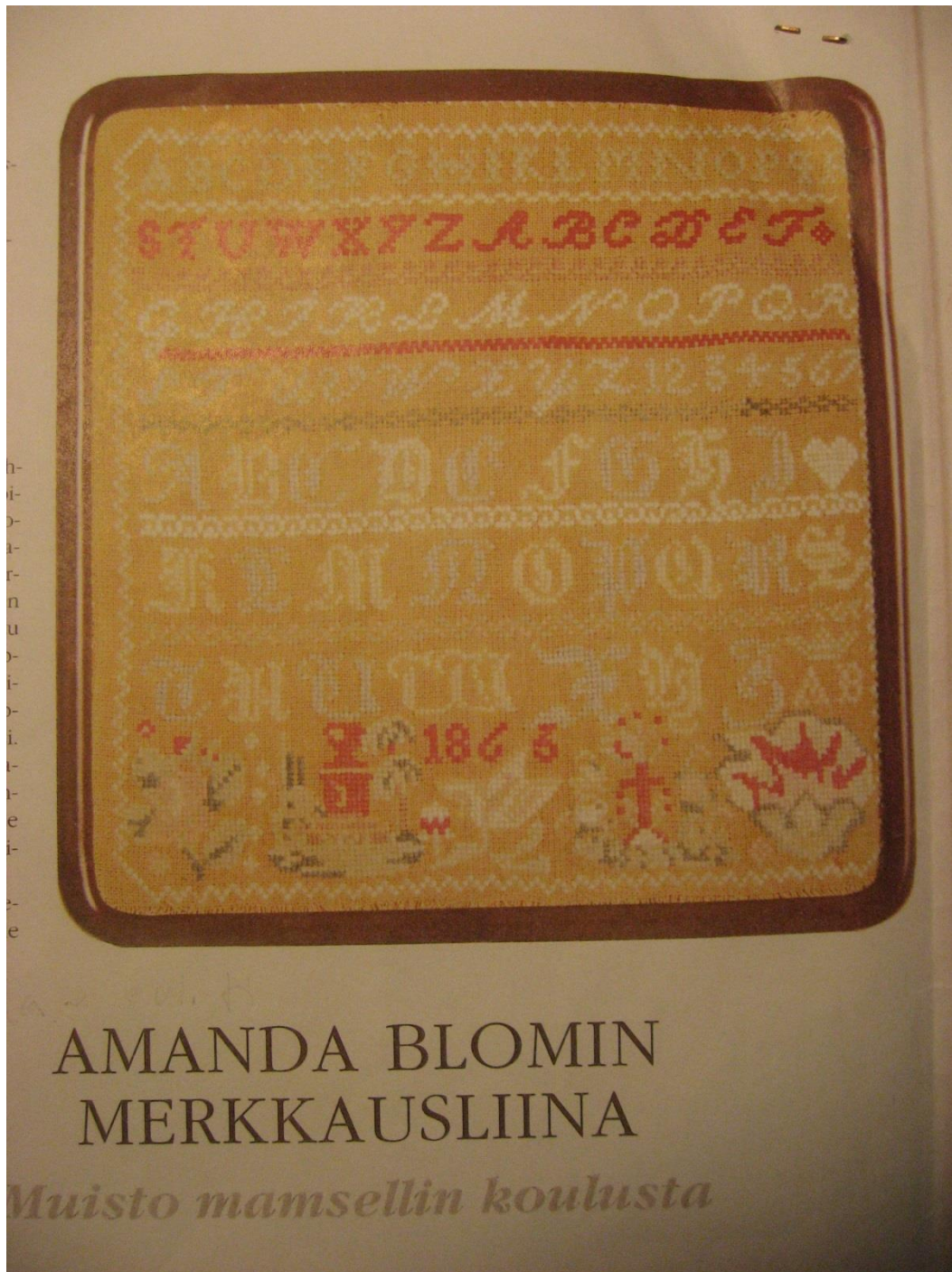
⁴⁵⁷ Lähetyssseuran 1900 julkaisemasta virsikirjasta skannattuna, museoamanuenssi Outi Lähteenlahti, Pukstaavi, Sastamala.

⁴⁵⁸ Helmikimppu, walittuja lauluja Suomen nuorisolle. Helsinki 1904.

Liite 12: Kirjanmerkki ja kanavaneule

Neiti E. S. Dalbergin kirjanmerkki. Vapriikin valokuva-arkisto.

Neiti Amanda Blomin Merkkausliina.

Kyllikki Helenius, Amanda Blomin merkkausliina, Muisto mamsellin koulusta. Tammerkoski 3, 2001, s.4.

Lehdestä kuvannut Jussi Hietala.

Liite 13: Hermoheikko

”Kävin takäläisissä pikkulastenkouluissa ja palasin sieltä oikein huolestunein sydämin. Yhdessä suurehkossa huoneessa oli toistasataa lasta koolla niin hirmuisen hälinän vallitessa, että minun oli huudettava opettajattaren korvaan tullakseni ymmärretyksi. Kysyin häneltä, eikö sellaisen kestäminen päivästä toiseen käynyt hermoille, johon hän vastasi oikein katkerasti itkien, tullessa *yhdessä* vuodessa niin hermoheikoksi, että heräsi usein öisin niin peloissaan, että vapisi, ja päivälläkin säikähti pienintäkin melua. –Kysymykseeni: eikö mamselli luule, että lasten heikot ja hennot hermot kärsivät vielä enemmän kuin täysikasvuisen henkilön, joskaan pikkuraukat eivät uskalla tai ymmärrä valittaa, vastasi hän: niin juuri, sitä olen aina sanonut, mutta minua ei uskota.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ Lönnbeck 1910, s. 34.

Liite 14: Kuka hän oikein oli?

Kirjoissa tietoa Maria Hydénin syntymästä ja perhetaustasta on hyvin vähän. Perustiedot ovat aina samat. Syntymäpaikaksi lähteet kertovan Lohtajan ja syntymäajaksi 13.12.1805. Hautakivessä syntymäpäivä on 15.12.1805. Samassa yhteydessä yleensä mainitaan, että hän oli merikapteenin tytär ja että perhe muutti Tukholmaan tytön ollessa 14-vuotias. Tähän perustiedot päättyvätkin. Tiedot ovat peräisin oletettavasti Paunulta, joka on monien kirjoittajien yleisin ja tärkein lähde. Tietojen samankaltaisuuden tekee ymmärrettäväksi se, että Paunun kirja on varhaisin ja sinänsä merkittävä ja luotettava lähde. Tässä yhteydessä Paunu ei kuitenkaan itse mainitse lähdeään. Paunun luotettavuutta on tarkasteltu lähdekritiikissä.⁴⁶⁰

Opettajan taustasta on vain kaksi muuta tietoa. Aino Länkelä kertoo Yhdyslanka-lehdessä vuonna 1959, että Hydén syntyi Pohjanmaalla 1805 tuomarin tyttärenä, mutta joutui jo pian muuttamaan Ruotsiin sekavien sotaolojen vuoksi. Tälle tulkinnalle ei kuitenkaan löydy mitään lähdetietoa.⁴⁶¹ Myös tuomarin tyttärenä syntymistä pidän vääränä tietona. Sitä ei tue mikään muu tieto. Sen sijaan sotaan viittaaminen on mielenkiintoista suvun sotilastaustan ja pian syttyneen Suomen sodan vuoksi. Syntymäpaikkakin käy yksiin Isostakyröstä löytyneen tiedon kanssa. Tosin toki Lohtajakin luettiin myös tuohon aikaan Pohjanmaaksi. Isonkyrön kirkonkirjat kertovat Maria Charlotta Hydénin syntyneen Isossakyrössä 17.12.1805.⁴⁶²

Suomen Sukututkimusseuran Historiankirjoista, HisKin sivuilta löytyy hakuohjelma, jolla löytyy Maria Hydénin kastetodistus.⁴⁶³ Hakuun saa kuitenkin laittaa ainoastaan syntymävuoden 1805 ja vain lapsen etunimet ja vain isän sukunimen. Tässä kastetodistuksessa ilmoitetaan Maria Charlottan syntyneen Isossakyrössä Tuuralan kylässä Beatalundin talossa 17.12.1805. Todennäköisesti äiti omaa sukua Freids(?) oli tällöin sukuloimassa Isossakyrössä. Kysymysmerkki sukunimen perässä viitanee kylässä asuneeseen Freidenfeltin perheeseen, jolla nimellä äidin sukunimi löytyy sukuluetteloista. Muita yhtymäkohtia lapsen syntymiseen Isossakyrössä ei Isonkyrön seurakunnan arkistonhoitaja Paula Loukola löytänyt. Hänen mukaansa useat freidenfeltit Isostakyröstä tulevina vuosina muuttivat Tukholmaan. Se

⁴⁶⁰ Paunu 1908, s. 126.

⁴⁶¹ Länkelä, Muistelmia mamselli Hydénistä, Yhdyslanka, nro 3, 1959, s. 2.

⁴⁶² Helenius, Amanda Blomin merkkkausliina, muistoja mamsellin koulusta, Tammerkoski, 2001, nro 3, s. 4.

⁴⁶³ <http://hiski.genealogia.fi/hiski/3q86ix>

osaltaan selittäisi Maria Hydéninkin muutttoa Tukholmaan pois Lohtajalta, jossa isän ja äidin sukutiedot ovat.⁴⁶⁴

Lohtajan suurpitäjän tiedoista ei myöskään löydy kyseistä kastetodistusta. Tehdyissä äidin sukuselvityksissä on Maria Charlotan syntymävuodeksi merkitty 1805. Hänen kohdallaan ei kuitenkaan syntymäaikaakaan, eikä -paikkaakaan ole merkitty. Muiden sisarten perään ne on merkitty. Tämäkin mielestäni osoittaa, että kyseessä on sama henkilö, joka on kuitenkin syntynyt muualla kuin Kälviällä Lohtajan suurpitäjässä.

Kävin myös keskustelun sukharrastaja Leo Paavolaisen kanssa. Hän on perehtynyt Lohtajan entisen suurpitäjän sukuihin. Hän ystävällisesti tarkisti tekemäni päätelmät. Leo Paavolainen toimii sihteerinä Kokkolan Sukumyyrissä, joka opastaa alueen suvuista kiinnostuneita sukututkijoita.⁴⁶⁵ Paavolaisen avustamana selvitin Maria Hydénin isän ja äidin taustoja. Isä on syntynyt Kälviällä 1767 ja kuollut siellä 1813. Hän oli kapteenina Ruotsin armeijassa, palveli 1808 Vaasassa ja 1809 Sandetsin prikaatissa Ruotsin puolella Uumajassa. Tämä täsmää hyvin Länkelän muistelmassa mainittuun muuttoon Ruotsiin sodan melskeissä. Tällöin Maria Hydén olisi muuttanut sukulaisten luo Tukholmaan isän ollessa sodan aikana Ruotsin puolella. Sota olisi tällöin suuri pohjansota ja muuttaessaan Mari Hydén olisi ollut vain neljän eikä 14-vuotias. Kapteenin arvo sanana sopii ajatukseen, että isä olisi ollut merikapteenin sijasta maavoimien kapteeni ja kirjoissa oleva virhe voisi joutua tästä. Isä kuoli kapteenina jo vuonna 1813. Jos Hydén on kuitenkin ollut 14-vuotias muuttaessaan Tukholmaan, niin kuin Paunu ja myös Närhi kertovat, olisi Maria Hydén muuttanut Tukholmaan todennäköisesti 1820 ja tällöin luonnollisesti äidin äidin luo tai sukulaisiin, jotka olivat freidenfeltejä ja muuttaneet kaupunkiin Isostakyröstä.⁴⁶⁶ Isoäiti kuoli Tukholmassa 1820. Varmaksi Maria Hydénin muuttoajankohtaa ei kuitenkaan voi sanoa. Muuttokirjoja Leo Paavolainen ei Lohtajalta löytänyt.

Isän suku on ollut hyvin lahjakasta. Alun perin he tulivat rannikolle Lappajärveltä ja olivat silloin Hyytiäisiä. Isän isä Johan Hydenius toimi muun muassa Kälviä kirkkoherrana ja teki aikanaan akatemian stipendiaattina filosofian maisterin väitöskirjan Porthanille ja pro gradu -väitöksen Pehr Kalmille. Johan Hydeniuksesta alkoi tunnettu Hydeniusten pappissuku, jo-

⁴⁶⁴ Sähköpostitse käyty keskustelu Paula Loukolan kanssa 20. ja 21. 2.2012, (paula.loukola@evl.fi).

⁴⁶⁵ [genealogia.fi/kokkola]

⁴⁶⁶ Puhelinkeskustelu Leo Paavolaisen kanssa 6.5.2012.

hon muun muassa kuuluvat Kailan, Laguksen, Ingmannin ja Juvan suvut. Äiti puolestaan oli tunnettua sotilassukua. Äidin isä Carl Gustaf Freidenfelt on syntynyt Pälkäneellä ja hän oli everstiluutnantti. Muutettuaan Lohtajalle hän asettui Granön taloon. Maria Hydénin äidin äiti kuoli Tukholmassa 1820, mutta oma äiti Ulrika Charlotta omaa sukua Freidenfelt Kälviällä 1829.⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ Sukutauluja pääsee tutkimaan esimerkiksi tauluista 10 ja 13 osoitteesta [www.jkerkkonen.com/suku/sursill.htm] ; Leo Paavolaisen puhelinhaastattelu 30.6.2014.

Maria Hydénin äidin Ulrika Charlotta Freidenfeltin kotitalo

Granö

Granön päärakennuksen rakennutti 1700-luvulla eversti Carl-Gustaf Freidenfeldt (1729-1796). Hän toimi Pohjanmaan jalkaväkirykmentin Lohtajan komppanian päällikkönä 1765-1785 ja asui perheineen Granössä. 1830-luvulla venäläiset tulivat Granön tilalle suorittamaan koleravartiointia ja ensimmäisen maailmansodan aikana tila oli venäläisten vartiopaikkana meriliikenteen valvonnassa.

Kälviän murteella Granö lausuttiin Kränee.⁴⁶⁸

Takana näkyvässä isossa talossa asuivat myös Maria Hydénin vanhemmat Ulrika ja Johan. Maria Hydénin muuttotietojen puuttuessa ei voi kuitenkaan olla varma siitä, että oliko eversti Freidenfeltin kotitalo jossain vaiheessa myös tyttären tyttären kotitalo.

⁴⁶⁸ [<http://galleria/displayimage.php?album=10&pos=10>]

Liite 15: Viimeinen leposija ja hautajaisuutiset

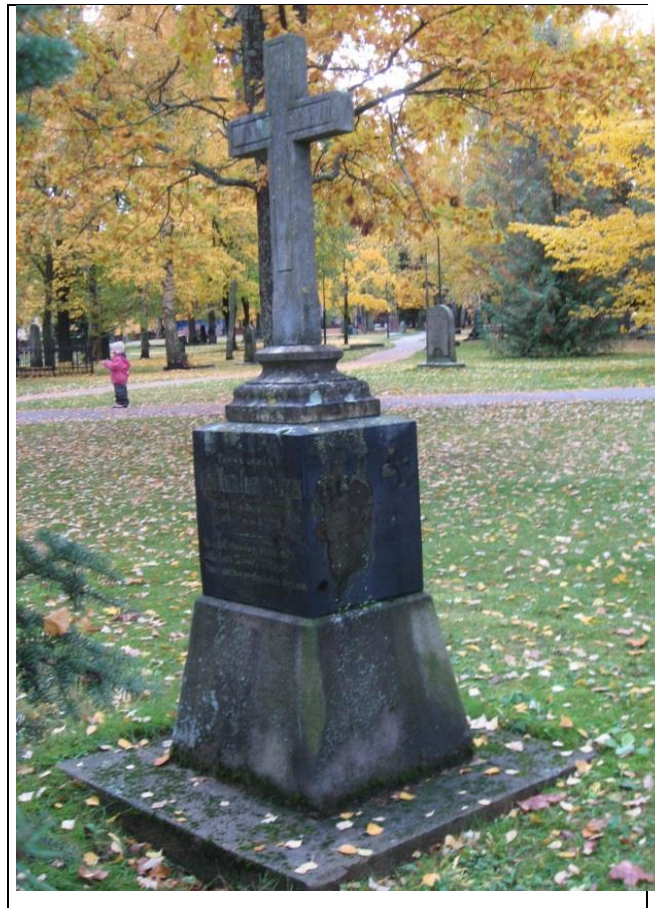
Seurakunnan esipaimen, rovasti Josef Grönberg siunasi vainajan Tampereen Vanhassa kirkossa. Kiveen hakattiin seuraavat tekstit:

Tässä lepää Neitsyt Maria Charlotta Hydén synt. 15. p. Jouluk. 1805 kuoll. 20 p. Jouluk. 1868.

On uskollisuudella ja siunauksella vaikuttanut 28 vuotta opettajana Puuvillatehtaan pienten lasten koulussa.

”Herran pelvossa, Pienten parvessa,
Jakoi oppia, Neuvoi lapsia
Jeesuksen luo.
Ruumis vaipui, Monelle suruks`,
Sielunsa saapui Enkelein iloks`
Jeesuksen luo.”

”Jotka toimellisesti vaeltaneet ovat,
tulevat rauhaan ja lepäävät
kammioissansa. Es. 57:2.”

Hautakivi Tampereen vanhalla hautausmaalla Aleksanterin kirkon koillispuolella Pirkankadun varressa. Kuva: Jussi Hietala 15.9.2013

Tampereen Sanomat.

N:o 51 1868.

Tiistaina Joulukuun 22 päivänä

1868, N:o 51

Tampereen Sanomat

toimitetaan tulevana vuonna samalla tavalla ja samankokoisena kuin tänäkin vuonna. Samoin on hintakin muuttumatta

koko vuosikerralta

Tampereen kirjakaup. 3 marff. — p.
 Tampereen postikontt. 3 " 40 "
 Muisja postikonttor. 3 " 80 "
 Puoli vuosikerta matf. 2 " — "
 Neljännes " " 1 " — "
 postiraha ja postinhoitajien wairvapalktio tähän luettuna.

Ilmoituksista maksetaan 10 penniä riiviltä, eikä mitään ilmoitusta paineta 25 penniä wähemmällä. Erinäiset **huomero** maksetaan 10 penniä kappale.

1:nä Joulupäivänä saarnaawat:

Tampereen kirkossa: suom. w. pastori Nyberg.
 " " ruots. w. pastori Bergroth.
 Messitylän kirkossa: aamusaar. nim. kirkk. Lönnwall.
 puosip. jaar. Prow. Grönberg.
 Keskitti seurakunnan luffarille.
 Teiskon kirkossa: aamu- ja puosip. saarnan armonuoden jaarnaaja Grönberg.

2:nä Joulupäivänä saarnaawat:

Tampereen kirkossa: suom. yliopistolainen Gulub.

Jouluf. Muistolistia.

- M. 28. Rusthollari Eijöstedt'in wellojen totous Heikkinän rusthollissa Westlabella.
 " " Kolmannes taloa ja tonttia nro 54 sekä jama osa samassa talossa olewaa oluttehasta myybbään Porissa.
 " " Wellojat ruoth. Kaarle Koskenen wainaan louturi. fotoontumat Kojjoelle Jämäsä.
 L. 29. Yhtiötoeoua Kyröskosten puuwiilatehtaan osalasten kansa Kyröskoskella.
 R. 30. Mäentylän Mäkelä ja Palwialan Jocharfu Kartussa, Etteisten Riisttala Tyrwäässä ja Kuivalahden Jotorpi Curajoella myyb. Turussa.
 L. 31. Kallialan Ranta, Kiimajärwen Soppa ja Kinnarlan Alahannusa Tyrwäässä myyb. Turussa.

— **Haettawana.** Yhdistetty luffarin- ja lastenopettajanwirta Eätylässä, toimen tuulauuden luluessa jouluf. 1 päivästä kirkkoherra E. F. Bergroth'in luona.

— **Hoimnettawaksi pantu.** Talollisenpoita Kustaa Juhanoita Erola Pihajalan tylästä rusthollari Antolwi Kerppolan hoimnettawaksi.

— **Huutokauppoja.** Turun maafansliassa: Huhtif. 9 p. Suomijärwen Haawisto ja Saran Korpioja Karwialla sekä Matontajoen Mustafilta Kankaanpäässä. — Hämee n linnau maafansliassa: Maalisk. 31 p. Läntipohjan Laurila eli Mäkelä Pängelmäellä.

— **Kokouksia.** Insinööri A. Heimbürger'in wellojen tammif. 11 p. Hämee linnassa neuwoomies Heltingius'en luona.

— **Kuulumuspäiviä welloille.** Ta-

Ilmoitetaan

Etä Dpottajatar täköläisesjä Herrain Finlayson'in ja tumpp. pienten lasten koulussa

M a m s e l l i

Maria Charlotta Hyden

hiljaisesti nukkui tuoleman uneen Tampereella 20 päivä joulukuuta 1868, elettyäänä 63 vuotta ja 7 päivää.

Herra antoi, Herra otti,
 Herran nimi osloon kitetty.

Hautaus toimitetaan kirkossa huomenna 23 päivänä joulukuuta kello 12 päivällä, jossa on tilaisuus edesmenneen pöytäillä läsnä olla.

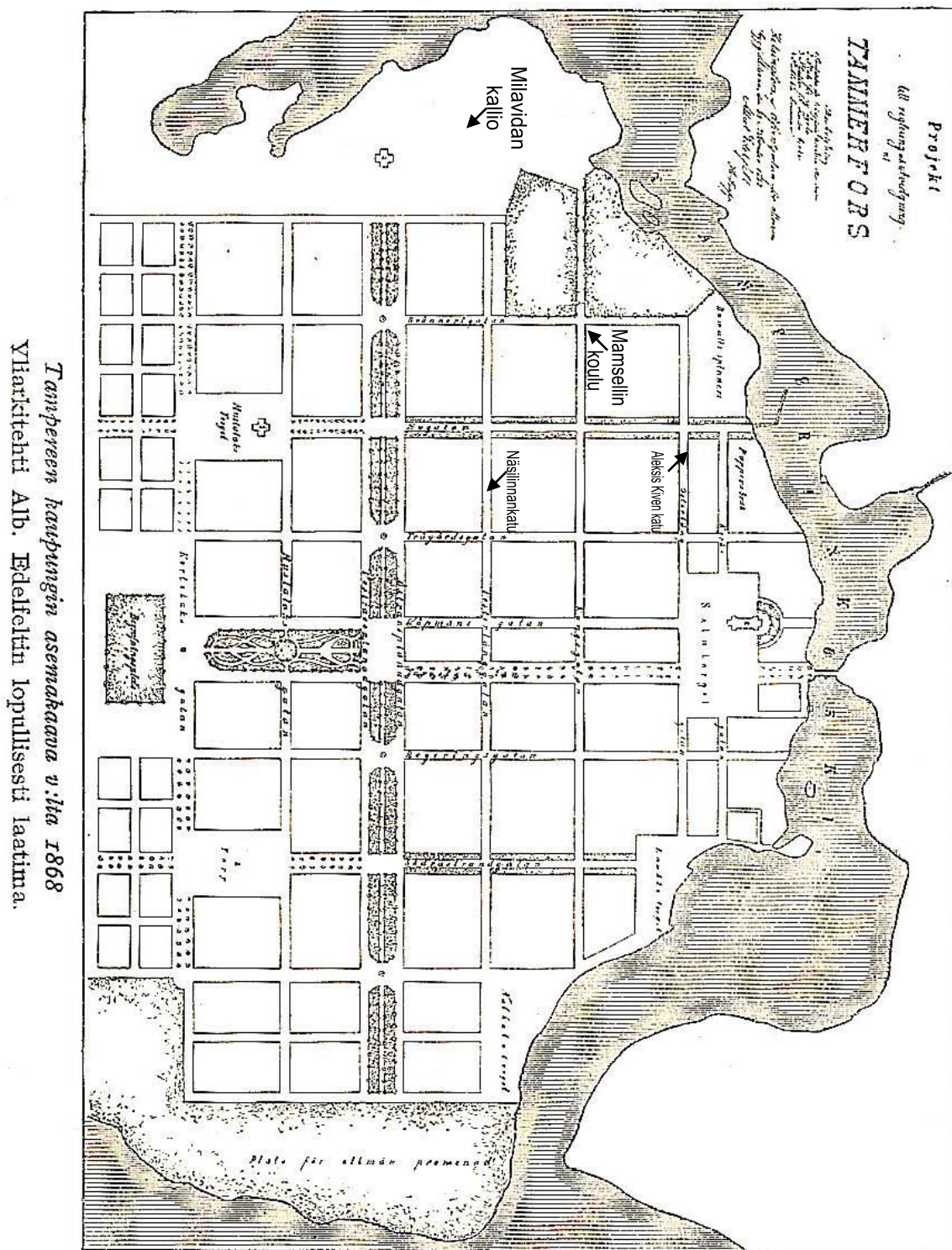
Tampere.

— **Kaikki maamme entiset suomalaiset sanomalehdet** ovat ilmoittaneet jatkamistansa tulewanakin vuonna, ja yksi uusi, "Uusi Suometar", vielä tulee lisää. Tälle uudelle lehdelle, josta on hywää kaikkia kohden odotettawana, toiwomme menestystä ja runsaasti tilaajojia. Vielä toisen lehden tahtomme erittäin sulkea lukemista harjoittawan ja siivistystä harrastawan yleisön suosiioon: Kirjallisen Kuukauslehden, joka iänmaatarastawan tarkoituksensa sekä opettawaisen ja huwittawan sisälltönjähän ansoittaa kaulalaitten kullintä suosiota. Tietom.

— **Juhlalliset hautajaiset.** Wiime keskiwiikkona wietettiin suuren kansajoukon läsnä ollessa juhlallisesti kirkossa Mamselli Hyden'in hautajaiset. Wainaja oli pitkän ajan ollut lastenopettajana täköläisen puuwiilatehtaan pienten lasten koulussa, ja lempeällä luonnollansija itseensä kiinnittänyt lasten sydämet.

⁴⁶⁹ Ilmoitus hautajaisista, Tampereen Sanomat 22.12.1868; Juhlalliset hautajaiset, Tampereen Sanomat 29.12.1868, s. 2.

Liite 16: Kartta1. Tampereen asemakaava 1868⁴⁷⁰

⁴⁷⁰Voionmaa 1929, s. 435.